

Савр шабадалари

Арбенистон ёзувчиларининг ҳикоятлари









Б.О.

С14

САВР ШАБАДАЛАРИ

Афғонистон
ёзувчиларининг
ҳикоялари

~~БИРАДИОТЕКА
Инв. № 1799~~

~~№ 3349
рр-08.
TOSHKENT SHAHAR YASHNOBOD TUMAN
AXBOROT-KUTUBXONA MARKAZI~~

~~ОПИСАНО~~

~~Среднешкол. чин. ЦБО
Ташкентск. обл.~~

~~Yashnobod Qurilish kasb-hunar kolleji
Axborot-resurs markazi
№~~

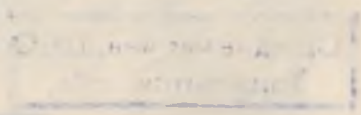
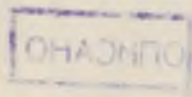
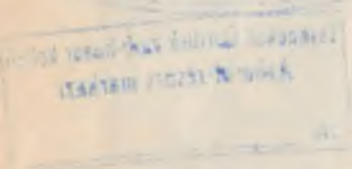
~~Тошкент
Гафур Гулом номидаги
Ахборот ва саноат маркази~~

~~Hamza Qurilish kasb-hunar kolleji
Axborot-resurs markazi
№ 722~~

~~Yashnobod Qurilish kasb-hunar kolleji
Axborot-resurs markazi
№ 20896~~

И (Аф)
С 14

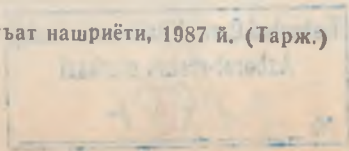
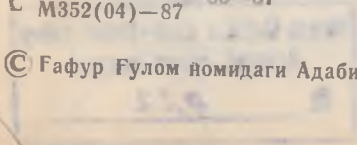
Тупловчи:
АБДУРАҲИМ МАННОНОВ



4703000000—122₆₈—87
С М352(04)—87

И (Аф)

© Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987 й. (Тарж.)





Асадулло Ҳабиб

УЛКАН ҒАМНИНГ ИНТИҲОСИ

1

Ҳусайндод қоп-қора, мунчоқ кўзли, лўппи юзли, ўн тўрт яшар бола эди. У бева онаси ва кекса бобоси билан Ҳожи Муҳаммадамин дорифурушнинг уйдаги гаражда яшай бошлаганига энди бир ҳафта бўлганди. Ҳусайндод тўққиз ёшдалигида отаси сил касали билан оғриб, дунёдан ўтди. Ўттиз йилдан бери босмахоналардан бирида ҳарф терувчилик қилиб келаётган бобосининг маоши рўзғор харажатларига етмаганидан мактабни ташлаб, бошпанадан хотиржам бўлишлари учун гаражнинг ижара ҳақи бадалига югурдаклик қилишга мажбур бўлди. Гаражлар — деразасиз, каттакон дарвозаси тўғридан-тўғри кўчага очиладиган, гўё кўчанинг бир қисми ҳисобланган хоналар

эди. Хуллас, Хожи Муҳаммадаминнинг гаражи ҳам дастлабки кунданоқ Ҳусайндоднинг қалбига ўз нишини санчмай қолмади.

2

— Ижара ҳақи дейсанми? Менга пул эмас, хизматкор керак. Хамирни новвойга олиб бориб берадиган, бозордан харажат қилиб келадиган югурдак бола ва кир ювиб, уйларимни супуриб-сидирадиган бир одам бўлса бас,— деган гаплар билан Ҳожи Муҳаммадаминнинг хотини гаражининг ижара ҳақини тайин қилди-қўйди.

Ҳусайндоднинг бобоси бунақада қизи ҳолига маймуналар йиғлаб, касали зўрайиб кетишини билса ҳам, кўнишдан бошқа иложи қолмади. Ойлаб ранги синиқиб юришидан Ҳусайндоднинг онаси оғир дардга чалингани аниқ эди.

Бу ерга кўчиб келганларининг биринчи куниданоқ бечора аёл Ҳожининг уйини супуришга киришди. Ҳусайндод хамирни кўтариб новвойхонага жўнади. У дастлабки муюлишдан ўтган ҳам эдики, ёнидан бир тош учиб ўтиб, деворга бориб тегди. Қимдир пайнга тушганини бола дарҳол тушунди. Орқасига қараса сурмаранг шимининг почасини қора этигининг қўнжигга тикқан, кўзни қамаштиргудек оппоқ кўйлагининг енгини шимариб олган ўзидан каттароқ сариқ бир бола турибди. У ердан бошқа бир тошни олиб, ёнидаги кулранг ва сурбет кучукчасига ўлжани кўрсатгандек узоққа улоқтирди. Тош билан кучук Ҳусайндод томон отилишди. Ҳусайндод хамирли саватини бошида маҳкам тутганича базўр қочишга улгурди. Хамир қорилган товоқ билан қочиш ит қопганидан ёки биқинига тош текканидан кўра минг марта қийинроқ эди. Ҳусайндод йиғламоқдан бери бўлиб, ҳансираганича новвойхонага етиб келди. Нонини ёпиб беришгач, қўрққанидан тўғри йўл қолиб, паст кўчалардан айланиб кетишга қарор қилди. У бир неча бор йўлдан адашиб, йўловчилардан Ҳожи Муҳаммадамин дорифурушнинг уйини сўради. Ниҳоят, бир амаллаб топди.

Ҳожининг хотини хамир идишни бошидан олар экан, қулоғининг юмшоқ еридан раҳмсизлик билан чимчилади:

— Ҳа, уйинқароқ бола... Йўлда болалар билан копток уйнаб қолиб кетгандирсан-а? Йўқса, новвойхона бир қаддам жой-ку... Ҳа, итвачча...

3

Эртасига эрталаб Ҳусайндоднинг юраги пукиллаб турарди. Яна новвойга олиб бор, деб унга хамир тутқазинди. «Кечаги ҳол такрорланармикин? Нега бундай бўляпти ўзи?» у юраги увушиб йўлга тушди. Ҳусайндод кўчанинг биринчи муюлишига бурилди. Катта дарвоза тагида ўша оқ кўйлакли бола билан дарсликлар қўлтиқлаган учта бола туришарди. Улар гаплаша туриб, сурбетларча кулиб кўйишди. Бугун ит кўринмасди. «Мактабга ҳам боришмабди,— ўйлади ўзича Ҳусайндод.— Бугун бирон янги мўлжаллари борга ўхшайди. Ҳай, кўрамиз, нима қилишаркин».

Яқинларидан ўтиб бораркан, Ҳусайндод уларга қарамасликка, қўрқди деб ўйламасликлари учун тез юрмасликка ҳаракат қилди. Бироқ унинг барча эҳтиёткорлиги беҳуда бўлиб чиқди. Ўша оқ кўйлакли сариқ бола Ҳусайндодни кўриши биланоқ: «Бўри, гус!..»— деб тош отиб қолди. Ит бир оз кечикиб пайдо бўлди. Унгача Ҳусайндод хамирли саватини девор тагига қўйишга улгурди. У олиб отган тоши иттифоқо итнинг оёғига тегди. Ит ангиллаганича оқсоқланиб орқасига қайтди. Тўрттала бола китобларини ерга улоқтириб бирданига Ҳусайндодга ташланишди. Ҳусайндод оёғи осмондан бўлиб йиқилди. Болаларнинг бири тиззасининг кўзига этигининг учи билан чунонам тепдики, Ҳусайндоднинг нафаси ичига тушиб кетди. Иккинчи тепки қовуғига келиб тушди. Шундан кейин ҳар томондан мушт ва тепкилар ёғилиб кетди. Ҳусайндод бир неча бор турнишга уринди-ю, иложи бўлмади. У бутунлай саросимага тушиб қолган, ҳам йиғлар, ҳам сўкар, тошми,

бадном қилиб қўяди. Чидаш керак,— деди у маънодор ва самгин оҳангда.— Айб Хусайндодда демоқчи эмасман, аммо нима ҳам қила олардик. Хизматкорлик бор жойда миннат бор... Мен Ҳожининг олдига бориб, ундан узр сўрайман.

Қарбалой Ражаб набирасини жуда ҳам севарди. Унинг кўйлагидаги йиртиқлар ва юзидаги қирилган жойларини кўриб юраги эзилди. У эшик олдига келганда орқасига ўгирилди-да, бўғилиб деди:

— Сен ҳам кучинг етган жойда аяб ўтирма. Катта бўлиб қолдинг. Қасдингни ол. Ҳозир кучинг етмас экан, нима қилардинг аралашиб?! Мени оппоқ соқолим билан болаларнинг жанг майдонига олиб борармидинг?!

Бу гаплардан Хусайндоднинг ўпкаси тўлиб, йиғлаб юборди. Чол Хусайндоднинг сочларини силаб:

— Эркак киши йиғламайди,— деди астагина.— Дадил бўлгин-да, қасдингни ол!..

5

Қарбалой Ражаб уйига хуфтон маҳали қайтди, қоронғида сандиғини очиб, камзулининг қўйин чўнтагидан бир китоб чиқариб сандиққа солди. У ердан эса қандайдир қоғозларни олиб, чўнтагига яширди. Хусайндод қоронғида ундан кўзини узмай ётарди. «Бобом жуда ҳам ажойибларда,— ўзича ўйларди у.— Ҳамиша одамнинг кўнглидагини топиб сўзлайдилар. Қандай ажойиб гап, эркак киши йиғламайди. Дадил бўл, қасдингни ол! Эҳтимол, бундай гапларни сандиқда сақлайдиган китобларидан ўқиб ўргангандир. Ҳафсаласига қойилман, ярим кечагача керосин чирогининг ёруғида китоб ўқиб ўтиради. Бир куни шундай китобларнинг биридан овоз чиқазиб ўқиб қолди: «Дунёнинг ҳамма неъматларини заҳматкашларнинг қадоқ қўллари юзага келтиради. Худди шу қўллар озод ва гуллаб-яшнаган шундай бир дунёни вужудга келтирадими, унда киши кишига тобе бўлиши ва киши кишига ситам қилиш деган

гаплар бўлмайди...» Аммо унинг бу китоб ва қоғозларини ҳаммадан яшириши бир оз сирли эди.

Ҳусайндод бобосининг «Дадил бўл, қасдингни ол!» деган гапларини пичирлаб такрорлаганича, уйқуга кетди.

Эртаси куни Ҳусайндод ўзини касалга солиб ётиб олди. Хамирни ёптиришга онаси олиб борди. Онаси кетгач, у кўчага чиқиб элчининг боласи ёнидан ўртоқлари узоқлашиб, ити соя ерга бориб ётганича кутиб ўтирдн. Охири элчининг ўғли кўчада ёлғиз қолди. Ҳусайндод бир таёқ топди-да, яккама-якка чиқиб, ўчини олиш ниятида аста унга яқинлашди. «Пулдор бўлса ҳам мактабга қатнамайди,— ўйлади Ҳусайндод. Эҳтимол, унга ҳожати йўқдир. Нега мен хоҳишим бўйича ўқий олмайману, у имкони бўлса ҳам ўқимайди. Ҳаёт қизиқ нарса экан!» Бу хилдаги ҳаёт шу топда кўзига ёмон кўриниб кетди. У ўзида мисли кўрилмаган куч-қувват ҳис қилди.

— Ҳўш, мана яккама-якка турибмиз, қани, кўрайликчи! Ёнингни оладиган ҳам йўқ, ажратиб оладиган ҳам. Қани, кел мард бўлсанг!

Элчининг ўғли Ҳусайндоднинг журъати ва важоҳатидан ҳайиқса-да, сир бой бермаслик учун ўзини бепарво тутди:

— Жўна, жўна деяпман! Яна йиғлаб юрмагин. Мардликдан гапириб нима қиласан!

Ногоҳ муюлишдан чурук қора чодра ёпинган гадой кампир чиқиб қолди. У шу пайт кўча тепасидан дарғазаб лочиндек гуррос солиб ўтган икки реактив бомбардимончи самолётнинг садосидан қўрқиб, ёлворганича Ҳусайндодга ташланди:

— Ўғилгинам, қутқар мени! Қўлимдан ушла! Вой-дод, юрагим бўшашиб кетяпти,— дея кампир Ҳусайндоднинг енгидан маҳкам ушлади.

У кампирга парво ҳам қилмай элчининг ўғлига:

— Қўрқмасанг бир қадам келиб кўр-чи! Сенга бир кўрсатиб қўяй!— деди.

Кампир эътироз билдиришга тушди:

— Нега кўрсатадкансан? Жиннимисан ўзинг? Сенга нима ёмонлик қилдим?

Ҳусайндод кампирнинг ўринсиз эътирозига жавобан парвосизлик билан бақирди:

— Қаердан келиб қолдинг сен? Енгимни қўйиб юбор!

Аммо кампир чекинадиганга ўхшамасди. У ёлворганича тортқилаб кетди. Улар анча узоққа кетиб қолишди. Ҳусайндод элчининг ўғли томон талпиниб, таёқ ўйнатганича бақирарди:

— Бошингни ёрмагунча қўймайман... падарлаънат. Шошмай тур ҳали, кампирдан қутулиб олай!

— Сен кимга дашном бермоқчисан, тентак бола? Кимнинг бошини ёрасан, менинг бошимними?— дерди кампирнинг фиғони чиқиб.

Ҳусайндод уни юпатишга мажбур бўлди.

— Кимни бошини ёришим билан неча чақалик ишинг бор? Анави сариқ арини айтяпман... Улар ҳар куни мени дўппослашади... йўлимни тўсишади.

Бари бир кампир боланинг энгини қўйиб юбормади, ундан бир оз кузатиб боришини сўраб, ёлвора бошлади. Энди улар элчининг уйдан жуда узоқлашиб кетишганди. Кўчанинг новвойхонага бурилган жойига келганда Ҳусайндод яна элчи ўғли томон қараб қичқирди:

— Агар мард бўлсанг.. ўша ерда туриб тур. Ҳозир келаман!

Кампир бир-икки муюлишдан кейин Ҳусайндоднинг энгини қўйиб юборди. Ҳусайндод югурганича элчи эшигига етиб келди. Эшик берк, атрофида ҳеч ким кўринмасди. Ҳусайндод алам билан дарвозага тупурди. У ичида кампирни сўкиб, ўзининг шундай қулай фурсатни бой берганига афсусланарди. Ҳусайндод умидсизликка тушиб, қаттиқ таъсирланган ҳолда уйига қараб йўл олди. Йўлда тепасидан яна икки бомбардимончи самолёт гуррос солиб учиб ўтди. Ҳусайндодни ваҳима босди. Қаттиқ кўрққанидан кўз ўнгида энгига маҳкам ёпишиб олган кампир гавдаланди. Режаларини барбод қилди-я! Шундай бўлса ҳам,

кампирнинг бутун йўл бўйи титраб борганини эслади. Хусайндод кумаклашмаса кампир, эҳтимол уша ерда йиқилиб қолармиди. У ҳолда элчининг ўғли итини унга гиж-гижлатган бўларди... Нақадар даҳшат! Кампир қочолмайди, итга ҳам бас келолмайди. Уни қутқаргани учун ўзидан ўзи мамнун бўлди.

Яна элчи боласининг гурур ва таъна билан айтган гапларини эслади. «Яна йиғлаб юрмагин. Мардликдан гапириб нима қиласан».

6

Уша куни кечга яқин узоқ-узоқлардан пулемёт овози эшитилди. Босмаҳонанинг ёш ишчиси — Қарбалоий Ражабнинг шогирди ва оилаларининг яқин кишиси бўлган Қалбаланинг хотини келиб, Хусайндоднинг онаси қулоғига нимадир шипшиди. У кетиши билан онаси Хусайндодни чақирди.

— Кеч бўлиб қолди... Ҳали ҳам кўчада юрибсанми?— У ўғлининг қўлидан ушлаб қулоғига астагина:— Билдингми? Шаҳарда жанг кетяпти... Бобо Ражаб бугун уйга келмайди,— деди-да, тўсатдан эсига бир нарса тушиб қолди шекилли, сўради:— Ҳа, кун бўйи бу таёғинг билан элчининг эшиги тагида нима қилдинг?

Хусайндод айтсамми, айтмасамми, деб иккиланиб туриб гапини йўқотиб қўйди.

— Унинг ёқасини йиртмагунча... бурнини қонатмагунча... йиғлатмагунча қўймайман. Нега йўлтўсарлик қилишади. Одамни нега уришади?

Оқшом она-бола алламаҳалгача бир-бирга ўз гапини ўтказмоқчи бўлишди. Заиф зўрдан мушт ейиши кўча қонуни эканини онаси унга узоқ тушунтирди. Нега итлар гадойларни қувлайди, болалар дайди итларни тошбўрон қилишади, таги бақувват болалар кўча болаларига тош отишади. Заифларни дўппослашади! Агар жим тураверса, дадиллашиб ҳар куни унга озор бераверишади. Оқибатда

лайди итлардек уларни кўрсанг қочишга тўғри келади, дерди Ҳусайндод. Бироқ ҳарчанд уринмасин, онаси фикрини илғай олмади.

Тун бўйи бомбардимончи самолётлар овози эшитилиб турди. Автоматларнинг тариллаши-ю, танкларнинг ваҳимали наъраси момақалдироқли ҳаво билан қўшилиб, тоғларда акс садо берарди. Ёмғир томчилари гўё бепарво ернинг қулоғига муҳим бир нарсани шивирлашаётгандек эди.

7

Эрталаб соат саккиздан кейин Ҳожи Аминнинг уйида келди-кетди бошланди. Ҳожи бирдан ҳушидан кетиб қолгани учун тезда доктор чақиришди. Бир оздан кейин Қарбалой Ражаб кириб келди. Унинг лабида табассум уйнардди. Бироқ кўзларида чарчоқ ва уйқусизлик сезилиб турарди. Индамасдан келиб қизининг пешонасидан ўпди. Ҳусайндоднинг қўлидан тутиб:

— Кетдик! Қизгинам... сен билан Ҳусайндодни томошага олиб бораман,— деди.

— Ҳеч қаерга бормайман. Ҳеч қаерга. Бугун элчининг ўғли билан ҳисоб-китобим бор,— деди Ҳусайндод қайсарлик билан қўлини тортиб оларкан.

Онаси Ҳусайндоднинг кечаси билан йиғлаб чиққани, элчининг ўғлидан қасдини олишга онт ичганини гапириб берди. Бобо Ражаб бу қулоқсиз, қайсар болани қасос олишга ундаганидан афсусланди. Қасос олиш осон иш эмас-ку, ахир?!

Қарбалой Ражаб дарвоза тагида чуққайиб ўтираркан, Ҳусайндоднинг бошини кўксига босганча унинг пахмоқ, қора сочларини бақувват бармоқлари билан сийпалаб, деди:

— Ўғлим, сен кичкина ғам туфайли бир кеча йиғлаб чиққан бўлсанг, улкан ғам мени қанчадан-қанча кунлар кўз ёши тўкишга мажбур қилди. Сен ўз қасосинг жуда тез

олинганига суюн...— У қизи томон ўгирилиб, ҳаяжон билан гапида давом этди:— Сенга жуда кўп марта сўзлаб берганман, қизим... Онамнинг айтишича, 1310 йилда¹ Жоғурийдан 350 эркак-аёл ва болаларни Кобулга олиб келишган экан. Эркакларнинг калласини қўйдек кесишган. Аёллар билан болаларни бозорга чиқариб сотишган. Уша кундан буён бизлар қул ва чўрига айландик. Мен бўлсам эсимни таниганимдан бери бу қуллик ва дарбадарликдан эзилиб келаман... Кечаги тун одамхўрлар ва одамфурушлар ҳукмронлигининг тугаши ҳамда менинг улкан қайғумнинг интиҳоси бўлди...—деди Карбалой Ражаб. У кўзлари чақнаб, газаб ва андуҳдан бўйин томирлари бўртиб, ўрnidан турди.— Кетдик, сизларга аркни кўрсатаман!

— Аркнинг нимасини томоша қиламиз?

— Йўқ, йўқ, аркни эмас,— деди Карбалой Ражаб кулиб бош чайқаркан,— аркнинг харобаларини томоша қиламиз... Ичкарини, уйларнинг ичини...— Ражаб ҳанг-манг бўлиб қолган она-болага яқин келиб, қўлини Ҳусайндоднинг бошига қўйди.— Бизга эҳтимол насиб қилмас... Сен, ўғлим, ёдингда бўлсин, яқинда шундай кун келадики, киши кишига хизматкорлик қилмайди... зулм ўтказмайди...

...Ҳусайндод ҳозир бобосининг кўзойнагини ярқиратиб, керосин чироқ нурида китоб ўқиб ўтирганини кузатаркан. Уларга шу гапларни айтган ўша кечани эслайди. Уша кун келармикан?!

ОҚ КҲЙЛАКЛИ ҚИЗ

Чаман Лоло² шакарқамиш пайкаллари орасидаги тор ёлғизоёқ марзадан ҳовлиққанча юриб борар, олдини тўсган қамишпоя ва баргларни қўли билан четга қайириб ташларди. Бошидаги қора салласи қамишзор орасида гоҳ

¹ 1310 йили милодий ҳисобда 1931—1932 йилларга тўғри келади.

² Лоло — катталарга ҳурмат маъносида исмга қўшилиб, «ака», «ога» маъносини англатади.

кўриниб, гоҳ йўқолиб борар, у тезроқ уйига етиб олишга ошиқарди.

Чаман Лоло қалин резина чоригини судраб, қишлоқ чеккасидаги болалар ўйнайдиган майдончадан чанг-тўзон кўтариб, ўз эшигига етиб келганда намозшом бўлган, қуёш шуълаланган доирадай уфқда шакарқамишлар ортига бо-таётганди. У елкасидаги тараша солинган қопни девор тагига ташлади-да, дарвозани муштлай бошлади. Негадир ўша куни қизи тезда эшикни оча қолмади.

Чаман Лоло аччиғланиб пўнғиллади, пастки лабини тишлаб, катта тош олди-да, эшик ҳалқасига туширди. Дарвоза тақ-тақи кўчани тутиб кетди, яна анча вақт ўтди. Ниҳоят, дарвоза ғижирлаб бир қарич очилди. Қизи ич-каридан чопқиллаб чиқиб қопни кўтармоқчи бўлганди, отаси нари итарди ва:

— Падарқусур, яна Зайнабу холанинг уйига чиққан-мидинг? Қўшмачи, у қўшмачи! Агар қўшмачи бўлмаса эрини ўлдирмасди. Мен бу лаънати дарчани бекитиб таш-лайман,— деди бақириб.

Бева қўшнилари Зайнабу холаникига очилган дарча гуноҳкордай уларга ўқрайиб қараб тургандек эди. Унинг аччиғланиши фақат ўша кунги воқеа боисидан эмасди. Қизи балоғат ёшига етиб, бўйи-баста турли тоифа одам-лар назарини ўзига жалб этаётганини сезгани ҳамон уни ташвиш босарди. Хотини ўлиб, қизи ёлғиз қолганидан бери ҳар куни дўконга кетаркан, фикри-хаёли уйда бўларди: «Қишлоқдаги бирон безори ҳаромзода кўз олайтириб юрмаса яхши эди». Ё қизнинг ўзи тентаклик қилиб, отаси-нинг юзини ерга қаратмаса бўлгани. Ахир ёшлик—бебош-лик дейдилар. Беайб парвардигор...

У ҳамини пешонаси шўрлигидан зорланарди. Кошкий-ди бўй етган қизи бўлмаса, модомики, бўлган экан, ёстиқ-дошининг ҳам ўшанга яраша сармоёси, обрўсини сақлаб юриш учун куч-қудрати бўлсин экан-да.

Вализорнинг айтган сўзлари эсига тушди. У қўлидаги тошни ерга улоқтирди-да, Вализорнинг сўзларини эслади.

— Сен нега қизингни эрга бермайсан? Агар эркак бўлиб юришни истасанг, менинг гапларимга кир. Бепарволик қилсанг, нобуд бўласан.

— Қайси қилган гуноҳларимга?

— Қишлоқнинг энг чиройли қизини уйингда зиндонни қилиб қуйибсан-ку, яна қайси гуноҳларимга дейди-я!..

Ушанда биринчи марта қизининг ранги учган чеҳрасига диққат билан разм солди ва ўзига, «ростдан ҳам Шинкай қишлоқнинг энг олди қизлариданми» деб ўйлаб қолди.

Бу қишлоқдаги хотин-қизлар қора кийим кийишарди, аммо ҳар доим эгнига оқ кўйлак киядиган ягона қиз — Шинкай эди. «Қора — мотам белгиси, агар онам ўлган бўлса, отам тирик-ку!» дерди у.

Қиз отасини яхши кўрганидан раъйини қайтармаслигини билиб, анча йиллардан бери эгнига қора либос киймасди. Шу сабабдан атроф қишлоқларда уни «оқ кўйлакчи қиз» деб аташарди.

Ушандаёқ Чаман Лоло қиз қайсарликда ҳам, гўзалликда ҳам онасидан бутунлай фарқ қилмайди, деб ҳасиддан утказиб қўйганди.

Оқшомни ғира-шира ёруғида томоғигача ураб олган қирмизи чодир ичидан қизнинг фақатгина қора сочлари, чарос кўзлари ва нозик қирра бурни кўриниб туради.

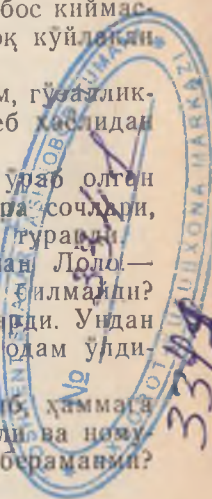
«Вализорни айтгани тўғри, — ўйларди Чаман Лоло — қизи — чиройли! Вализорни бу қишлоқда ким билмайди? Қичкиналигида қўшниларининг товуғини ўғирларди. Ундан сўнг хотинбозликка муккасидан кетди, охири одам ўлдириб чегаранинг нариги томонига гумдон бўлди.

Энди лунгисининг тагига милтиқ осиб келиб, ҳаммага ўлдираман, деб ўдағайлайди, элнинг пули, моли ва ному-сига кўз олайтиради. Қизимни ҳали сенга бераманми? Сенга-я?!

Шинкай ҳеч қачон отасини бунақа паришон, аччиқланган учун унинг сенингга гаплари билан ҳеч нарсага англаёлмас, ўз

Tashkent Qizilsharh ko'ch-korxonasi
Аxborot-resurs markazi
2—10
№ 980

Hamid Qurbonov b. hunar kolleji
Аxborot-resurs markazi 17
Среднеазиат. ЦБО 722
Ташкентск. обл.



келарди. Ҳатто унга онаси бир неча йил илгари эмас, худди шу куни ўлгандай туюлди. Энди отасидан ҳам айрилаётгандек. Ноумидликдан овози хирқираб: «Бас, бас, дада! Қим сизга шу гапларни айтди. Қим?»— дея хитоб қилди.

Чаман Лоло қизининг феълени яхши биларди. Феълни айниганда икки кунлаб бетиним йиғларди. Шунинг учун ҳам: «Ҳа, майли, бас бўлса бас-да»,— деб қўя қолди. Кейин сукут сақлади-да, қўшиб қўйди:

— Қим айтарди!.. Қим шунақа гапларни айтишга қодир? Фақат ўзида ор-номус бўлмаган одам! Вализордан бошқа ким шунчалик безбетлик қиларди. Ун йил қорасини учуриб чегаранинг нариёғида юрганди, яна пайдо бўлди. Менга милтиғини уқталиб, ё сени ўлдираман, ё қизингни менга топшир, дейди.

Шинкай отасининг ҳолига юраги ачишди. Хаёлидан агар шу эркак қўлимга тушса нақ панжаларимни бўғзига ботирардим, деган ўй кечди. Тишлари билан нақ этини узиб олади. У бу кимсага нисбатан ўзида нафрат ҳисси сезди. Хотин бўлиб туғилиш қанчалар бадбахтлик-а?! Ҳам ўзинг бир умр нотинч юрасан, ҳам бошқалар сени деб безовта...

Ўйга киргач, Чаман Лоло салласини олиб тиззасига қўйди. Керосин чирогнинг ёруғида гоҳ бошини қашиб, гоҳ мош-гуруч соқолини силаб, ўша кунги воқеани бир-бир хаёлидан кечирди. Шу куни нажжорлик дўконини ёпиб, уйи томон келаётган эди, шакарқамиш пайкаллари орасида Вализор билан яна иккита нотаниш кишилар йўлини тўсишди. Вализор унга таҳдид қилди.

— Биз дин йўлида жанг қиляпмиз, сен бўлсанг бир қанжигингни биздан аяйсан. Қимга сақлаётибсан уни? Қофирга берасанми? Ёки ҳизбий¹ гами?

Чаман Лолонинг томоғи қақради. Вализорнинг гапларидан боши айланди.

¹ Ҳизбий — партия аъзоси, бу ўрида «диндан қайтган» демоқчи.

— Сенга нима?— деди у.— Кимга хоҳласам ўшанга бераман. У менинг қизим, нима қилсам ихтиёрим!

Ўшанда биринчи марта милтиқ милининг кўр кўздай мудҳиш ўпқони унга тикилганди. Ўша лаҳзалар хотираси баданини нақ суяк-суякларигача зирқиратиб куйдирди. Шинкай отасининг кўзлари жиққа ёшга тўлганини, лекин уни кўриб қолмасин, деб тезда қўли билан артиб ташлаганини кўрди. Отасининг бу аҳволи қизнинг оғиз очиб бир нарсга дейишига монелик қилди. У ич-ичидан куйиниб, майда ўрилган қора сочларини чодирини остига яширди-да, қассобдан кепакка алмаштириб олган суякларидан солиб пиширган шўрвасини сопол товоққа сузди. У отасини маъюс ўйлардан чалғитмоқчи бўлиб:— «Суяк гўштдан кўра мазалироқ,— деди.— Бирам ёғлики, қаранг, дада?!».

Аммо отаси нақ илон чаққандай кўкариб, шишиб кетган, соқоллари кирпитикондай диккайиб турарди. У пешонасини тириштирганча тиззасига тушган қора салласига тикилиб, мум тишлаб ўтирарди.

Ҳали товоққа қўл узатишмаган ҳам эдики, томдан оёқ товушлари қулоққа чалинди. Бирпасдан сўнг оёқ товушлари даҳлиздан эшнтила бошлади. Чаман Лоло ўрнидан кўтарилиб, умидсизлик билан бўш қўлларига тикилди. Ўз ор-номусингни ҳимоя қилиш учун ҳаётда гоҳида жанг қилишга тўғри келади, аммо милтиққа қарши бўш ҳолда олишиб бўлмайди-ку!

Шу пайт эшик тарақлаб очилиб, юзини қорамтир салла учи билан тўсиб олган одам пайдо бўлди. У гавдаси билан эшикни бус-бутун қоплаб турарди. Қандай даҳшат!

— Вализор, сенмисан?— деди Чаман Лоло чайналиб. У чап тиззасига таяниб ўрнидан турмоқчи эди, ҳалиги кириб келган кишининг қўлидаги кичик болта зарб билан бошига тушди. У боши қоқ ажраб кўз очиб юмгунча ерга чўзилди. Шинкай отасининг жасадига қарашга ва фарёд солишга ҳам улгурмади. Қуролланган икки киши чодирини билан оғзини бойлашди, отасининг салласи билан қўлларини орқага танғишди ва ташқарига олиб чиқишди. У ўзини қутқа-

ришга уринар, анови икки киши эса қўлтиғидан олиб жон-ҳолига қўймай судрашарди.

Вализор уйдан чиққач, икки-уч қадам нарида тўхтаб орқасига ўгирилди-да, чўнтагидан бир нарсани олиб, деразадан ичкарига отди. Шинкай кўчада туриб даҳлизларидан кўтарилган ўтни кўрди.

У ўша лаҳзаларда аланга туташган каравотини, ўринтўшагини, кийим-боши турадиган сандиқчани, онасидан ёдгор қолган зеб-зийнатларни ва отасининг болтада чопилган боши, қонга беланган кийимларини тасаввур қилди. Оёқларидан мадор кетиб, юраги сиқилди. Фарёд солиб додламоқчи бўлди, аммо оғзи қаттиқ танғиб бойланган эди. Атрофига қанча алангламасин, тунги қоронғиликдан бўлак ҳеч нарса кўринмади. Ҳамма қўшнилар қўрққанидан калласини кўрпанинг тагига буркаб олгандай кўрнарди. Уша кеча алоқадорий¹дан узоқ, кичкина бу қишлоқда бераҳм қуролли уч киши ҳукмронлик қиларди гўё.

Шинкайнинг юришга мажоли қолмаган, оёқлари ҳолсизликдан майишиб борарди. Уйи ва қишлоғидан узоқлашган сайин тобора силласи қурирди. Чағир тош ва хас-хашаклар яланг оёқларига ботар, юраги орқага қишлоғига, қадрдон уйига талпинарди.

Гарчи келажаги даҳшатли эканини англаса ҳам ҳозир у ҳақда ўйламас, мияси аланга қўйнида ёнаётган уйдан, балки ҳозир куйиб, оғир жароҳатланган отасидан бўшамасди. Бир соатлардан сўнг ҳалиги кишилардан бири ҳаяжонли ва ошиқиш тўла сукутни бузиб:

— Юролмааяпти, елкага олайми, Вализор?— деб сўради.

Орқадан келаётган Вализор автомат милини унинг биқинига тираб:

— Жумагул, бемаъни кўнгилчанлигингни йиғиштира-

¹ Алоқадорий — райондан кичик, қишлоқ совети даражасидаги маъмурий бўлинма.

санми-йўқми?! Сенга дўстона маслаҳатим, бу қилиқларинг қимматга тушади,— деб ўдағайлади.

— У аёл-ку, ахир!— гудранди у.

— Бири аёл, бири қари, бошқаси касал, бари бир эмасми,— ўшқирди Вализор,— қўмондон тўғри айтади: сен бир кунмас, бир кун бизга бошоғриқ орттирасан! Шунақа экан, нега бизнинг гуруҳга илашдинг?

— Мен илашмадим,— жавоб берди у,— ўзларинг зўрлаб олиб келдинглар. Деҳқон эдим, ишлаётганимда хирмонимга ўт қўйиб, қўлларимни бойлаб олиб келдинглар. Сўнг «юқори зиндон» деб номланган ғор ичида бир ой ётдим. Қалтакладинглар, оч қолдирдинглар, охири ўз қилмишларингга шерик қилдинглар. Мен атиги бир деҳқонман, умрим бўйи экин экиб, ўроқ ўришдан бўлак иш қилмадим.

— Шамс, эшитяпсанми?— деди Вализор шеригига қараб.

— Аҳмоқ-да. Қўй, шунга ҳам бошингни қотирасанми,— деди Шамс кескин оҳангда.

Вализор жим қолди. Бу унинг баттар жаҳли чиққанидан дарак берарди.

Шу алфозда бир неча дақиқа йўл босишди. Улар ўйдим-чуқур даралардан, чакалакзорлардан, тошлар тўлиб-тошган дарё ўзанидан, тикан босган қорамтир адирлардан ўтиб боришарди.

Дам олишга тўхташганида, Шинкай толиққанидан йиқилгудай ҳолда эди. Вализор: «Агар кеча қоронғилиги бўлмаганида пораланган ёқасидан юмшоқ бадани кўриниб турган бўларди», дея хаёлидан кечирди.

Бир маҳал одати бўйича, «Жумагул, сен олдинга ўт, Шамс, сен орқада юр!»— деб буюрди-да, автоматини бўйнига кўндаланг осиб, Шинкайни орқалади.

Шинкайнинг бадани биринчи бор тер ҳиди анқиб ётган бегона эркак баданига тегиши билан нафаси қайтиб кетди. У ўз норозилигини билдириш учун фақат оёқларини силкитиб типирчиларди. Вализор унинг сонларини биқинига қисиб, йўлга тушди. Шинкай ўзини унинг бақувват

құлларидан қутқариш учун у ёқ-бу ёққа ташлаб кўрди. аммо фойдаси бўлмади. Ичида дуойи бад қилди, йиғлади. Аммо кўз ёшлари қоронғида кўринмас, оғзига бойланган чодир овозини чиқармас, фақат бўғиқ ингроқ нидолари эшитиларди.

Вализор уни тинчитмоқчи бўлиб:

— Йиғлама, мен сени ўлдиришларига йўл қўймайман, сенга қўл теггиздирмайман, сен ёлғиз меники бўласан, Чаманнинг қизи!— дерди ҳарсиллаганча.

Шинкай тишларини унинг гарданига ботирди, милклари қичишганини ҳис этди, қанча кўпроқ ботирса шунча роҳатланарди. Охири Вализор йиртқич ҳайвондек қутуриб, уни қуриб қолган тоғ жилғасининг ўзанига отди, Шинкай биқини билан катта кесакка урилди ва оғриқдан ғужанак бўлиб қолди.

— Нақ шу ерда кўмиб кетаман, итнинг қизи!— ўшқирди Вализор бўғиқ овозда.

Шамс автоматининг затворини очиб-ёпди-да, қизга қараб тўғрилади, Жумагул ҳам унга эргашди.

Шинкай саҳарги ғира-шира ёруғликда автомат милига маҳлиё бўлиб, тезроқ ажали етишини жон-жон деб истарди. У бундан ортиқ қийноқ бўлишини кўз олдига келтиролмасди.

Яна бир соат йўл босишди. Сўқмоқ йўл тоғ ёнбағридан кўтарилиб бориб, чуққига яқинлашганида қияликка бурилар, жар ёқасидан пастга томон тушиб кетарди. Пастга тушаётиб, харсанг тош тагида дам олишга тўхташди. Вализор алвон чодирни ечиб, Шинкайнинг оғзини бўшатди ва:

— Энди хоҳлаганингча додлайвер!— деди.

Аммо Шинкай додлагандан фойда йўқлигига ишончи комил эди. У хомуш пастдаги дарага тикилди. Оёқлари тарашадай қотиб, увишиб қолган, панжалари орасида қотган қон излари кўринарди. Боши гир-гир айланар, жилға ўзанидаги кесакка йиқилганда лат еган биқини ҳали ҳам зирқираб оғрирди. Шу ерда дам олишди.

Тонг тепаликлар ва дарахт учларини нимранг ёруғликка чулғайди. Дара хануз сирли чойшаб тагида уйқуда. Эрталабки изғирин Шинкайнинг баданини жунжиктирди. У фикрини бир жойга жамлаб ўз тақдири ҳақида ўйламоқчи бўлганида, орқа қовурғаларига автоматнинг совуқ миля тақалиб, тепасида Вализорнинг овози эшитилди:

— Қалай, меники бўласан-а, келишдикми?

— Йўқ, йўқ, худо ҳаққи раҳм қилинглар, мени қўйиб юборинглар,— ваҳимада зорланиб бақирди Шинкай.

Нариоқда турган Шамс Жумагулга нимадир дегач, сўнг Вализорга юзлаиб:

— Меники, сеники, деб ўтарасанми. кел, барабар тақсимлаймиз!— деди.

— Шамс, сенинг бемаврид ҳазилларингдан жинни бўлиб қолмасам гўргайди,— деди кулиб Вализор.

Афтдан, Вализор ҳар иккала шериги билан ҳам муносабатни бузгиси келмай, Шамснинг гапини ҳазилга йўйишни афзал билди. Шамснинг гап оҳангида ҳазил сезилмасди. Жумагул билан қияликдан пастга қараб тушиб бораркан:

— Вализор оға, юрақол, кеч бўляпти,— деди-да, сўнг Жумагулга қараб қўшиб қўйди:

— Биз у билан қамоқхонада ошна бўлганмиз. Пешоварда бирга қамоқда ётдик. Мен билан у аёл масаласида бир-биримизга бутунлай тескаримиз.

— Нега қамалгандинглар?— сўради Жумагул.

— Бир савдогарнинг уйини тунагандик.

Улар индамай йўл юриб борардилар, бир пайт Шинкай Вализорнинг қўлидан билагигача бойланган салланнинг учини юлиб олиб, жарга томон чопди. У дара ўпқонига ўзини отиб дунёнинг ғам-ташвишидан бир йўла қутулмоқчи эди. Аммо Вализор тутиб олиб, бу қилмиши эвазига бир-икки шапалоқ урди ва қабиҳ ҳақоратлар билан сийлади.

Дара оралиғида катта бир боққа яқинлашишаркан, қаршидан қуролланган кишилар чиқди. Улар орасидан

пакана буйли, яғриндор, соққадай юмалоқ кўзлари қизариб кетган киши:

— Вализор, бу ўша Чаманнинг қизими?— дея сўради. Вализор миқ этмади. Ҳалиги киши:

— Ваъданга вафо қиласанми?—дея яна саволга тутди.

— Қўмондон, агар истасанг калламни ол, аммо бунга тегма,— ялинди Вализор.

Қўмондон ҳамроҳлари билан боғ томонга юришди. Дарах тағларида кўпгина қуролли кишилар ястаниб ётишарди. Боғнинг бир чеккасида қатор хоналар жойлашган. Шинкайни ўша хоналардан бирига олиб бориб қўйишди.

У қўллари боғлиқ ҳолда соатлаб оч ўтирди. Қутилмаганда эркакларнинг баҳсларига қулоқ солди: уларнинг баъзилари қўмондонни ва баъзиси Вализорни айбларди. Гап ўзи устида кетарди. Қўмондоннинг айтишича, Вализор Шинкайни унга ваъда қилганди, аммо Вализор бу гапни инкор қиларди.

Охири гап сўкилиш ва ҳақоратга бориб етди. Шовқин-сурон кўтарилди, чоп-чоп бошланди. Туш пайтида эса ўқ овозлари янгради. Бир оздан кейин зардўзи дўпписига тумор таққан; чап қоши доимо учиб турадиган оёқ яланг, исқирт киши Шинкайнинг олдига келди.

— Сени деб қўмондон Вализорни ўлдиришга буюрди. Жумагулни ҳам ўлдиришди. Сени қутқармоқчи шекилли,— деди у.

Шинкайнинг кўзига дунё қоронғи кўринди. Жумагул унинг қалбига бу ердан қутулишнинг ягона учқунини солиб турганди. Ҳалиги киши башараси аблаҳона кулгидан ёйилиб, Шинкайнинг қўлларини бўшатди-да:

— Қўмондоннинг буйруғи шу. Бўйсуниб керак,— деди.

У кимки бўйсунмас экан, бошига Вализорнинг куни тушади, демоқчи эди-ю, бироқ айтмади. Сўнг ўша тиржайишини қўймай, қўшиб қўйди:

— Манови нарсаларга қўл теккиза кўрма, хатарли!

Токчада олмадай-олмадай юмалоқ нарсалар ётар, уйнинг бир бурчагида ёғоч қути кўзга ташланарди.

У кишининг ишшайган қиёфаси Шинкайга «бу нарса-лар нимага керак», деб сўрашга журъат бағишлади.

— Ҳалқасини тишинг билан бундай узиб, мана бундай отсанг, душманни парча-парча қилиб ташлайди,— деди у қизга жавобан ва гердайиб қўшиб қўйди:

— Биз бунга ўқиганмиз. Чегаранинг нариги томонида ойлаб машқ қилганмиз.

— Анови қутидаги-чи?— сўради Шинкай.

— Бунда автомат ўқлари, бунга ҳам қўл теккизма. Эҳтиёт бўл. Менга сингил бўласан, сени яқин олиб айтаман-да. Қисқаси, бу хонадаги ҳеч нарсага қўл теккизма, қўмондоннинг буйруғи шу. Энди сен қўмондонга тегишлисан, қандай яхши-а?! Биз доим хизматингдамиз. Бу қўмондоннинг буйруғи,— ялтоқланди у.

У одам остонадан ўтиб эшикни ёпай деб турганда, Шинкай:

— Қўмондонга айт, мени никоҳига олсин. Қанизлигини қиламан. Мусулмонча никоҳига олгандан сўнг ҳар қандай хизматига тайёрман. Айтгин, илтимос,— деб ёлборди.

Хона деразасининг ягона шишасига тушаётган қизғиш қуёш нури, кунботар пайти бўлганидан дарак берарди. Ҳалиги овсар киши сопол косада шўрва билан яримта нои келтирди ва муллани олиб келишганини, овқатдан сўнг никоҳ ўқилишини, ҳозир эса ҳамма овқат ейиш билан машғул эканлигини хабар қилди.

У Шинкайни овқат ейишга қистаркан:

— Қўмондоннинг буйруғи шу,— дерди нуқул,— ҳаётимиз қўмондоннинг буйруғини қандай бажаришга боғлиқ.

Шинкай бир луқма овқатни иштаҳасиз ҳолда чайнарган, не-не бегуноҳ қизларнинг бошига унинг қисмати тушганлигини ўйлай кетди. Яна қанча-қанчаси шу балога гирифтор бўларкин?! Бундан кейинги кечирган кунини ҳаёт деб атаса бўладими? Йўқ!..

Келган кишидан бир обдаста сув келтиришини илтимос қилиб, никоҳдан олдин юз-қўлини ювмоқчи эканлигини айтди. У хурсанд бўлиб, иссиқ сув тайёрлагани кетди.

Ногаҳон катта ўрик тагида ўтириб овқатланаётган эркаклар, бирин-кетин уша томонга ўгирилдилар-у, ҳайрат ва даҳшатдан кўзларининг пахтаси чиққандай бўлди.

— Қўлида бомба!— деди кимдир бақриб.

Ҳамма ўрнидан туриб қочишга чоғланди. Баъзи бировлари қуроли томонга отилди. Аммо фурсатни қўлдан бой беришганди. Шинкай овсар киши ўргатгандай гранатанинг ҳалқасини тиши билан юлди-да, саросимага тушган тўда ўртасига отди. Портлаш гумбури еру кўкни ларзага келтирди...

Шинкайнинг ўзи уй томонга қараб қочди. Тўппончадан бир-икки ўқ узилди. Боғ дарвозаси тагида посбонлик қилаётган икки киши қизнинг орқасидан қувиб хона ичига киришди. Уни қўлга олишмоқчи эди. Бироқ шу он иккинчи граната оёқлари тагига келиб тушди-ю, дераза ромлари осмонга отилди.

Омон қолган бир-икки киши, қатор ётган эркаклар жа-садининг охирига қизнинг нозик танасини ҳам қўйдилар. Янги унган майсалар устида ётган қизнинг майда ўрилган сочлари тупроққа қорилган эди. Қиз эгнидаги оқ қўйлагида ҳали қуримаган қон доғлари кўзга ташланиб турарди. Унинг алвон рангдаги чодирини бўйнига ўралган, ингичка, нафис бармоқларида эса бир гранатани маҳкам қисиб олганди...

Аззам Раҳнавард Зарёб

ПОРТРЕТ

Ҳамма бало қашшоқлигимизда эди. Бу елкамиздан тоғдек босиб турар, кечираётган кунимиз ғамгин нолалар чиқарувчи чангга ўхшарди.

Кечқурун дастурхон атрофида ўтирганимизда отам дардини тўкиб солди:

— Қамбағаллик ёмон, болам... Пешонамиз мунчаям шўр бўлмаса!

— Э, секинроқ айтасизми, отаси!— сўз қотди онам умидсизликка тушиб.

Бу қисқа суҳбатдан кейин қашшоқ турмушимиз кўзимга жуда ёмон кўриниб кетди.

Бир куни опам мактабдан хомуш қайтди. У ўчоқ бошида куймаланаётган онамнинг олдига бориб:

— Бугун синфимиздаги битта қиз чиройли қўлқоп кийиб келди,— деди кўзлари ёниб.— Оҳ, шунақаям чиройлики, чунонам ҳавасим келдики, асти қўяверасиз?

Онамнинг пешонасидаги ажинлар баттар қуюқлашди. У нима демоқчилигини аллақачон уқиб олган эдим. «Қўлимиздан нима ҳам келарди, қизим, қашшоқмиз...». Бироқ онам индамади, опамга маъюс боқиб қўйди, холос.

Қорачадан келган, озғин акам велосипедни жонидан ортиқ кўрарди. Отам билан акам велосипедлар устахонасида ишлашади. Акам кун бўйи уларга суқланиб қарагани-қараган. Чунки у эртадан-кечгача покришкаларни ямарди-да.

Кечқурун ишдан бўшагач:

— Велосипед миниш қандай маза-а!— дерди отамга юзланиб.— Аनावи болаларга ўхшаб велосипедим бўлганида, кўнглим тусаяганча сайр этардим.

Биламан, отам бу баландпарвоз сўзларга унчалик эътибор қилмайди. Шу дақиқада унинг кўнглидан кечаётган гапларни ёдаки билардим. «Қўлимиздан нима ҳам келарди, ўғлим, лаънати камбағаллик қурсин...»

Бизнинг туғишган амакимиз, яъни отамнинг ўзига тўқ, бой-бадавлат укаси бор эди. У йилига бир неча марта чет элга сафар қилар, бойлиги кундан-кун ошиб борарди.

Амаким ўрта бўйли, қориндор киши. Менингча, тўқлигидан бўлса керак, лўппи юзидан кулги ариганини кўрмаганман. У бизнинг фақирона кулбамизга онда-сонда келиб турарди. Олдинги гал жуда қизиқ воқеа бўлди. Амаким эшикдан кириб келиши биланоқ қўлини қорнига тираб, хахолаб кула бошласа бўладими? Ҳаммамиз унинг йиртиқ калишга ўхшаган оғзига анграйганча қараб, кулиши сабабини билолмай гаранг эдик.

— Тинчликми, нега куляпсан?— сўради отам хадик аралаш.

— Хорижга сафаримда дўхтурларга қаратувдим — каромат қилишди. Хо-хо-хо. Юрагимнинг мазаси йўқ экан! Эҳтиёт бўлиб гаплашармишман... Хо-хо!..

— Ҳа, энди... Соғлигингни ўйла, соғлигинг бизга ганимат!— хушомадгўйлик қилди отам.

Ҳақиқатан отам укасини яхши кўрарди. Битта-яримта дуч келган одамга:

— Биласизми, укам йирик савдогар. Катта давлат ишлари билан шуғулланади,— деб мақтанарди.

Амакимнинг оғзидан нимаики чиқса, отам: «Тўғри... ҳа, тўғри!» дея тасдиқларди. Бироқ нимагадир амаким бизга, айниқса, онамга ёқмасди. Бунинг боиси, онам чой қўйгани чиқаётганида амаким: «Қўлингизни ювиш эсдан чиқмасин, кеннойи», деб луқма ташлаган эди. Отам укасининг бу кесатиқ, дўқ уришларига парвойи фалак.

— Авлодимиздан шундай бадавлат, машҳур зот чиқ-

қанлигидан хурсанд бўлишимиз керак,— дерди отам фахр-ланиб.

Аммо савдогар қариндошимизнинг қайси фазилати учун фахрланишимизни ҳеч биримиз билмасдик. Бой-бадавлат бўлишига қарамасдан, унинг отамга сариқ чақалик ҳам ёрдам бермаганлигини эшитиб, амакимга нисбатан нафратим қўзирди. Акамнинг ҳам уни кўргани кўзи, отгани ўқи топилмасди.

— Амакинг кимга ўхшадини биласанми?— деди бир куни танҳо ўтирганимизда акам.

— Билмадим.

Акам қўли билан ҳавода ниманидир чизган бўлди-да, сўнг шоша-пиша деди:

— Тўнғизга ўхшайди... Семиз тўнғизга!

Бу қўпол сўзни эшитгач, амакимнинг тўладан келган, бесўнақай гавдаси кўз олдимдан кетмади.

Бир гал шу мавзудаги суҳбатимиз устига отам келганини сезмай қолибмиз, иккаламиз ҳам қўрқиб кетдик. Новча бўйли, қотмадан келган отамнинг буғдойранг юзида ҳайрат, кейин ғазаб ифодаси кўринди.

— Ҳў, тирранчалар,— дея муштини ўқталиб ўшқирди у.— Амакиглардан бошқа яна кимимиз бор? Қани, айтинглар-чи?!

Отам акамни роса уришди, мен кичкина эмасманми, осонгина қутулдим. Эшик ёпилгач, ўзимча мингиллаб қўйдим:

— Амаким тўнғиз-ку?

Кунлар шу тахлит ўтарди. Ниҳоят, онламизда мўъжиза рўй берди! Бир куни акам газетага ўралган бир нарсани қўлтиғига қистириб келди-да, оҳиста ерга қўйди. Урамда нима бўлиши мумкин? Акам бизга эътибор бермай, хона ўртасида тек қотди ва атрофга аланглайверди.

— Нимани ахтараяпсиз?— сўрадим мен.

— Қулай жой,— деб жавоб берди акам қиё ҳам боқмай.

— Нимага?

— Портретга.

— Портретга дедингизми?— такрор сўрадим ҳайрон бўлиб.

— Ҳа. Мана у,—дея газета ўрамига ишора қилди акам. Биз деворга сурат тугул оддий нарсани ҳам осмасдик, бу отамга хуш келмаслигини билардик.

— Кимнинг сурати, ўғлим?— тоқатсизланиб сўради онам.

— Ҳозир кўрасизлар!

Акам портрет уйга кирадиган ҳар бир кишига кўришиб туриши учун уни уй тўрига осишни лозим кўрди. Сўнг кўрпачаларни устма-уст тахлаб, устига чиқди ва портретни деворга осди. Бу — пешонаси кенг, кишининг сурати эди. Самимий ва меҳрибон сиймо синовчан кўзларини қисган кўйи биздан нигоҳини узмай турарди...

Акам суратга маҳлиё бўлиб қолганимни кўриб тушунтирди:

— Бу одам дунё инқилобчиларининг доҳийси, камбағалларнинг дўсти ва ҳимоячисидир...

— Ҳозир қаерда у?— сўради опам.

Акам бир зум бошини ерга қадаб, деди:

— Вафот этган...

Опам кўзида беихтиёр ёш қалқиди, биз чурқ этмасдан суратга назар ташладик. Меҳрибон сиймо синчковлик билан қараб турарди. Ниҳоят, акам бошини кўтарди, кўзларида энди умид учқунлари жилва қиларди:

— У ўлган бўлса ҳам, бироқ дунёнинг турли чеккаларида унинг ғояларини ёйиб юрадиган ишончли шогирдлари яшайди... Шундай кунлар келадики, оч-яланғоч халқлар зулмга қарши қалқиб, ҳокимиятни қўлга оладилар, деганди у. Бойларнинг кунни тугаб, камбағаллар учун ёруғ, озодлик кунлари бошланади. Бойларнинг мулки халқ қўлига ўтади, бою камбағал бўлмайди... Барча болалар велосипед минади...

— Яшасин!—дея чапак чала кетди опам ҳаяжонла-

ниб.— Қизларнинг чиройли юбкалари ҳам бўлади! Тўғри-ми, ака?

Акам қўлини чўнтагига тикди-да, мулојимгина деди:

— Худди шундай. Ушанда айрим семиз тўнғизлар устимиздан кулмайдилар.

Мен ўзимни тўхтатолмай бехосдан кулиб юбордим. Акам ва онам менга қўшилдилар. Тўғрироғи, онамнинг юзида табассумни илк марта кўриб туришим эди.

Кечқурун ишдан қайтгани ҳамон отамнинг нигоҳи портретга тушди.

— Ким бу?— сўради у.

Акам ўрнидан сапчиб турди,— у негадир портрет ҳақида ўтириб гаплашишни ўзига эп кўрмасди!— ва тантанали оҳангда деди:

— Бутун дунё инқилобчиларининг доҳийси.

— Доҳий... Ҳм, у нима билан шуғулланади?— савол берди яна отам.

Акам камбағалнинг яқин дўсти ва устози ҳақида ҳали ҳозиргина айтганларини қисқача сўзлаб берди. Отам жон қулоғи билан тингларкан, портретдаги сиймога ишончсизлик билан боқди. Ҳозир девордан улоқтириб ташлайди, деб ҳаммамиз қўрқдик.

— Сенга ким айтди?— дабдурустан сўради яна отам.

— Бир муаллим. У маърифатли, доно одам. Портретни эсдаликка берди. Абадий.

Отам йўғон товушда «ҳм» деди-да, бошқа бир сўз ҳам демай, хонадан чиқиб кетди.

Оқшом отамни кузатдим, у жим ўтириб, кўзларини суратдан узмасди. Уйчан, самимий, ва меҳрибон ҳимоячимиз ҳануз портретдан биз томонга мулојим боқарди.

* * *

Совуқ тушди. Эшитишимча, амакимиз навбатдаги чет эл сафарига жўнаб кетибди. Бу пайтда биз портретга анча-мунча кўникиб қолгандик, у кундалик ҳаётимизнинг

ажралмас қисмига айланганди. Узун кечалари акам дунё камбағаллари дўсти ва ҳимоячисининг ҳаёт йўли ҳақида ҳикоя қилар, биз унинг ҳикоясини бутун вужудимиз кулоққа айланиб тинглардик.

Отам энди портретга ишонч кўзи билан қарайдиган бўлди. Акам унинг илтимосига биноан, инқилоб доҳийси ҳақида батафсил ҳикоя қиларди. «Оҳ, қандай ақлли акам бор, ҳаммасини ёддан билади»,— ич-ичимдан қувонардим мен.

— Инқилоб озодликка олиб чиқармиш, дейишади. Шу гап тўғрими ўғлим?— сўради бир гал отам.

— Тўғри,— деб жавоб берди акам.— Инқилоб озодлик келтиради.

Буюк сиймога кундан-кунга меҳримиз, қизиқишимиз ортиб борарди. Акамнинг ҳикоялари бизга беҳисоб завқ бағишларди.

— Ие, шундай улуғ одам деҳқон кулбасида яшаганми? У ерда нима тановул қилган экан?— деб қатор-қатор саволларга кўмиб ташлардик уни.

Акам бу саволларга қўлидан келганча эринмай жавоб топарди.

* * *

Қиш келди. Ерга тушган илк қор чор-атрофни қалин кўрпага ўради. Болалар велосипедларини яшириб қўйдилар. Отамнинг иши ўз-ўзидан камайди. Ҳатто баъзи кунлари у эрта қайтадиган бўлди. Кейин онамнинг товлари қочди. Бечора онам тез-тез йўталарди, шунда юзлари кўкариб, кўзларидан ёш чиқарди. Совуқ тушгач, отамнинг ҳар йилги бод касали кўзгаб қоларди. У зўрға юрарди. Кечалари эса оғриқдан инграб чиқарди. Оғриқ кундан-кунга зураяверди. Охири устахонага боришнинг иложи бўлмади...

Амаким анча вақтдан бери бизникига қадам ранжида қилмасди. Бечора отамнинг тинчи йўқолди:

— Ишқилиб, бирон кор-ҳол юз бермаган бўлсин-да,— дея отам калима ўгириб, қайта-қайта омонлик тиларди унга.

Отамнинг сабр-бардоши тугагач, акамни қошига чақириб, амакимдан хабар олиб келишни буюрди.

— Бас, ота, эздан чиқариш фурсати етди.— деди акам кутилмаганда жаҳли чиқиб.— Рост-да, ўзи биздан хабар олмайди.

Отам бехосдан чўчиб тушди.

— Нима деяпсан, ҳовлиқма! Эздан чиқариш! Нега?

— Ўртамизда мурасиз душманлик борлигини наҳотки англамасангиз!— кескин жавоб қилди акам.

— Тушундим!— деди отам қошлари чимирилиб.

Акам ҳавода бармоқлари билан икки параллель чизик тортиб, изоҳ берди:

— Ўртамизда ҳаммавақт жарлик мавжуд. Синфий жарлик! Бир томонда биз турамиз,— ишора қилди у,— нариги томонда амаким.

Отам ўта қизиқувчан ва айни вақтда ташвишли оҳанг-да сўради:

— Бу гапинг билан нима демоқчисан?

— Ўртамизда тинимсиз кураш бораётганини айтмоқчи-ман, холос.

— Кураш?— донг қотиб қолди отам.

— Ҳа, кураш, синфий кураш!

— Мен ҳеч қачон укам билан жанжаллашмаганман... Биз...— отам ўзини кулгидан зўрға тийди.

— Бу кураш ҳозир ҳам давом этмоқда!— деди акам.

— Қандай кураш, ахир?!— дарғазаб бўлди отам.

— Синфлар кураши деб, айтдим-ку!

— Қулоқ сол, ўғлим, сен янглишяпсан...

— Йўқ, янглишмаяпман. Бу кураш тўхтамайди,— деб портретга қаради акам, сўнгра қўшимча қилди:— Камбагалларнинг ғамхўр доҳийси, синфлар мавжуд экан, синфий кураш тўхтамайди, деган эди. Бизнинг қизиқишимиз ва амакимники ўртасида, еру осмонча фарқ борлигини на-

ҳотки тушунмасангиз?! Ҳа, ўртамиздаги адоват ҳеч қачон тугамайди.

Биз портретга қарадик. Буюк сиймо кўзларини қисган кўйи жиддий нигоҳ ташлаб турарди.

— Улай агар, укам билан уришганим йўқ,— деди айбдорларча бошини эгиб отам.

— Бари бир, ўрталарингда адоват бор,— эътироз билдирди акам.

— Бекор гап!— қичқирди отам.

— Йўқ,— деди акам аччиғи чиқиб.— Бу инкор қилиб бўлмайдиган ҳақиқат!

— Қандай ҳақиқат дединг?

— Чин ҳақиқат,— такрорлади акам бир оз юмшаб,— яъни, инкор қилиб бўлмайдиган ҳақиқат!

Энди акамнинг билимдонлигига қойил қолмай иложим йўқ эди.

— Амаким бой-бадавлат яшайди,— гапни давом эттирди акам.— Биз эса кеча-ю кундуз ишласак ҳам ҳеч вақомиз йўқ. Шунинг учун ўртамиздаги адоват йўқолмайди.

Хонада жимлик ҳукм суриб, ҳамма уйчан бўлиб қолган, фақат отамнинг қовоғи солиқ эди. Акамнинг гаплари таъсир қилган чамамда.

Бехосдан кўча эшиги тақиллади. Опам дарвоза томонга чопиб кетди. Узоқдан кўрдим — амаким экан. Оёғи оғриётганига қарамай, отам амакимнинг пешвозига югурди. Биз ҳам истар-истамас ҳовлига чиқдик.

Бироқ амаким остона ҳатламаёқ турга осилган портретни кўрган эди. Амаким салом-аликни йиғиштириб, тўғри портрет олдига яқинлашди. Сўнг хонадагиларга бир-бир разм солгач, қўлини бигиз қилиб сўради:

— Бу одамнинг кимлигини биласизми?

— Биламиз,— шартта жавоб берди акам.— Дунё инкилобчиларининг доҳийси.

— Ва камбағалларнинг дўсти, ҳимоячиси,— қўшиб қўйди опам.

Амакимнинг кўзларига қон тўлди.

— Сизларга ким айтди?

— Мен!— дадил жавоб берди акам.

Амаким ғазабдан муштини ўқталиб ўшқира кетди:

— Ғирт сафсата!

— Бундай дейишга ҳаққингиз йўқ,— бақирди акам жаҳли чиқиб.

Нимжон, озгин акамнинг шу қадар журъат, куч топганига ҳайрон бўлдим.

— Ие, ҳали менга ақл ўргатасанми?— бор овози билан бақирди амаким.— Қани, тезроқ портретни девордан олиб ташла!

— Беҳуда овора бўлманг!— деди акам.

Юзини тер қоплаган, бўйин томирлари буртиб кетган амаким ўзини йўқотиб қўйди:

— Олиб ташла деяпман!

— Бу фикрни хаёлингиздан чиқариб ташланг!

Пойгакда ўтирган отам дам амаким, дам акам, дам портретга ҳумрайиб қараркан, афтидан кимга қўшилишини билолмай, аросатда боши қотарди. Онам, опам ва мен қилт этмай, жанжалнинг охири нима билан тугагини кутардик. Тез орада нимадир юз беришини юрагим сезарди.

— Шунақами ҳали. Сизларни билмаган эканман... Бўпти, ўзим олиб ташлайман!— деди амаким ғазабдан қалтираб портретга яқинлашаркан.

Акам худди ток ургандай сесканиб тушди ва нажот нотаб, отамга назар ташлади. Отам жим. Мана, амаким портретга қўлини теккизди. Шу сонияда орқадан отамнинг гулдурак овози хонани тутди:

— Тегма!

Семиз қўллар деворда муаллақ қолди. Амаким беихтиёр ортига қайрилди ва кўзини бақрайтирганча отамга дагдаға қилди:

— Сен ҳам биргамисан ҳали?

— Портретдан қўлингни торт!— деди отам, жавоб бериш ўрнига, пинагнини бузмай.

Амаким оғир хўрсиниб қўйди. Унинг бақалоқ юзидан реза-реза тер томчилари қўйилиб оқарди. У қулоқларига ишонмади, аламдан бўғриқиб, юзлари кўкиш тус олди.

Ниҳоят, амаким отамга ёвуз кўзларини тикиб деди:

— Ё мени де, ёки портретни! Танла!

— Кўрдингми, орамизда жарлик бор,— деди отам бо-
сиқ оҳангда.

— Қанақа жарлик?

Отам ҳавода қўлларини ўйнатиб, кесишмайдиган икки параллель чизиқларни тортди.

— Мана шундай оддий жар. Унинг нариги томонида сен турасан, бу томонида эса биз.

— Қанақа жарликни айтяпсиз?

— Синфий.

— Мен жар-парни эслолмайман. Туғишган ака-укалар-
миз-ку!

— Жарлик азалдан мавжуд,— яна такрорлади отам.—
Ҳозир кураш бораётган бир вақтда, у янада чуқурлашган.

— Нималар деб валдираяпсиз, ака. Яна қандай кураш?

Отам портретга қарагач, хотиржам оҳангда деди:

— Синфий кураш.

— Бари сафсата. Кўрлик! Биз...

— Йўқ, бу чин ҳақиқат,— укасининг гапини бўлди
отам.

— Вой-бў! Бурнингиздан юқори гапирадиган қилиқ
чиқарибсизми? Ҳушёр бўлинг-а, тағин...

— Мен ҳушёрман,— дадиллашди отам.— Зеро, кураш-
ни охирига қадар давом эттирамиз.

Амаким бошини телбаларча чайқатиб қўйди. Асаб тор-
лари бардош беролмади, шекилли, бир оздан сўнг қатъий
сўради:

— Танлаб бўлдингми?

— Ҳа, Портретни танладим!

Амаким эшик томон шахт билан юрди. У остонадан
хатларкан, қайрилиб деди:

— Ҳали кўп пушаймон ейсан, аҳмоқ!

Амаким кўздан ғойиб бўлди. Шу вақт дарвозанинг тарқлаб ёнилгани эшитилди.

Акам юзлари қувончдан ёниб, отамга миннатдорчилик ила боқди. «Боплади!» Зум ўтмай, бу сўз онамнинг юзларида ифодаланганини кўрдим. Опам эса хурсандлигидан кулавериб, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Мен ғалабамиздан ўзимни қўярга жой тополмасдим.

— Мана, тинчидик!— деди отам баҳсни якунлаб.

— У ҳамиша оиламизга бегона эди, фақат буни яшириб келарди,— деди акам.

Сукунат чўкди. Отам қаттиқ чарчаган эканми, дарров пинакка кетди. Онам ҳамон ҳаёл оғушида ўтирарди. Опам ва акам баҳс-мунозарага киришдилар.

Портретдан эса самимий, меҳрибон сиймо синовчан боқар, гўё у ичимизда кечаётган фикрларимизни илғаб олаётгандек эди...

ОТ ЎҒРИСИ

Биз қалин туманлар оралаб борардик. Сўқмоқ йўл борган сари юқорига ўрлаб кетмоқда. Осмонни бир гала булутлар тўдаси эгаллаган, атрофдан баҳор ҳиди димоққа урилади. Кун иссиқ бўлганидан отларимиз оғир-оғир нафас оларди, уларнинг биқини жиққа ҳўл. Жониворларнинг тўёқлари ниш урган майсаларни янчиб-босиб ўтганида, сукунат чайқалгандек бўлади.

Меҳмонга таклиф этган соҳиб, қора тўриқ отида йўл бошлаб бораётир. Сал юрганимиздан сўнг, у орқасига бурилиб ҳавонинг диққинафаслиги учун кечирим сўради.

— Агар ёмғир ёғмай турса, бир соатдан кейин уйга етамиз,— деди у.

Ёнимдаги икки ҳамроҳим миқ этмади. Улар қаттиқ чарчаган кўринади. Суҳбатни улаш баҳонасида гап қўшдим.

— Ҳадемай қуядиганга ўхшайди...

— Тўғри айтасиз, меҳмон,— деди соҳиб бошини ликиллатиб,— ёмғир қуймасдан туриб Ашурнинг кулбасига етиб олсак тузук бўларди-да.

— Кулбагача ҳали узоқми?— сўрадим.

— Яқин қолди,— дея отини ниқтади соҳиб.

Айтгани тўғри чиқди, сал фурсатдан сўнг, ёмғир томчилай бошлади.

Отларимизга қамчи босдик. Бечора жониворлар йўртиб чопганича кулбаси қояларга ёпишган тепаликка чиқишди. Том устига қўндирилган узун карнайдан осмонга тутун ўрларди. Демак, уйда одам бор. Отларни молхонага боғлаб, уй томонга ўтдик. Остонада қабарган яланг оёқларини узатганча қоқсуяк бир чол ўтирарди. Қариянинг соқол-мўйловларига, ҳатто қошларига ҳам оқ оралаганди. Қошлари остидан йирик кўз қорачиқлари йилтирарди.

Қария уйга таклиф қилди, биз ичкарига кирдик. Ҳаммамиз хона ўртасига қўйилган сандал атрофидан жой олдик. Соҳиб кулбани синчиклаб кўздан кечиргач, мезбонга деди:

— Ашур, аҳволларинг қалай?.. Очиғи, ёмғир тингунча сеникида қўноқ бўлмоқчимиз.

Қария ташқаридан эшитилаётган ёмғир томчиларига қулоқ солганча, кўзини юмиб оҳиста пичирлади:

— Зимистон тугади ҳисоб. Ёмғир баҳор элчиси. Энди ерлар юмшагунча қуяди. Майли, ёмғирнинг бўлгани тузук. Сувсиз замин қатқалоқ бўлади, қотиб, майсалар ҳам унмайди... Табиат ҳам сув билан тирик-да. Ҳа, баҳор кирди деяверинг...

Қария гапиришдан тўхтади, аммо кўзлари ҳамон юмуқ эди. Соҳиб Ашурга назар соларкан, мийиғида кулиб қўйди.

— У ҳаммани лақиллатиб юрибди,— деди қўлларини пўписа қилиб.— Ашур энди элликка кирди, холос... Биз тенгқурмиз.

Уй эгаси кўзларини очиб, соҳибнинг гапларини билинар-билинемас тасдиқлаган бўлди.

— Эллик... Тўғри айтади. Элликдаман...

Мезбон кўзларини яна юмиб олди. Ҳамроҳларимиздан бири йўталдан ўзини зўрға тўхтатиб, мени қизиқтирган саволни берди:

— Амаки, овлоқ жойда ёлғиз яшашга нима мажбур қилди сизни?

Кутилмаганда соҳиб юзидаги табассум сўнди. У калласини қимирлатиб қўйди ва бир дақиқалик сукутдан сўнг қария ўрнига жавоб берди:

— Бу ерда ўғлининг қабри бор... Ашурнинг тақдири қайғули... А, нима дединг?

Ашур кўзларини очиб, соҳибга бир қур назар ташлади-да, сўнг қўшиб қўйди:

— Ҳа, қайғули... жуда қайғули.

Қария яна сукутга толди.

Ташқарида ёмғир баттар забтига олди. Гуёки қушлар галаши тумшуғи билан томни тарақлатаётгандек ёғарди. Соҳиб оғзидаги носини хона бурчагига тупургач:

— Мусичан бегуноҳдек ўтирган бу кимсани йигирма бил олдин кўрганингизда,— дея ҳикоясини бошлади у.— Эҳе, Ашурбой абжирларнинг абжири, учига чиққан безори, тенги йўқ қароқчи эди. Ёшлигида унинг дастидан кимлар жабр кўрмади?!

Соҳибни ёдига ёшлиги тушди шекилли, бирпасдан кейин ҳикоясини давом қилди:

— Аслини сўрасангиз, меҳмонлар, иккиламиз ҳамқишлоқмиз. Болалигимизда жуда қадрдон эдик, ўтин тергани бирга тоққа борганимиз ҳануз эсимдан чиқмайди. Кейинчалик орамизга нима сабабдандир совуқчилик тушди, Ашур мендан ўзини четга тортди. Гапим тўғрими, Ашур?

Ашур бош силкиди. Соҳиб кумуш қамчисини қўлида йипатиб, олис хотираларига эрк берди.

— Ашур камбағал оилада дунёга келди. Волидаси ҳаётдан бевақт кўз юмди, ака-укалари отаси қўлида қолдилар. Отаси ва мен яхши билган баодоб акасини қишлоқ иҳли ҳурмат қилишарди, лекин Ашурга келганда...

Ашур кичкиналигидаёқ безорилик қилиб, ҳаммага озор

бера бошлади. У моҳир чавандоз, тенгқурлари ичида энг забардасти эди. Болалар ундан ўлгудек ҳайиқишарди. Отаси бечора уни йўлга солмоқчи бўлиб, кўрмаган чораси қолмади. Бечора отанинг ҳамма уринишлари зое кетди. У ҳар куни осмонга қарата, «Эй, худо, шу болагинамга инсоф бер!» деб нола қиларди. Аслида ўзида бўлмаса инсоф қайдан келсин?!

Ашур ҳеч ким билан дўстлашмас, одамови эди. Аста-секин узоқ муддат йўқолиб қоладиган одат чиқарди.

Ўғлининг кирдикорларидан жони ҳиқилдоғига келган отаси бир куни тўрт деҳқон ошнасини олиб, Ашурни тутиб, маҳкам дарахтга боғлади. Шунда ҳамқишлоқлари «Мачит гиламини Ашур угирлаган»,— дейишди. Ота бечора ер ёрилмади-ю, кириб кетмади. Аламига чидолмаган ота: «Ҳаҳ саними, ўғри!»— деди-ю, кучи борича қамчилай кетди...

Ўшанда Ашур ўн беш ёшга кирганди. Дам ўтмай Ашурнинг кўйлаги қонга бўялди. Бояқиш тишларини маҳкам қисганча миқ этмай, тиниқ осмондан кўзларини узмай ўтираверди.

Ҳайрият, отасининг қўлини ушлаб қолишди. Унинг қамчи излари тилиб юборган, қонга беланган баданини кўрган оломон энди эс-ҳушини йиғиб олар, деб ўйлади. Унинг қўлини бўшатишди. Ашур қўлларини кўкрагига босиб қонли бармоқларини кўрди. Ашурнинг тишлари ғижирлади. «Қон!.. Менинг қоним-а», деган бўғиқ нидо бўғзидан отилиб чиқди. У илк марта ҳамқишлоқларига нафрат билан қараб, майдондан узоқлашди.

Шу кетганча, бир неча кундан кейин қайтиб келди. Баданидаги жароҳатлардан асар қолмаганди.

Эртасига эса қўшниларининг эгар-жабдуғи йўқолди. Ашурдан гумон қилишди. Ҳақиқатан ҳам ўша кунлари у қишлоқдан чиқиб кетиб, бир ҳафтадан кейин пайдо бўлди. Жаҳлга минган отаси яна уни дарахтга боғлаб, беаёв савалади. Бироқ Ашур олдингидек овозини чиқармади. Ўшанда доимо кийиб юрадиган оқ чит кўйлаги қизилга

буялганини яхши эслайман. Шундан кейин Ашур қочиб кетди.

Учинчи куни эди, чамамда, ўтин тергани тоққа жўнадим. Бир вақт бундоқ сой томонга қарасам, Ашур сув ичиб ўтирибди. Яқин бордим. Бир-биримизнинг кўзимизга тик боқдик.

— Эҳ, ажойиб дамлар эди-да!..

Бир куни Ашур билан ўтин тергани бордик. Анча юрганимиздан сўнг:

— Ашур, нега тез ўзгариб қолдинг?— деб сўрадим. Ашур кўзларида ёш милтиради. Ҳалақит бермадим. Майли, кўнглини бўшатиб олсин! Охири Ашур кўз ёшларини артиб кулди-да:

— Юр, ўтин терамиз,— деди.

Намозгар пайти ўтинларни ортиб, қишлоққа қайтдик. Ашур ўзини олдингидан анча тутиб олганига хурсанд эдим. Бироқ, эртаси уни яна дарахтга боғлашди...

Мен Ашурнинг акаси билан дўст эдим, Назарбой ерида бирга ишлардик. Гоҳида қийналиб қолганимизда Ашурдан ёрдам сўрардик, лекин унинг бундай ишларга тоби-тоқати йўқ эди... «Эҳ-ҳе, Ашур сизу бизга ўхшаб бориға қапоат ҳосил қилмайди», дерди акаси. Мен эса бу азоб-уқубатли ҳаёт Ашурга ёқмаслигини билардим.

Ашурнинг қинғир ишлари отасининг жонига текканди. «О, худо, нега менга шайтонбашара ўғил ҳадея этдинг», дея оҳу нола қиларди бечора ота.

Ашурни йигирма беш ёшида уйлантиришди. Отаси уйлантирсам, балки қуйилиб қолар деб ўйлаганди, йўқ, бундай бўлмади. Йиллар ўтса ҳамки, Ашур Ашурлигича қолаверди. Кейин отаси қазо қилди. Қишлоқдагиларнинг айтишича, у ўлими олдидан: «О художон, мен бориға шукур қилиб, етмиш йил ҳалол яшадим... Энди бу нобакор мен йўғимда яхши номини булғайди», деб юм-юм йиғлаганмиш. Аслида шундай бўлди ҳам. Отаси ўлганидан кейин Ашурнинг мушугини пишт дейдиган одам бўлмай қолди. Орадан икки ой ўтар-ўтмас хотини ўлди. Кейинчалик

одамлардан эшитишимча, уни Ашурнинг ўзи ўлдирганмиш, Нимага?.. Майли, бу томони бизга қоронғи.

Соҳиб хотираларини ҳикоя қилишдан тўхтамасди. Қария кўзларини юмган кўйи жимгина тингларди. Ашур кўзларини очганида, унинг руҳиятида рўй бераётган галаённи илғаш мумкин эди. У наमत остига тупурди ва нос юқи лабларини қаттиқ тишлаб қўйди. Соҳиб қамчисини тиззасидан олиб, суҳбатни келган жойидан давом эттирди:

— Пичоқ суякка бориб қадалгач, қишлоқ оқсоқоллари бир куни Темурбойнинг уйида тўпланиб, Ашурни чақириб, унга насиҳат қилмоқчи бўлишди. Суҳбат узоқ чўзилди. Чоллар нимани маслаҳат қилганларини билмайман-у, бир маҳал дарғазаб Ашур эшикдан сўкиниб чиқиб келди. Ун қадамча юргач, уй томонга қараб: «Сенларнинг қўлларингдан фақат душманлик келади. Ҳамманг душмансан!— дея бақирди. Кейин ерга тупуриб, сўкинди:— Сенлар билан қандай муомала қилишни ўзим биламан, ифлос, ярамаслар!»

Ҳовлидан чиқиб келган оқсоқоллар эса қоринларига қўлларини тираганча хохолаб кулишарди.

— Ҳув анави дарахтга боғлаймиз... Хо-хо-хо. Дарахтни таниб ол...

— Кўрамиз!— деди Ашур бошини чайқаб ва жўнаб қолди.

Уша куни намозшомда Ашурни қишлоғимиз тепасидаги қоя ёнида учратдим. У ботаётган қуёшни маҳлиё бўлиб томоша қиларди. Яқинига бордим.

— Сенга нима бўлди, Ашур?

— Қўй, парво қилма... Қулоқ сол, ҳаёт галати-я,— деди Ашур, менга тикилиб.— Нега баъзилар тўқ-бадавлат яшашади-ю, бошқалар оч-наҳор. Нега турмушимиз шундай қурилган?!

— Билмайман!— дея жавоб қилдим.— Лекин қўлимиздан нима ҳам келарди?

Ашурнинг жаҳли чиқди ва еб қўйгудай бўлиб кўзимга тикилди.

— Ростданам нима қилиш кераклигини билмайсанми?!
У қоядан сакраб тушди-да, ботаётган шафаққа ишора қилиб:

— Эсингдан чиқарма, дўстим: мана шу қуёшга ўхшаб ҳар биримизнинг ботадиган шафағимиз бўлади!..— деди.

Эртаси куни Ашур ўғлини етаклаб, ҳеч ким, ҳатто акаси билан хайрлашмасдан қишлоқни тарк этди. Яна отларимиз йўқола бошлади. От чопишда Ашурга бас келадигани йўқ эди. У кечқурун кутилмаганда қишлоққа кирар ва икки-уч отга арқон боғларди-да, етаклаб кетаверарди. Орқасидан қувишни уюштирдилар. Йўқ, унга етадиган мард топилмади. Фақат, баъзан ҳуркиб қочган отларнигина қайтаришга муваффақ бўлинарди, холос. Кейинчалик Ашурнинг ёнига ўғли қўшилди. Саккиз яшар болакай оқ саман отида худди шамолдай еларди. Тавба, деб ёқа ушлардик. Эсимда, каттароқ болалар чавандозлик ўйинларида: «Мен Ашур, А-шу-pp! Эҳ-ҳей, чух,— дейишса, кичикроқлари: «Мен Ашурнинг ўғли бўламан, чух, Ашурнинг ўғли-ман! Эҳ-ҳей, чух...» дея қўшилардилар. Шундай қилиб, қишлоқдаги давраларда нуқул Ашур ва унинг эпчил ўғли ҳақида гап кетар, тўқилган афсоналар оғиздан оғизга кўчарди. Қизлар ҳам қизиқиб, «Ашурнинг ўғли нечага кирди?» деб сўроққа тушишар. оналари ичида қувонишса-да, хавотирли қараб қўйишарди.

Ҳикоя шу ерга етганида, қариянинг юзи мағрурона тус олиб, юпқа лабларида табассум пайдо бўлди.

— Ойлар, йиллар ўтиб борарди. Ашур қўққисдан ҳамла қилиб, отларни ҳайдаб қочар, аммо ҳеч ким уни қўлга туширолмасди. Тунги пистирмалардан Ашур неча марта лаб усталик билан қутулиб кетарди.

Кунлардан бирида Ашурнинг акасини оти йўқолди. Бечора тушкунликка тушиб, бошини эгганча ўтирарди. Унинг энг катта бойлиги шу оти эди-да.

— Ё парвардигор, ўзинг кечир,— дея ҳайратдан ёқа ушлади у.— Не кунларга қолдик... Қелиб-келиб менкини ўтирлайдими?!

У шундай дея, менга тезроқ отимни миниб келишимни илтимос қилди. Ноиллож кўндим. Мен келганимда у аллақачон милтиғини ушлаб, йўлда тап-тайёр турарди.

Икки кун мобайнида ён-атрофдаги барча тепаликлару дара-қирларни айланиб чиқдик. Отлар чарчаганидан тинка-мадори қуриди. Учинчи кун деганда мана шу ерга етиб келиб, қоя тепасида Ашур ва ўғлига кўзимиз тишди. Отабола овқатланишаётганди. «Ана, аблаҳлар!»— қичқирди ҳамроҳим. Ашур акасининг овозини эшитган заҳоти, отига сакраб минди-да, ўғлига буюрди:

— Сен тезроқ жуна, ўғлим! Мен ўзим...

— Қаёққа?! Улар икки киши-ку?!— деди болакай урнидан жилмай.

— Кет деяпман сенга.

— Улар икки киши-ку, дада,— қайсарлик қилди бола.

— Бу ёққа кел!— деди охири Ашур баттар хуноби ошиб.

Бола ўзини ўзи ҳимоя қилишга киришган эди. Шунда Ашур осмонга қарата ўқ отиб, биз томонга қичқирди:

— Жойларингдан қимирламаңлар!

Ашурнинг акаси ҳам буш келмади.

— Қани кўрамиз...

Алам ва нафратдан Ашурнинг акасининг кўзига қон тўлганди. У милтиғини кўтариб, мўлжалга олди ва... шу заҳоти боланинг қўлидаги милтиқ учиб тушди. Унинг мўъжаз гавдаси бирпас чайқалиб турди-да, сўнг оҳиста ерга ағдарилиб тушди. Во ажабо!

Ашурнинг акасининг юзи бирдан оқарди, қўлидаги милтиғи сирғалиб тушиб кетди. Мен ҳайратдан кўзларимни юмдим. Бир оздан кейин ҳамроҳим елкамдан туртиб, ўзига қаратди:

— Кўрдингми, нима қилиб қўйдим? Кўрдингми, деяпман?!

Мен гуноҳ қилиб қўйгандай, бошимни эгдим.

Ашур қоя олдида ҳамон кўзларига ишонмай, ҳайкалдай қотиб турарди. Ниҳоят, қояга тармашиб чиқди. Сўнг,

чавандоз улоқни олгани сингари эгилди-да, ўғлининг жон-сиз танасини азод кўтариб олдиға қўйди. У акасиға бир қўр назар ташлади. Қўрқиб кетдим: Ашурнинг кўзларида телбалик зоҳир эди. Кейин қаҳрли кўзларини осмонға қадади. Шунда бўғзидан важоҳатли ҳайқириқ отилиб чиқди:
— Ха-ха-ха!

Ашур шу алфозда чинқирган кўйи отида елдай учиб кетди.

Ашурнинг акаси эса бошини қўйи эгганча йиғлар, кўзларидан шашқатор ёш тўкиларди. «Мени кечир, Ашур, мен сени... О, жигарбандим...»

* * *

Орадан икки кун ўтди. Ўтган кунги фожиа ҳақида қишлоқда ҳеч ким билмасди. Ашурнинг акаси ғамгин, париншонхотир юрар, бетиним уҳ тортиб қўярди. Учинчи кунни далада ишлаётганимизда узоқдан биз томонға келаётган отлиққа кўзимиз тушди. Ашур! У ўғлининг оқ отиға минган бўлиб, яқинлашаркан, кўзлари телбаёна ёниб турарди.

— Нега келдинг?— деб сўради акаси.

— Қасос олгани,— қичқирди Ашур.

— Мени ўлдирмоқчимисан?

— Йўқ!!!

— Унда нега келдинг?

— Қасос олгани дедим-ку?

— Хўш, унда нега қараб турибсан, бўл тезроқ! Шовил! Ахир, менинг ниятим...

Шу вақт кутилмаганда Ашурнинг тантанали қаҳқаҳаси далалар узра ёйилди.

— Мен қасос олганман... Ўғлингни ўлдирдим! Хо-хо-хо!— У шундай деди-да, отини чоптириб кетди. Анча юргач, ортиға бурилиб, баланд овозда қўшиб қўйди:— Ўғлинг сой бўйида ётибди!

Ашурнинг акаси намоз ўқиётган кишидай бошини ерга босиб:

— О, художон, не кунларга қолдик?— дея йиглади.

Сўнг йигидан ўзини базўр тўхтатиб:

— Бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очма,— деди менга.

Ашурнинг акасини ҳам яккаю-ёлғиз ўғли бор эди.

Шу кетганча икки ойгача Ашурдан дарак бўлмади. Одамларнинг мишмишига қараганда, у ўғлини кўмиб, қабри ёнида кулба тиклабди. Ҳозир шу кулбасида яшаётганмиш. Бу гап қишлоқдагиларнинг оғзидан тушмади. «Ҳозир нима билан машғулсан?» дея сўрашибди Ашурдан. «Ўғлимнинг қабрига қарайман»,— деб жавоб берибди у. «Ўғлинг нимадан ўлди?» «Отдан йиқилиб тушди, боши қаттиқ лат еган экан»,— дебди.

Уша воқеадан кейин Ашур бутунлай ўзгарди. Энди ўғирланган отларни талаб қилиш ҳеч кимнинг хаёлига келмасди. Қайтанга унга аччиб, овқат ҳамда кийим-кечак келтира бошладилар... Ҳозир ҳам Ашур атрофида одамлар парвона.

Соҳиб оғир тин олди-да, жиддий тортиб деди:

— Ўғли шу ерга кўмилган. Ашур эса кулбадан бир қадам ҳам нари кетмайди. Мард, шафқатсиз, қизиққон Ашур охир-оқибат, кўрганларинг — мўмин-қобил одамга айланди...

Қария соҳибга синчковлик билан боқди, унинг кўзларида бир вақтлар ўчган аланга қайта ёнгандай эди назаримда.

Кулбага сокинлик чўкканди. Ашурнинг юзи таранглашди. пешонасида тер томчилари йилтиллади, бармоқлари эса қалтираб, асабий ҳолда зўрға чилим ушлаб турарди. Қария секин ўрнидан қўзғалди ва ташқарига йўл олди. У чиқиб кетгач, ҳамроҳларимиздан бири сўз қотди:

— Азоб чекмоқда, бечорагина-сй...

Қуёш нурлари хонага тушди. Даричадан қарадим, ёмғир деярли тинган эди.

— Энди йўлга тушсак бўлади,— деди соҳиб ўрнидан туриб.

Кулбадан чиқиб молхона томон ўтаётганимизда соҳиб дўмпайиб турган қабри кўрсатди.

— Бу Ашур ўглининг қабри.

Қабр атрофига ранг-баранг тошлар терилганди. Устиди кўм-кўк ўтлар қалин ўсиб ётибди.

— Бечора Ашур,— деди ўксиниб ҳамроҳларимиздан бири.

...Молхонада отлар кўринмасди. Соҳибнинг авзойи бир-дин ўзгарди. Сўнг кутилмаганда этагини силтаб, этиги қўнжига қамчи туширди ва қаҳ-қаҳ урди:

— Ашур чидай олмади, унинг қитиқ патига тегиб кетдик, шекилли... Оғайнилар, отларимиздан айрилдик.

Пиёда жўнашдан бошқа чорамиз қолмаганди. Биз қуюқ туманлар ичра юриб борарканмиз, ҳаёт ҳақида мулоҳаза юритгим келди.

— О, қанчалар мураккабсан ҳаёт, сенда не тилсиму ҳодисалар рўй бермайди-я...

Шу лаҳзада қалин туманлар ичидан Ашурнинг овози қулоғимга чалингандек бўлди: «Ишонинг, қуёш каби ҳар биримизнинг албатта, ўз шафағимиз бўлади...»

Акрам Усмон Кўзагар

ТАШЛАНДИҚ

Наби ташландиқ эди. Уни қачон туғилиб, қаердан келиб қолганлигини ҳеч ким, ҳатто ўзи ҳам билмасди. Баҳор кезлари ариқ бўйларида бехосдан бош чиқарган қўзиқоринлардай, у ҳам тўсатдан мана шу кўчада лоп этиб пайдо бўлиб қолганди.

У яғриндор, тошни урса талқон қиладиган йигит эди. Қадди ўзгаларга нисбатан бир ярим баробар келса-да, лекин чумолига ҳам озор бермасди. Унинг энг даҳшатли душмани — унча-мунчага тўявермайдиган қорни эди. Дилозор, худо безор, чапани кўча болалари унга ҳамтовоқ бўлиб олишган ва унга «Наби туя» ва «Наби хода» лақаб қўйгандилар. Лекин у, бу лақабларини эшитиб эшитмаганликка олар, урсам, майиб қилиб-нетиб қўймай, деб қўрқар, қолаверса шу болакайлар билан тенглашишни ўзига эп билмасди.

Бобо Наврўз чойхоначи Набини «қудрат намунаси» деб атар, баъзан шогирди йўқлигида чойнак-пиёлалар солинган патнисни унинг қўлига тутқазиб, атрофдаги дўкандорларга чой ташитарди. Бу арзимас дастёрчилиги эвазига эса кечалари унга чойхонада, самовар ёнидаги супачада бепул тунашига ижозат берарди.

Одатдаги кунлардан бири. Тонг палласи, Бобо Наврўз чойхонасининг атрофини ғариб бечора мўр-малахдек ўраб олишган. Наби чоригини бошига қўйиб ғўладай узала тушганча ҳамон хуррак отиб ётарди. Сувоқчи уста Ғиёс бобо Наврўздан:

— Чойхонани тўлдириб ётган бу даванги ким?— деб сўради.

— Бу бола иш қидириб юрибди,— деб жавоб берди Бобо Наврўз.

— Бойваччадек уйқуни уришидан ишга зор кўринмайди-ку?

— Энди бу ёғини суриштирсанг, бекор одам ё ўғри бўлади ёки бемор,— жавоб берди Бобо Наврўз.

Тепасидаги гап-сўз шовқинидан Наби уйғониб, ўрнидан санчиб турди-да, бошидаги салласини тузатди. Шу аснода уста Ғиёс унга қараб:

— Ҳамшаҳар, уйқунг чала бўлган кўринади, ҳали вақт эрта, ёт, уйқуни уравер,— дея киноя қилди.

— Боланинг уйқуси ширин, ҳечқиси йўқ,— деди Бобо Наврўз.

— Рост айтасан, эркакларнинг топгани уйқу,— деди уста Ғиёс.

Наби эса бу нишдор гапларга эътибор бермай, эринибгина «уф» тортиб, кўзларини ишқади. Уста Ғиёс уни яна сўроққа тутди:

— Шер йигит, қаердансан ўзи?

— Ташландиқман,— деди Наби ҳам шартта.

Уста Ғиёс мийиғида кулиб қўйди. Бобо Наврўз ва атрофга тўпланган ҳангаматалаб мардикорлар хохолаб кулиб юбордилар.

— Ташландиқман, дейсанми?— деб масхараомуз қайта сўради уста Ғиёс — Қайси бута тагидан топилган ташландиқсан?

— Бурган-супурги тагидан,— деди Набининг ўзи ҳам жилмайиб. Яна гур кулги кўтарилди.

— Худога шукурки, кимсасиз эмас экансан. Супурги-зор жой қолмади ўзи, дунёни супургизор босиб кетди,— деди заҳарханда кулиб уста Ғиёс.

— Уруғ-аймоғи йўқ яккамоховлигимни, ёввойи супурги-дек қадрсизлигимни, одамлар кўзига балодай кўринишим-

ни ўзим ҳам биламан,— деди Наби устанинг гапларини тасдиқлаб.

Набининг гапларини эшитиб, уста Фиёс жиддийлашди. Гап тарзидан Набининг анойи эмаслигини англади. Шунинг учун ҳам унда Набига нисбатан ҳамдардлик ҳисси уйғонди:

— Ҳамшаҳар.— деб сўради у Набидан,— бола-чақанг борми? Ота-отанг-чи?

Наби тоғасидан эшитганларини гапириб берди. Онаси туғиш вақтида ўлган экан. Отаси ҳам онасини бениҳоя яхши кўрганидан унинг ўлиmidан бир ой ўтар-ўтмас, вафот этибди... Уста Набини яна сўроққа тутди:

— У ҳолда сени ким катта қилган?

— Еру офтоб,— қисқагина жавоб берди Наби.

— Ҳай, майли, анча ҳушёр йигит кўринасан. Хўш, нима касбу коринг бор?

— Эшакда юк ташувчиман.

— Ие, эшакларинг қани? Борми ўзи?

— Мен эшаксиз ишчиман. Агар эшагим бўлганида бу шаҳарда нима қилардим. Аслида бир эшак одамга ҳам нон беради, ҳам сув.

— Э-э, оғайни ишинг пачава экан сени. Шаҳримиз эшакларининг бари ҳанги, ҳаромтомоқ, кеккайган,— деди уста ярим ҳазил, ярим чин оҳангда.

— Ўзим ҳам биламан буни. У ёғини суриштирсангиз, ҳар ким ўз насибасини олади. Таваккал қиламиз-да...

Наби анча вақт шу алфозда ишсиз юрди. У қанчалик елиб-югурмасин, дардига малҳам бўладиган ҳеч кимса топилмади. Лекин бир куни унинг келишган, куч ёғилиб турган қадди-қомати, хизматкор ёллаш пайида юрган сатанг бекачнинг назарини тортди. Ўша куни бекач майда-чуйда олишга чиққанди. Наби эса ҳеч нарсадан хабари йўқ, одатдагидек бир дўкон олдидаги ирkit ёғоч каравотда оёқларини осилтирганча эснаб ўтирарди. Аёл автомашинаси ичидан, қайта-қайта уни бошдан-оёқ кузатди-да, сўнг

бирмоғи билан имлаб чақирди. Наби иккиланибгина сўридан пастга тушиб, олдига келди.

— Ҳа, болакай, бекормисан?— деб сўради аёл.

— Ҳа, хоним.

— Отинг нима?

— Отим, хоки-пойингиз Абдулнаби,— деди Наби тавовзе билан.

Бекач унинг жавобидан хурсанд бўлди ва сўради:

— Қасбинг нима?

Наби ҳеч қандай касбу корим йўқ, ёки эшакчимаи дегисен келди-ю, лекин ўзини тийди.

— Қишлоқдан келганман, ҳар қанча деҳқончилик, ер ишлари бўлса қилабераман,— деди.

Аёл бозорда қуй танлаётган ишбилармон харидорлардек Набини яна бир карра бошдан-оёқ кўздан кечирди, бироқ бўйи-бастидан ҳеч айб тополмади. У умрида бу қадар хушрўй ва бақувват эркак зотини учратмаган эди. Наби айнан «Умар Шариф»га ўхшар, бекач орзу қилиб юрган айни кўнгилдаги йигит эди. У бутун дунё аёлларининг ошиқона қалбини чок-чок айлаган Америкада истиқомат қилувчи мисрлик ўша артистни эслатарди. Бекач қайрилма киприкларини сузиб Набининг бўйни, чиройли қошу кўзлари, лаблари ва садаф тишларини назардан кечирди ва ичида яратганнинг мўъжизакор санъатига офариин айтди.

Бу тасодиф ўйини эди. Қизиқ, кўзада сув бўлса-ю, у ташина юрса. Иттифоқо бекачнинг қалби Набининг келишган қомати-ю, ҳуснидан завққа тўлди. Йигитнинг қалин қирмизи лабларини хаёлан тишлади ва хизматкор Набини тора костюм, оҳорли ёқа, гулдор галстук таққан, оёқларида йилтираб турган яп-янги туфли, сочлари таралган алфозда тасаввур қилди. Унинг кўзи олдида Наби «бобил»лик шаҳзода ёки унинг кортежи¹ ортида ҳар қандай хизматга шай, тоғдай кўксини қалқон қилган сардор эди.

¹ Кортеж — от қўшилган ҳашаматли фойтун.

Аёл неча йилардан сўнг, худди ўзи излаган идеал эр-как моделини топгандек эди гўё. Ўзига бино қўйган, худбин ва кеккайган рақиб аёллар гарчи бутун жаҳонни элакдан ўтказсалар ҳам модалар журналидагидай бекаму кўст бундай йигитни тополмасдилар...

Наби қараса, бекач ўз ўйларига ғарқ, нарх-наводан ҳеч гап йўқ. У ўзининг ношудлигидан, шарманда бўлганлигидан пушаймон бўлиб бошини қашиганча паришонҳол бурилиб кета бошлаган ҳам эдики, аёл:

— Ҳой, Наби, қаёққа, қаёққа?— деб қолди. Наби тўхтади.

— Меникида хизмат қиласанми?— сўради аёл.

— Сизникидами? Ҳа, розиман, нима юмушингиз бор эди?

— Нима бўлса пешонангдан кўрасан, кел, чиқ машинага.

Наби ҳаётида биринчи марта ўриндиқлари пар ёстиқдан ҳам юмшоқроқ автомашинага чиқиши эди. У гўё жаннат боғига тушиб, тахтиравонга ўтиргандай сездни ўзини. Машина ичини бекачнинг бўйинларига ёйилиб кетган сочларидан таралган мулойим атр ҳидлари чойхона ва қишлоқ кулбаларининг ўткир, ачимсиқ ҳидига ўрганган Набини сархуш қилиб қўйганди.

Рулда ўтирган бекач тепасидаги ойначадан ўриндиқнинг ўртасида ўнғайсиз, ишончсиз ўтирган бечора йигитни кузатарди. Наби машинанинг чайқалишидан мувозанатини йўқотиб, ёнига йиқиларди. Бекач ундан сўради:

— Безовта бўлмаяпсанми?

— Йўқ, йўқ, опажон, раҳмат,— жавоб берди Наби уялиб.

— Менинг исмим Марям,— деди бекач аммо уйда мени Мари деб чақиришади, тушундингми?

Машина катта темир дарвоза олдига келиб тўхтади. Дарвозабон тавозе билан эшикни очди. Улар машинадан тушганлари ҳамон Наби атрофини ошпаз, боғбон, энагалар, югурдаклар ўраб олдилар. Уларнинг энг кўрками

Набининг зўрға елкасидан келарди. Хизматкорлар худди бирон-бир алвастими, девми ёки мудҳиш бир маҳлуқни томоша қилаётгандек, қўрқув ва ётсираш билан Набининг бўй-бастини кўздан кечирардилар. Буни кўрган бекач:

— Ҳа, намуноча оғизларинг очилиб қолди, одам бола-сини кўрмаганмидиларинг,— деб жеркиб берди.

Ҳамма йиғилганлар бир зумда кириб кетишди. Бекач Ҳусайн исмли хизматкорини чақириб Набини аввал ҳаммомга олиб боришни, соч-соқолини олдиришни, кейин янги кийим-кечак тиктирилгунча, растасидан бўй-бастига тўғри келадиган костюм-шим, туфли олишни буюрди. Наби ва Ҳусайн бирин-кетин хонадан чиқдилар. Чамаси уч-тўрт соатлардан кейин Ҳусайн олиб берган бир қадар қадди-бастига мос уст-бош кийган Наби тамом ўзгариб, бошқа одамга айланиб қайтди. Лекин эгнидаги шим ва костюмга бошидаги салла ўта номуносиб тушганди. Бекач бу ҳолни кўриб хандон отиб кулиб юборди:

— Наби, ахир сен кал эмассанки, бошингга бу эски ва ирқит латтани ўраб олсанг,— деди у.— Ҳусайн ва Ҳалифа ошпазларга ўхшаб сочларингни яхшилаб тарагин.

— Опажон, гуноҳ бўлади, мен болалигимдан яланг бош юрмаганман,— ялинди ўта мутелик билан Наби.

— Бу гапларни қўй, майли гуноҳи менга бўла қолсин,— деди хоним.

Наби ноилож йигит кишининг обрўси деб билган салласи билан видолашди. Сўнг бекач истагига мувофиқ сочларини таради-да, хоним олдига келди.

— Ана энди бир оз одамга ўхшадинг,— хурсанд бўлди уй бекаси.— У Набидан бу Набининг анча фарқи бор-да! Ниҳоят, оқшом чўкди.

Лабининг бурчагига трубка қистирган киши такаббурона қадам ташлаб уйига қайтди. У ҳали даҳлизга кириб улгурмаёқ, бекач севинчини ичига сиғдиролмай бақирди:

— Реш, Реш, суюнчи бер!

Эрининг асли исми Рашид эди. Аммо хоним уни «Реш» деб аташга кўникиб қолган, бу исм хонадон аҳли ва ҳар

бир нарсага янгича аташга уринадиган олифта ошна-оғай-нилари учун ниҳоятда назокатли, мақтовга сазовор ҳисобланарди.

У кириб келиб одатдагидек бекачнинг юзидан ўпди ва сўради:

— Нима, нима гап бўлди?..

— Охири топдим, ниҳоят орзуимга етишдим,— қичқирди Мари қўлларини бир-бирига ишқалаб.

— Жоним, айта қолсанг-чи нимани топдинг? Тинчликми ўзи?

— Сури билан Нилуларни ҳасрат ўтида ёндирувчи одамни топдим,— жавоб берди бекач.

Реш англашича, хотинининг яна ҳасади қўзғаб, амакиларининг қизлари бўлмиш Сурайё ва Нилуфарлардан ўч олмоқчи. Унинг қошлари чимирилди. Лабларининг бир четини киборона жийирди, яна бирон можаро бошланишини сезиб, жим қолди.

Мари эрининг ҳолатига эътибор бермай, Ҳусайнга Набини чақиришни буюрди. Бир зумдан кейин Наби хонага кириб, иззат-икром билан салом берди. Жаноб саломига такаббуруна бошини қимирлатиб алик олган бўлди ва Набини бир лаҳза бошдан-оёқ кузатаркан, «ёмон эмас» деб қўйди.

Мари кун бўйи Наби билан машғул бўлди. У меҳрибон муаллим каби, Набига гоҳ танбеҳ бериб, гоҳ эркалаб турмуш тарзини, расму-русумларни, юмушларни ўргатди. Агар Наби унинг гапларига яхши қулоқ солмаса ёки дангасалик қилса, мулойимона кафтининг орқаси билан оҳиста уриб қўяр, латиф бармоқлари билан секин қулоғидан тортарди. У Набини худди ёш болаларни янги юришга ўргатаётгандек айтмоқчи бўлган нарсаларини содда ва тушунарли қилиб қайта-қайта тушунтирар ва орада хандон ташлаб, «офарин юз фоиз офарин, қойил»— деб қўярди. Бекачнинг гаплари ва ҳаракатларидан Наби қизариб, бошини қўйи солиб оларди.

Уй бекаси кун бўйи тинмасди. Наби бека учун мисоли

гүзал ёввойи от ёки қўриқ бўз ер. Уни ўргатса ва тарбияласа арзийди. Бекач Набини мумга, ниҳоятда юмшоқ ва мулойим, ўз истагига мувофиқ шакл ясаб олса бўладиган мумга айлантириш ниятида берилиб ишга киришганди.

Шу баҳонада Наби бора-бора бекач кўнглидагидек ишбилармон, қўлбола хизматкорга айланди. У энди уйқусида ҳам, бедорлигида ҳам иш билан банд, бекор қолди дегунча уй бекасини ўйлайдиган бўлиб қолди. Мабодо Мари уйда бўлмай қолса Наби ўзини қўярга жой тополмас, хаёли паришон, калавасининг учини йўқотган одамдек бўлар-бўлмасга жаҳли чиқаверарди.

Уй бекасидан жийда боғининг, гуллаган олчанингни ёки баҳор кечалари ёмғирдан сўнг таралаётган ялпизнинг муаттар ҳиди таралади. У уйга қайтиб келиб елка ва бўйинларидан анқиган тароватли ҳид хоналарни тутгандагина Наби тафтидан тушар ва кўнгли ором топарди. Шунда егини шимариб полларни артишга, коса-товоқларни ювишга ғайрат билан киришар, пол юзи ойнадай ва идиш-товоқларнинг сирти нақ тилла ва кумушдай ял-ял ёнарди.

Бироқ жаноб хизматкор танлашда ўзига хос дидга эга эди. У хонадонда ҳар қандай юмуш қўлидан келадиган, саришта ва танноз, ўйноқи хизматкорнинг тарафдори эди. Рёш хушмуомала, ширин сўз, нозиктаб ва сир тутта биладиган, ишонса арзийдиган, бекач йўқ вақтларида уй мушуги каби нозланиб турадиган, ўзини жанобнинг оёқларига сўйкайдиган хизматкор аёлни жуда-жуда хоҳларди. Аммо Маридан қўрққанидан бу орзусини ҳеч кимга билдирмасди.

Унинг эркак хизматкорларга нисбатан ўзига хос ўлчоли бўлиб, фикрича хизматкор мутлақо шахсий мустақилликдан маҳрум бўлиши керак. Наздида хизматкор калит билан буралса ҳаракатга келадиган қўғирчоқ робот эди. Ақл ва ҳуши жойида бўлса-да, лекин буларни жанобга сўзсиз итоат учун ишлатишдангина иборат бўлиши даркор. Жанобнинг шу нарсага имони комил эдики, итоатсизлик ҳисси хизматкорларнинг кўнглидан таг-томири би-

лан юлинган бўлиши ва уларнинг асли замиридаёқ «йўқ»,— деб рад жавоб бериш қобилияти бўлмаслиги шарт. Шунинг учун хаёлида барча хизматкорлар маймундай унга тақлид этишлари керак.

Набини ҳам ана шу хилдаги хизматкорлар тақдири кутарди. Жаноб ўз мақсадига тезроқ эришиш йўлини излади. Набининг саломларига бошини қимирлатиш билан чекланди. Унга бирон-бир иш буюрмоқчи бўлса, ўрта бармоғи билан имлаб ҳуштак чалиб чақирарди. Бироқ Наби ўй бекаси ҳурматини қилиб, жанобнинг ҳамма қилиқларини билмаганликка оларди...

Жаноб кўнгли гул баргидек нозик ва сиркаси сув кутармас эди. У бениҳоя там-тамлигидан димоғи билан гапирар, овози эса хўрозчадек жарангдор эди. Наби ҳам жанобга тақлидан мулойим ва оҳиста гапиришни, дам олаётганида оёқ учида бесадо юришни одат қилди. Энди ҳеч ким унинг юриш-туришига айб тақамасди.

Наби ўз вазифасини мана шундай бенуқсон ўтаётган бўлса-да, лекин хизматкорликнинг баъзан дилини оғритиб озор бераётган бошқа томонлари ҳам бор эди. Унинг ич кийимлари ифлос, туфлиси оёғига катта келар ёки қисар, пиджаги ҳам ўзига мос келавермасди. Шими тўпигининг устида ўйнаса, гоҳида киройи узунлигидан ер супурарди. Шунга қарамай, Наби каттами-кичикми қатъи назар, ўзини мослаштиришга уринарди. У кун бўйи жанобнинг ғамида юргани юрганди. Агар жаноб сукут ихтиёр этса, Наби ҳам мум тишлар, гап очгудек бўлса, Наби оғзидан ҳам бол томарди. Бу ишлар аста-секин фасод боғлаётганини, ичи тушиб бораётганини охири сизди. Соат бир ёки иккида базм ва зиёфат мажлиси тугаганда, бечора ухламай тоғдай уюлган ёғли тарелка, қошиқ-вилкалар, сассиқ стаканлар ва сарқит меваларни ювиб артар, сўнг жой-жойига терарди. Оҳ, бардошли экан!..

Кейин тун сукунатида ғамгин тор хонасига судралар ва уй бекасининг лутфу иноятлари орқасида насиб қилган каравотига чўзиларди. У алламаҳалгача ухламас, қандай-

дир ўзи ҳам англамаган мавҳум бир сабабдан кўнгли ором топмасди. Тўғри, илгаригидан яхши еб-ичар, тузуккина маоши ҳам бор эди. Ишдан бош тортиб ташлаб кетай деса, жаноб ҳам унча жонига тегмасди. Бироқ нима сабабдандир ҳар куни ўйга толар, бир нарсасини йўқотгандай бўлаверарди?

Боши гангиб ўрнидан туриб ўтириб оларди. Шунда нақ гирдоб орасига тушгандай ўз ўйлари тутқунида то гарқ бўлгунича, ҳолдан тойгунча ўтирарди. Уйқусига ҳар хил тушлар кирар, ўзини кучли ва ёлдор арслондай тасаввур қиларди. Чиқиб кетаман деса, бўйнида арқони бор. Бу арқоннинг учи бекачнинг қўлида. У қутуриб ҳайбат билан бўкирар, арқонни пора-пора қилиб ўзини озод қилишга уринар, аммо бекач уни оппоқ, мулойим қўллари билан шундай эркалардики, аста-секин ғазабдан тушиб, эркалик жомасида кичрайиб борарди. Ниҳоят, бир кичкина сичқон терисига жо бўлиб аянчли чийилларди. Шу пайт жаноб эса ўткир тишли, чангалли мушук қиёфасида пайдо бўлиб унга ташланар ва тишлаб қочарди...

Наби чинқириб уйқудан уйғонди ва сапчиб ўрнидан турди. «Қаранг-а, бу дунёнинг ишлари қизиқ: мушукни арслонга, арслонни мушукка айлантиради». У ўзининг таҳқирили тушидан уялиб, шу ондаёқ эшик-деразаларни пачақлаб, чўлу биёбонларга бош олиб кетмоқни истади. Лекин ақли жойига келиб вазиятни англагач, бир парча нондан айрилиб қолишига кўзи етди...

* * *

Ўша кеча яқин дўстлар йиғилишди. Улар еб ичгач, олди-қочди гаплардан гаплашиб ўтиришди. Одатдагидек давранинг гули Реш эди. У ҳар галгидек ўзининг наслunasabi билан мақтанар, даъвосини исботлаш учун қатор-қатор эски суратларни деворга осганди. Авлоди таниқли жанлигини ҳамма билиб қўйсин-да! Бу соҳада шунақаям оғиз кўпиртирардики, агар жиловидан тортишмаса шажа-

расини афсонавий Жамшид ва Искандар Зулқарнайнгача тақаб қўярди.

Меҳмонлардан бирининг номи Муҳаммад Сулаймон бўлиб, дўстлари томонидан «Мамед» лақабига сазовор бўлганди. У башанг кийинган, хушбичим йигит бўлса ҳам, ўта ўзига бино қўйган, ўзини давранинг Дон Жуани деб ҳисобларди.

Муҳаммад Сулаймон ўзини бод касалим бор деб худди Англия лордларидек қимматбаҳо ҳасса тутиб юрарди. Ҳассанинг дастаси фил суягидан бўлиб унга ўйма нақш солинган эди. Айтишчи, уни инглиз шаҳзодаси лорд Окленд буваси Ҳиндистонга ўша давр афгон подшосининг яхши ниятли элчиси сифатида борганида совға қилганди. Шу сабабдан ҳам хонадонини танитиб турувчи мазкур таёқни ҳеч қўлидан қўймасди. Шунингдек, у истеъдодли теннисчи ҳам эди. Баъзан оқ спорт кийимида дўстларининг уйига бош суқар ва уй бекаларининг тасанносига сазовор бўларди.

Иккинчи йигитни Гул Муҳаммад ёки «Гелу» — дейишарди. У ҳеч қандай насл-насабга эга эмас. Аммо Реш амакисининг қизига боғлиқлиги боисидан чала кибор бўлиб қолганди. Гул Муҳаммад нақ бўлбулигўёдек бийрон-бийрон гапирарди. У икки-учта чет тилини чала-чулпа ўрганганидан топган-билгани — Убайд Законийнинг¹ ҳазил шеърлари, Мулла Насриддиннинг латифалари ва «Латоф»² китобидан қиссалар эди. Масхарабозлик, майнавозчилик, ҳозиржавобликда унга тенг келадигани йўқ. Дўстлар ичимизда энг билимдонимиз Гелу, деб айтишарди.

Гелу ўзининг «зукколигидан» ва худо берган «қобилияти» орқасида давра раислигига кўтарилганди. У ширакайф бўлиб, «масхарабозлиги ва ўйинқароқлиги» қўзиганда, Мари бурж³ уйинида унинг «партнери», яъни шериги бўл-

¹ Убайд Законий — машҳур форс-тожик классик шоири.

² «Ҳар хил тоифадаги латифалар». Фахриддин Кошарий асари.

³ Бурж — карта ўйинларидан бир тури. (Тарж.)

ган пайтлари бисотида бор ҳунарини намойиш этарди. Ҳамма кулгидан ичаклари узилгудек бўлиб, қорнини ушлаб қоларди, аммо фақат Маригина унинг қилиқларини совуқ, таҳқиromуз табассум билан кутиб оларди. Негаки Гелуни ҳар томонлама ўртача одам деб билиб, ўзига муносиб жазман ҳисобламасди.

Учинчиси Иброҳим бўлиб, ўртоқлари унинг номини қисқартириб «Абрам»га айлантирган эдилар, (яъни Абрахам Линкольн — тарихдаги машҳур озодлик ошиғи). Бу эъозли лақаб Иброҳимга ярашмасди ва у ўша тарихий шахснинг бутунлай тескариси эди. Абрам олтмиш ёшида ҳам нақ хода ютгандай босар-тусарини билмай, гўдаийб қадам ташлар, ўзини ер куррасининг ўқи ёки қозиғи деб биларди. Ҳаётда итоатсиз одам бўлганлигидан ўша мудирлик лавозимидаёқ ишдан четлатишни лозим топишганди.

Ана энди хотинлар ҳақида. Сури — Мамеднинг хотини бўлиб, асл исми Сурайё эди. Аммо дўстлар исмларидаги уйқашликни яхши кўрганларидан уни «Сури» деб аташарди. Нилуфар эса Гелунинг хотини эди. У ҳам бошқаларга тақлид қилиб аста-секин Нилужонга айланганди. Масхарабоз эрини қўлга олганди. Ниҳоят, Шогул Васимжон — Абрамнинг хотини. Ёшига нисбатан амма ёки холаликка яраса ҳам, аммо ҳеч қачон ўзининг бўлари бўлиб бўёғи синганига рози бўлолмасди. У ўзига шунчалар оройиш берар ва «мини», гоҳо «макси» кияр, ўзини ҳар алфозга солиб ясан-тусан қилгани қилганди. Баъзан ёшроқлари кўнглини кутармаса Гелу унга суйкаларди. Бу «нўноқ танноз» га тилёғламалик ёқарди...

Нилу билан Сури уй ишларида Маридан ўзиб кетишганди. Негаки Сурининг Абдул исмли беназир бир уй ходими бўлиб, ҳамманинг рашкини қўзғатарди. Уни бир оғиздан беқиёс, бетакрор, деб тан олишарди. Нилунинг ҳам Амми исмли бир ошпази бор эди. Турли миллий ва чет эл таомларини пиширишда унга бас келиб бўлмасди...

Мари Набини топишга муваффақ бўлгач, ниҳоят иқбол унга кулиб боққанини англади. Уни моҳирлик билан май-

донга солса, рақибларининг юрагида битмас-туганмас жароҳат қолдириши турган гап. Шу сабабдан ҳам у Набига бошдан-оёқ кашмирий қора костюм, ялтироқ туфли, «травира» ширкати чиқарган ипак галстук, ёқаси оҳорланган кўйлак сотиб олди. Жума кечаси уларни эгнига кийгизди-да, дўстларининг хизматида бўлишини ният қилди.

Уша келишилган кун етиб келди. Меҳмонлар одатдаги мулозаматлардан сўнг жойларига ўтириб кулги, ҳазил-мутойибага ўтишди. Бироқ бир неча дақиқа ўтгач, Мари ўтирганларни сукут сақлашга чақирди ва бугун уларнинг йиғинига яна бир ўта ҳурматли, яқиндагина Америкадан келган меҳмон қўшилишини маълум қилди.

— Марижон, ким ўзи, қачон келгай, ўзимизникими ёки бегоналарданми?— сўради Сури.

Шогул бурнини жийириб деди:

— Очиқ мозорда келади. Келса ҳам имоним комилки, албатта кайфингизни бузадиган одам келади...

Аммо Мари завқ билан кулиб деди:

— Ҳа, ишонмайсизларми? Суюнчи олмагунча айтиб бўпман.

— Аёлми, эркакми?— ҳаёжон билан сўради Гелу.

— Афсуски, эркак,— деди Мари. Гелунинг оғзи очилиб қолди ва ўзини орқага ташлади.

Қора танлиларни ҳаддан ташқари ёмон кўрадиган Абрам эса:

— Марижон, ким бўлишининг бизга аҳамияти йўқ. Илтимос, фақат «негр» бўлмасин,— деди.

— Йўқ, азизим Абрам, оқ, қордай оппоқ!

— Ёшми, қарими?— сўради Нилу.

— Нақ шамшод шохидай ёш, шундай ёшки умринг бўйи кўрмагансан,— жавоб берди Мари.

Нилунинг дили орзиқиб, деди:

— Ўртоқ, нега шуни олдинроқ айтмадинг. Жуда ёмон бўлди-да, тузукроқ кийиниб келган бўлардим.

— Сингилжон, парво қилма, ҳозир ҳам юзта ўн тўрт

ишар қиз тирноғингга арзимади,— тасалли берди Мари Нилуга.

Охири баланд бўйли, хуш қиёфали, оқбадан бир меҳмон келаётганига ҳамма ишонди. Шоҳгул баҳона топиб афти-ангорини тузатиш мақсадида ўзини ташқарига урди. Нилу билан Сури така-пукага тушиб қолишди, негаки эғнидаги кийимларини азиз меҳмонни кутиб олишга муносиб, деб билмас эдилар.

— Марижон, савдогарми ё дипломатми?— ниҳоят сўради Мамед.

— Савдогар ҳам эмас, дипломат ҳам,— жавоб берди Мари.

— Бўлмаса нима, туристми?

— Йўқ, улардан ҳам юқори — артист, кино юлдузи,— деди Мари.

Ҳамманинг оғзи очилиб қолди. Мари қаёқда-ю, кино юлдузи қаёқда. Яна ишонқирамай қолишди. Аммо уларнинг шак-шубҳаларини ташдан пайқаган Мари деди:

— Иккиланманглар, Жозеф Кесселнинг «Суворийлар» китобидаги бош қаҳрамон ролини ўйнаш учун Афғонистонга келган экан. Реш «Интерконтинентал» меҳмонхонасида у билан тасодифан танишиб қолиб, меҳмонга таклиф қилибди, энди тушундингларми?

— Мари, тезроқ айт. Худо ҳаққи суюнчингни берман,— деди Нилу ҳаяжон билан.

— Ундай бўлса айта қолай,— деди Мари. Сўнг нақ жавоҳирлар сандиқчасини очаётгандек тамтамланиб ғурур билан деди:

— Бугунги бизнинг меҳмонимиз Умар Шарифдир. Ҳамма баробар бақириб юборди: «Умар Шариф! Умар Шариф-а! Қандай бахт!».

Мари ҳамманинг миннатдорчилигига бош силкиб жавоб берди. Шовқин-сурон авжига чиққанда даҳлизда танир-тупур овози келиб, бу саҳнада бош ролни ўз зиммасига олган хизматкор Ҳусайн пайдо бўлди.

— Бекам, меҳмон!— деди унинг эътиборини қаратиб.

Уринларидан шартта қўзғалишди. Шарқона қиёфадаги шамшод новдасидек адил «Умар Шариф» хонага кириб келди ва ҳамма оёққа қалқиди. Бирови «хайрли кеч», бошқаси «бонжур»¹ деди. Хонимлар эса ўзини йўқотган, ҳаяжонланган қиёфада нақ шаҳзоданинг истиқболига бораётгандек кўйлаklarини икки томонидан тутиб таъзим бажо келтиришди. Ҳатто ўрнидан ҳам қўзғалмаган Мари жиддий қиёфада деди:

— Танишинглар, янги хизматкоримиз Абдулнаби!

Меҳмонлар аросатда донг қотиб қолишди. Уларнинг ҳуши бошидан учганди. Бу ҳазилга нисбатан ўзларини қандай тутишни билмасдилар. Ҳа, Марининг ўқи нишонга текканди!

Сури билан Нилу худди ўқ еган илондек тўлғанишди. Лаганбардорликда олдига тушадигани бўлмаган Гелу ҳаммадан олдин Наби билан танишишга мушарраф бўлганди. Мари хизматкорини таништирганда ярми ерга кириб, ярми ердан чиққан Гелунинг пакана гавдаси кўзга яққол ташланди. Кулги, қийқириқлар янгради. Шунда хотини аччиғи чиққанидан ғазабини тўкиб солди:

— Бу шантаж, бу фитна! Марижон, биз егани нон топмай қолганимиз учун келмагандик. Нега масхара қиласиз?

Мари дарров кечирим сўради ва деди:

— Шунга шунчами, намунча ўзингга олмасанг. Бир ўйин эди, холос. Жума дам олиш, кулги кечаси, вақт ўтказиш кечаси-ку, ахир?!

Мажлис бузилмаслиги учун бошқалар ҳам унинг гапини маъқуллашди. Иброҳимжон туриб деди:

— Нилужон, сен билан Мари гўё эт билан терисизлар. Терини этдан ажратиб бўладими, ҳазил қилган-да...

Шундан сўнг ҳар иккаласининг соғлиғига шампан шишаси очилди ва немис тилида қадаҳ кўтарилди:

¹ «Бонжур» — французча «салом» дегани. (тарж.)

— Прост, прост!¹

Ҳамма чапак чалди ва вақтида таомлар келтирилганидан хурсанд бўлишди. Қадаҳлар яна ўртада айлана бошлади.

Наби бу хонадонда ичган тузи ва туздони ҳурмати майнавозчиликни минг қийинчилик билан кўрмаганга олди ва ўзини оғирликка солиб совуққонлик билан вазифасини ядо этишда давом этди. У бирига пиво, иккинчисига арақ, учинчисига эса виски таклиф қиларди. Бир гал хонимлардан бирининг сигаретасига олов тутди, бошқа гал гўё Бобилнинг хумо қуши қўнган саодатманд кортежи ортида турган хизматкор каби хизматга бел боғлаб турди. Хонимлар унга эътибор бермаётгандай бўлсалар ҳам, лекин ўринча назар солишларидан Набини тириклайин ютиб юборишга мойилликлари кўриниб турарди. Мари зукколик билан ўзини билмаганликка солиб, уларнинг кўзлари олма-кесак теришларига, ҳирслари селдай қирғоқлардан ошиб-тошишига имкон берар, тақводорлик шишалари дарз кетишини кузатарди.

Аммо Наби қандайдир иш билан ташқарига чиқиши биланоқ Сури Марига деди:

— Сингилжон, Умар Шариф қаёқда-ю, бу биёбон алвастиси қаёқда?..

Шогул унга қўшиб қўйди:

— Марижон, уй ходиминг шунақаям баҳайбатки, нақ одам қўрқадн-я.

Ҳозиргача зўр-базўр ўзини босиб ўтирган Нилу ҳам заҳархандалик билан кинояомуз деди:

— Ҳа-ҳа, бу Марижоннинг тиши боп нарса экан. Чиндан ҳам гул қадрини булбул билади, зар қадрини заргар.

Гелу ҳам мош мушукдай хотини томонга сирғалиб бошқаларнинг фикрини қувватлаб, француз тилида:

— Воҳ, воҳ, худди девга ўхшайди,— деди.

¹ Прост — немисча «прозит» («тост») сўзининг бузилган шакли. (Тарж.)

Анча кайфи ошган Мамед ишнинг нозиклиги ва вазиятнинг чатоқлигига эътибор бермай:

— Шундай, шундай,— деб таъкидлади.

Аmmo хотинининг дастидан юраги қон бўлиб юрган Абрам хотини Шогоулга қасдма-қасд зарб билан столни муштраб боқирди:

— Бекорларни айтибсиз. У подшоҳликнинг бож-хирожи, бир бутун хазинасидур!.. Гапимга қушилмайсизми, ундай бўлса ҳозир кўрасиз!

Абрам жонининг борича бақирди:

— Наби, ҳой Наби...

Наби югурганча етиб келди.

— Мана, қаранг: бўйи бир метру тўқсон, елкасининг эни саксон, бели қирқ, ҳар билагининг диаметри йнгирма сантиметр, кўзи, қошлари, сочлари қалдирғоч қанотидай қора, териси сутга чайилгандай оқ, бурни қирра ва бургутникидай...— дея таърифлашга тушди Абрам.

У ҳаяжондан қалтираб ўрnidан турди-да, қўли билан хизматкорнинг оғзини очди. Наби бу муқаддима ва телбаликлардан мақсад нималигини тушунмас, лекин мажлис аҳли ҳурмати юзасидан эътироз билдирмасди.

Абрам қичқирди:

— Жаноблар, яхшилаб кўриб олинг. Тишлари садафдай бир текис, соғлом, бақувват, Наби дунёнинг соҳиби, у камоли етуқ инсон!

Мажлис аҳли карахт бўлиб қолди. Мари ўрnidан сакраб турди-да, Абрамнинг қўлини юқори кўтарди:

— Браво, маршал, браво Абрам!

Бироқ нафсонияти қаттиқ шикаст еган Реш кўзлари азбаройи мастлигидан сузилиб, ҳуштак чалганча Набини олдига чақирди:

— Наби, сен кимга ўхшайсан,— ўшқирди у.— Қўтосгами, девгами, аблаҳгами ё жанобгами? Айт, тезроқ!

Наби нима дейишга ҳайрон эди. Умрида бунақа даврани кўрмаган. Буёғи неча пулдан тушди. Шунга қарамай,

меҳмонлар олдида одоб сақлаб тилини тийишни афзал билди. Аммо Реш унга бақирришда давом этарди:

— Сенга гапиряпман, аҳмоқ, тилинг борми?..

Набининг юзи нақ илон чаққандай кукарди. У ҳеч қачон кўпчилик орасида, булар каби бошланг, ярим ялангоч кўйи ўтирган олифталар олдида ўзини бунчалик хорузор кўрмаганди. Набининг икки чаккаси оғриқнинг зўридан нақ ёрилиб кетаётгандай туюлди. Устидан қайноқ сув қуйилгандай эди гўё.

Реш баттар авжига минди. У лиқ тўла қадаҳни Набининг башарасига сепди-да, «йўқол бу ердан аҳмоқ, эшшак», дея ўшқирди.

Мари норозилик билан қичқирди:

— Эшшак булма, Реш!

Энди ўнг-сўлини танимай қолган Реш биринчи бор нўхтасини узиб, дод солди:

— Нима дединг, рўдапо, ўзинг эшшаксан, отанг эшшак!— У бўш виски шишасини олиб, жон-жаҳди билан хотини томонга отди. Аммо шу пайт Наби шишани илиб олди ва кўз очиб юмгунча Решнинг бошига солиб, калласини мажақлаб ташлади. Бир зумда еру кўкни қон тутди. Сўнг арслондай бир сакраб ташқарига чиқди-да, чулу-биёбон тарафга бош олиб кетди.

КЎР БУРГУТ

Афсонавий Ҳиндукуш бошига оқ салла ўраб, сассиз, виқор билан қуйига тикиларди. Симобдай балқиган қор тизимлари абадий музликлар гирибонига осилган минг-минглаб бўйинбоғлардай қора харсангларнинг ёнбоши ва сербар тўшларида ялтиллаб туради. Замона иссиқ-совуғига бепарво қоялар нақ юзлари бу воқеалардан тирноғи билан тарам-тарам тилинган кишилардай ўйчан ва сокин эди.

Тоғли жойларда барча ўсимлик ва мавжудотлар дунёга

келиб, ўсади ва қурийди. Мана шу тарзда ўтган бир қанча ёмғирли баҳор ва буронли куздан кейин бир бургут ҳам йигитлик даврига илк қадам қўйди. Унинг насл-насабидан ҳамма беҳабар, парранда даррандалар уни қадимий ва мўйсафид Ҳиндукушнинг фарзанди, деб билишарди.

Бургут ёлғиз яшарди ва ов, босқин пайтида унга шерик бўладиган ака-укаси, опа-сингили йўқ эди.

У ҳашаматли Ҳиндукуш қасрида яшаши, парранда-даррандалардан бож олишига қарамай, доимо нотинч, юраги ғаш бўлиб турарди. Кўксидан бир кўнглига яқин танишга талпиниш ҳисси нуқул мавж урарди. Дараларнинг қорамтир қаъридан кўтарилаётган дарёларнинг шовиллаши, уқиб яраланган, ёхуд югурук ўлжасининг ортидан қувиб бо-раётган йўлбарсларнинг бўкириши, қулоғига келиб санчилаётган шамолнинг қутуриб увиллашидан гўзалликни туйарди. Унинг хаёлида бу манзаралар ўзига жуфт бургут жамолини қўзғотганди.

Қишнинг арвоҳдай олпоқ либосига ўралган, қуёш қалин булут пардаларига тутқун бўлган, қор доначалари жилғаларни тўлдириб, теп-текис қилган, тоғ этакларини юпқа қор қатламларига ўраётган кунларида бургут беихтиёр юксак манзилдан юқорига кўтарилар, шодлик ва нурдан яйраган фазода кучли, ҳайбатли қанотларини қоққанча, бир тарафи шарққа, бир тарафи ғарбга чекинган далаларда ўз ўйларига ғарқ бўларди. Бирдан-бир дилига малҳам бўладиган ишқ савдосида ўзига таскин берарди.

Бир куни ҳаво тинч пайти булутлар уйқусираб, эринчоқлик билан харсанг тошлар устига қўндилар. Бургутнинг учишга майли йўқ эди. У жонсиз ҳайкалдай бир қоя устида тек қотиб ўтирди.

Шу вақт ногаҳон узоқдан нотаниш қушни кўрди. Бу ёқларда қаёқдан пайдо бўлди? Бургут дарҳол баландга кўтарилиб, жангга шайланди. Қуш ҳам яқинлашиб келарди. Бургут юқорироққа чиқди. Нотаниш қуш ҳам хавфни сезиб, басма-басига юқорига чиқиб бургутга тенглашди.

Ҳозирга қадар бургут ўзича, муносиб рақиб тополма-
ганди. У душманига аёвсизларча отилди. Бироқ рақиб
ҳам бўш келмай, ҳужумини қайтариб, кучсиз каптар эмас,
бургутлар авлодидан эканлигини ошкор қилди. Бургут
жаҳд билан иккинчи гал ҳужумга отилди, аммо мўлжалга
тегмади. Шу тарзда жанг узоқ давом қилди, рақиблар
қолдан тойдилар ва ниҳоят, бургут охирги ҳамлага таш-
ланди-ю, душманини уриб йиқитди. Бегона қуш тош устига
қулади. Бургут ўлжасига ташланмоқчи бўлиб турганида бе-
хосдан қушнинг келишган нафис бошчаси, қизғиш бўйнига
кўзи тушди. Ахир, бу узоқ вақтдан бери орзу қилиб юрга-
ни — ургочи бургут-ку?! У дарҳол пастлашиб, ярадор бур-
гут атрофида гирдикапалак бўлди. Кейин кеча-ю кундуз
тиним билмади, энг яхши гўштарни муҳайё қилди. Тез
кунда у соғайиб кетди.

Шундай қилиб, бургут ва бургутча бир-биридан ажра-
лишмади. Ҳатто тўғри келганида бир-бирлари учун жон-
ларини беришга ҳам тайёр эдилар. Ошиқ жуфтлар қоядан
қояга қўниб бахтларидан шодон яшашарди.

Ҳиндукуш ҳамон виқор билан савлат тўкиб турарди.
Чор-атрофда сокинлик ҳукмрон. Кунлар, ойлар шу зайлда
осойишта ўтар, бургут ва бургутча вақт ўтишидан бошқа
ғам-андуҳни билишмасди...

Ажойиб кунларнинг бирида дара бўйлаб милтиқ овози
янгради. Ниҳоят, бу маконга инсон оёғи теккан эди. Ов
иштиёқида ҳаяжонланган овчилар бечора ҳайвонларни
ғафлатда қолдириш ниятида панада пойлаб ётишар, аҳён-
аҳёнда ўқларнинг гумбурлаган овози қулоққа чали-
нарди.

Овчилардан баъзилари бирон ҳайвонни қулатар, ўқи
мўлжалга тегмаган бошқаси эса алам ва ҳасрат билан
лабларини тишлаб, ўз толедан нолир эди. Улар ичида ёш-
лигидан ҳайвонлар қонини тўкиш ва нобуд қилишга ўч,
беҳисоб қушларнинг жонини олган бир бойвачча ҳам бор
эди.

У кўнглида бирон-бир бургутни ер тишлатмагунча ов-

дан қайтмаганим бўлсин, деб аҳд қилганди. Бошқалар оҳу, каклик ва каптар овлаш пайида бўлиб юрган пайтда, у илонизи тоғ сўқмоқларидан чўққи сари кўтарилиб борар ва кичкина, ўткир кўзлари билан теварак-атрофни узоқ синчиклаб кўздан кечиарди.

Тушга яқин ҳаво ёришиб, булут парчалари орасидан кўм-кўк шишадай мусаффо осмон кўринди. Овчи калтакесак каби эмаклаб, мушукдай эҳтиёткорлик билан тиқ этган овоз чиқармай етиб келди ва бургутни мўлжалга олиб, комил ишонч билан тепкени босди. Уқ овози даҳшатли овоз чиқарди ва бургутга бориб текканида минглаб майда учли бўлакчаларга бўлиниб кетди.

Бургутга дастлаб ўқ парчалари занжир билан боғланган сихлар каби миясига санчилиб, ғувиллаб айланаётгандай бўлиб туюлди. Кўп ўтмай кўз олди қоронғилашди. Сочма ўқ унинг кўзларини кўр қилиб қўйганди, бечоранинг кўзларидан анор гулидай қизил қон тирқираб оқди. У тамомила ҳушидан кетган, қимирлашга мажоли келмас, худди чалажон мурдадай сукунат ва қоронғилик дарёсига фарқ бўлганди. Ҳушига келиб кўзини очмоқчи бўлганида дунё қоронғи кечадай зим-зиё тусга кирган, энди на юлдуз осмонда чарақлайди, на фалак кунгурасида ой жилва қилади.

Ўша кундан бошлаб бургутнинг бир оёғи эшилган, йўғон арқон билан боғланган, қулоғига фақат макиёнларнинг қуқуғлаши, итларнинг вовуллаши ва отларнинг кишнаши чалинадиган бўлди. Орзусига етган бойвачча ўғиллари ва қизлари билан унинг атрофига тўпланиб ҳиринглаб кулар ва ёлғон-яшиқ гапларни дўндирадди. Бургут ёқимсиз шовқинни, айниқса йиғи овозларини эшитишга чидаб тура олмади. Бироқ ипни узиб, бу ғавғоли, жонига теккан қафасдан қутулмоқчи бўлиб ҳарчанд уринмасин, қўлидан келмасди.

У ҳолдан тойиб, ўлар ҳолатда ерга чўзилар ва эгилмаган мағрур бошини бир тўда ўжар ва худбин одамлар

пойнга қўярди. Овчи одамларга ўхшаб қушлар ҳам арқон ва турмани ёқтирмаслигини, бари бир, бир куни бу арқонларни узиб кетишини тушунмасди.

У бошини ерга эгганча, ғаму-ғуссадан тушларини ерга суркаркан, хаёлан қанот ёзиб тор ҳовлидан ошиб ўтишни, сунг магрур юксакларга кўтарилиб, шаҳар уйлари тепасидан учиб ўтишни, ниҳоят поёнсиз кенг ўтлоқ устида ўз гўзал жуфтини топгач, водийларнинг хуррам ҳавоси ҳидидан сармаст бўлишни жуда-жуда истарди.

Унинг жуфти — она бургут эса мусибатдан ич-этини ер, ўзини чор томонга урарди. Энди юлиб олинган бахтини ҳеч нарса қайтариб бермайди! Баҳор чечакларидан қувонмади, олтин куз эса ўз гўзаллигини она бургут кўзи олдида аллақачон йўқотган эди. У тоғлар, водийлардан ўз жуфтини узоқ излади, сарсари кезди ва оқибат, ёлғизликдан ёввойилашиб кетди.

Бургут ўрнидан турганида сира уча олмас, нақ офат теккан хўроздай қанотларини судраб бир жойдан иккинчи жойга судралар, туртиниб-суртиниб чувалчанглар ва ерга тушган мевалар уруғини териб ерди, холос. Шу алфозда бора-бора ҳақиқий бургутлик хислатларини қўлдан бой берди. Лекин муҳаббат чироғи ҳар қачонгидек қалбидан ўчмас эди. Кўр бўлишига қарамай, ички дунёсига шўнғиган онларида қора парда тортилган кўзларини осмонга тикарди. Уша кўзи очиқ пайтларидагидек тасаввурида яна ўзини ошиқ ва орзуларига лиммо-лим ҳис қилар, оппоқ, қудратли қанотлари билан булутлар узра чарх уриб осмоннинг энг юксак нуқтасидан йўқотган маҳбубасини топгандек буларди.

Орадан ойлар ўтди. Қиш келиб, ерлар музлади. Бургут жуссасида бир ҳовуч пат қолганида ҳам чўнг тоғларни, кўм-кўк осмонни унутмади.

У эсан ҳар бир шабаданинг енгил парпираши, куй оҳанги, тоғ бағрида кўтарилган довулнинг қутуриб тубанга отилиши, пастликларда тўс-тўполон кўтарилишини куз ўнгига келтирди. Шунда кўкракларини кериб, озод дамлари-

дагидай ўзини мағрур ҳис этар, довул наърасидан лаззатланарди.

Ниҳоят, товукхона лойқа сувига тўлган ёмғирли кунларнинг бирида, ожиз, қилтириқ оёқлари билан ташқарига судралиб чиқишга, ташқарида бир оз исинишга жон-жаҳди билан уриниб кўрди. Аммо нимжон панжалари устида тик туришга куч-қудрати етмади. Сўнг яна ва яна уринди. Томнинг бўғотидан ифлос ва бўтана сув юзи-бошига қўйилар, бу эса нафас олишини тобора қийинлаштирарди. Бургут нима бўлаётганини тушунмади. Оёғи остида чуқур ўра пайдо бўлгану, ҳамма унинг қаърига чукиб бораётгандай эди гўё.

Охири вужудининг ярмида енгиллик сизди. Қўлидаги бор имкониятни бой бераётгандай қимирлаб қўйди. Қизик, эшиклар очилганди! Худди озод пайтларидагидек еру-осмон поёнсиздай, меҳрибон, эркаловчи шабада пат-қанотлари билан ўйнашаётгандай туюлди. Чўққилар қочқин булутлар занжирига ўралган, шарқираб кулган, хандон қўшиқ куйлаган дарёлар тоғ қояларининг заранг, нотекис тутқунидан қочиб бепоён кенг далалар қўйнида кўздан ғойиб бўлишарди. Қудратли куч пайдо бўлди унда.

Энди бургут учишга йўл бермаган, таҳликага солган бирон қафас кўрмасди. У нақ озодлик тимсолидай зиндон тутқунидан чиқиб, шаҳарнинг баланд қўрғонидан ўтиб, нақ юқорига интилди ва охири фазонинг энг юксак нуқтаси—тутқунлик бўлмаган, инсоннинг ўзга мавжудотларга жабрзулм етказмайдиган баланд нуқтасига чиқиб олди.

Абдуғафур Брешно

КҮЧМАНЧИ ОИЛА

Күчманчи қизи гүзал Жамолай, кун буйи қилган ишларидан чарчаб, жуда тез уйқуга кетди. Тун ярмидан оққанда онасининг узлуксиз йўтали уни уйғотиб юборди.

Чодир ичини ёниб тушган ўтин чуғининг хира нури ёритиб турарди. Жамолай кўрпа ўрнига боши билан бурканиб ётган шолчани устидан олиб ташлади-да, онасининг бошига келди ва отасини уйғотиб қўймаслик учун секин деди:

— Ойи, ойи, жуда кўп йўталаяпсиз, чой дамлаб берайми, қумғондаги сув ҳали иссиқ.

Онаси бир неча бор қаттиқ-қаттиқ йўталгандан сўнг зўрға шивирлаб деди:

— Нафасим жуда сиқилиб кетяпти, йўталимдан отанг уйғониб кетмаса деб қўрқаман. Чой қутида, эрталаб сен билан отанг ичиб кетишига лойиқ қолган, холос. Менга бир пиёла иссиқ сув бер, зора йўталим босилса.

Онасига сувни бериб, Жамолай унинг пешонасини ушлаб кўрди:

— Вой, пешонгиз қизиган товадек иссиқ. Иситмангиз бор!

Онаси кўрпа остида йўтала-йўтала деди:

— Ҳечқиси йўқ, тузалиб қоламан, бориб ухла, қизим! Жамолай эски шолчани онасининг кўрпаси устидан ёпиб ўзи қора чодрасига ўралди-да, оловга яқинроқ ётиб ухлади.

Ташқарида изғирини шамол увиллар, күчманчиларнинг итлари тинимсиз вовиллашарди.

Она йўталим эшитилмасин деб чодрасининг учи билан оғзини беркитиб олган. У уйқуси ўчиб ўйларди: «Мен бундан бир неча йил аввал ҳам шундай йўталгандим. Бир қари кўчманчи аёл шотара¹ илдизини қайнатиб ич,— деб маслаҳат берган, ўшани ичиб тузук бўлган эдим. Ҳозир қиш бўлса, шотаранинг илдизини қаердан топаман? Эрим эрта билан икки меш пишлоқни сотишга шаҳарга жўнайди. Унга тайинлайман, атторчилик дўконидан бир неча сўмлик ўша илдиздан олиб келсин. Сигиримиз худо хоҳласа эрта баҳорда туғса, сут ҳам сероб бўлар. Яна бир неча халта пишлоқ тайёрласам, уларни сотсак, анча фойда қолади. Мен ҳали унчалик қари, нотавон эмасман-ку? Онам саксон ёшида ҳам ҳамма ишларини ўзи бемалол қиларди».

Аммо яна йўтали тутди ва оғзини чодрасининг учи билан беркитиб, овозини чиқармасликка уринди. «Оҳ, агар шу лаънати йўтал бўлмаса, ўзи соппа-соғман. Бошим оғрияпти, танамда иссиқ бор.

Жамолай ўчоққа яна ўтин ташлаган бўлса керак. Худо менга икки ўғил берди, иккисини ҳам ўзи олди, иккаласини ҳам чечак олиб кетди. Худога шукур, Жамолай бор, қизим менга жуда меҳрибон, ишқилиб, ёш умрини хазон қилмасин. Бир неча молдор ва пулдор йигитлар унга оғиз солдилар. Лекин мени ва отасини ёлғиз қолдиришга кўнгли бўлмай, рад жавобини берди. «Мен сизларни ёлғиз қолдиришни истамайман», деди. Лекин бизни деб дунёдан эрсиз ўтгани бўлмас. Мен бунга асло рози эмасман!

Сут сотиб йиғган пуллардан бир жуфт кумуш узук, бир жуфт сирға олиб қўйганман, ўн икки дона тангани заргарга олиб бориб ёздириб келганман. Фақат ганд² сотиб ололганим йўқ. Сигир туғса, уни ҳам оларман».

Шу ўйлар билан Жамолайнинг онаси тунни тонгга ула-

¹ Шотара — доривор ўсимлик тури. (Тарж.)

² Ганд — афгон ёлларининг миллий кийими. (Тарж.)

ди. Узоқ-яқиндан сайроқи қушларнинг сайраши, итларнинг вовуллаши эшитиларди.

Асадхон узоқ эснаб ўрнидан турди, ўчоқ ёнига Жамолай қўйган қумғонни олиб ташқарига чиқди. Жамолай аста ўрнидан туриб онаси ёнига келди, унинг пешонасини ушлаб кўриб иссиғи борлигини билди.

Она нафасини сиқаётган қуруқ йўталдан қийналиб:

— Ҳа, жоним қизим, бир оз иссиғим бор,— деди чуқур уҳ тортиб.— Дадангга айт, пишлоқни сотишга бозорга борганда атторлик дўконидан бир оз шотара илдизидан ола келсин. Бир вақтлар ёш бўлганимда шу касални ортирганман. Ушанда шотара илдизини қайнатиб ичгандан сўнг тузалиб қолган эдим.

— Ойи,— деди Жамолай эътироз билдириб,— ҳозир шаҳарда дори ҳам, доктор ҳам кўп. Қасалларни шотара илдизи, баргизуб билан даволайдиган вақтлар ўтиб кетган. Мен отамга айтаман, сизни докторга олиб бориб кўрсатадилар.

Она дарров ялинишга тушди.

— Йўқ-йўқ, докторнинг дориси менга тўғри келмайди.— Унинг яна йўтали тутиб, гапини охиригача етказа олмади. Бир оздан кейин базўр қийналиб деди:— Доктор ҳам, докторнинг дориси ҳам жуда қиммат, ҳа, болам, жуда қиммат, жудаям...

— Онажон, ундай деманг! Агар доктор ҳам, давоси ҳам қиммат бўлса, сизнинг жонингиз биз учун ундан ҳам қиммат. азизроқ.

Кўчманчи Асадхон эрталабки намозни ўқиб, нонушта қилгандан сўнг икки меш пишлоқни олиб шаҳарга жўнади. Уни узоқдан кўрган дўкондорлар кўрмаганга олиб ўз ишлари билан банд бўлиб ўтиришарди. Бечора ҳар бир дўкон қаршисига бориб бирорта харидор топиш умидида турди. Унга ҳеч ким эътибор бермаётганини кўргач, энди нари кетмоқчи бўлганида орқадан кимдир чақириб қолди:

— Хў, ота, пишлоғинг қанчадан?

У ўзи билган нархдан бир неча афгоний орттириб айтган эди, дукондор бақира кетди:

— Бор, бор, уйинг куйгур, шаҳар бошқармасининг инспектори қўлига тушсанг, халта-палтанг билан пишлоғингни ариққа оқизади. Олтмиш афгоний-я. Ҳозир вабо тарқаган пайтда ким ҳам пишлоқ ейди? Халтангни ўзи микробнинг уяси-ку. Бор, оғайни, ишингни қил!

Кўчманчи чол, «инспектор», «вабо» сўзларини эшитиб, унча яхши англамаган бўлса ҳам қўрқув босди ва мулойим овоз билан сўради:

— Сен ахир қанчага оласан?

Дукондор ўзини бошқа иш билан банд кўрсатиб, гапларини эшитмаганликка олди.

— Ҳой, ҳой ошна, сендан сўраяпман, айт, қанчага оласан?

Саҳройилар лаҳжасида айтилган бу сўзлар дукондорга заррача таъсир қилмади. Бечора кетай деб турганида яна ўша овоз:

— Агар иккала халтани ўттиз афгонийга берсанг, кел, мешларингни бўшат,— деди.

Асадхон бошини чайқатиб, жаҳл ва умидсизлик билан деди:

— Ахир, сенда мусулмончилик борми?— Сўнг захархандалик билан киноя аралаш:— Ярим сир¹лик бир халта пишлоқни ўн беш афгонийгами?

Кўчманчи чол шундай деб узоқлашмоқчи бўлганида бояги овоз деди:

— Ҳа, бор борака, шунча жойдан лой кечиб келганинг учун икки халта пишлоғингга қирқ афгоний бераман.

Бошқа дукондорлар ҳам худди ўзаро келишиб олгандек, нархни қирқ-қирқ беш афгонийдан оширмас эдилар. Охири бир йўловчи чол икки меш пишлоқни эллик афгонийга сотиб олди ва Асадхонга иккита йигирма афгонийлик ва битта ўн афгонийлик узатди.

¹ Сир — 6,5—7 килограммга тўғри келади. (Тарж.)

У кун бўйи бир сир пишлоқни кўтариб, гоҳ у кўчада, гоҳ бу кўчада юраверганидан жуда чарчаган ва очикқан эди. Бозор нонининг ёқимли ҳиди унинг иштаҳасини очиб юборди. Ниҳоят, беш афғонийга битта нон ва бир бош узум олиб тамадди қилди.

Асадхон нон ва узумни еб бўлганидан сўнг ўрнидан тургач, уйига кетаётган бир амалдордан сўради:

— Дорихона қаерда?

Амалдор индамасдан кўчада кўриниб турган бир қанча дорихоналардан бирига ишора қилди.

Саҳройи чол ойналари катта, поллари нақшиндор ғиштлардан ишланган, шкафлари патетланган хилма-хил хорижий дорилар: аспирин, кодеин, биофрин билан тўлиб-тошган дорихонани кўриб киришга юраги дов бермай орқасига қайтди ва эски шаҳар томон йўл олди. Майванд кўчасининг орқа томонидаги паст кўчалар ҳам, бундан бир аср илгари қандай бўлса шундайлигича қолган эди.

Чуққисоқол, кичкина саллали аттор ёши ўтганидан ойнаси кўзига тушмай қолган кўзойнагини бурнининг учига қўндириб тепасидан кўз кўзларини саҳройи чолга қадаганча сўради:

— Қаеринг оғрийди?

Асадхонга бу муҳит ўзига таниш бўлганидан бўлса керак, журъат билан деди:

— Мен касал эмасман, бир аёлнинг иситмаси баланд, кўп йўталади.

Аттор бароқ мушугини силаб деди:

— Шишаси билан ўттиз беш афғоний бўлади.

— Нима, ўттиз без афғоний? Инсоф қил, ахир.

Аттор кўзлари қинидан чиққудек бўлиб, бир дона тиш қолмаган оғзини катта очиб Асадхонга қаҳр ила бақирди:

— Бўпти, анови дўхтирларнинг олдига борсанг, қоғоз ёзиб беради, ундан кейин дорихонага бор, дори беради. Ҳа, ана ўшанда бир ман¹ ундан нечта патир тушишини би-

¹ М а н — 4,5 килограммга тўғри келади. (Тарж.)

ласан. Сен ўттиз беш афғонийни қиммат деяпсан. Агар у ерда юз эллик,— икки юз афғоний билан ишинг битса, худога шукур қиласан.

Асадхон нимчасининг чўнтагидан кирлигидан раингини ажратиб бўлмайдиган бир парча духобага ўралган пулдан ўттиз афғонийни санаб, атторга узатди. У бўлса:

— Шиша ҳақи — беш афғоний-чи?

Асадхоннинг чўнтагида ўн беш афғонийдан бошқа пули йўқ эди, шунинг учун бошини қуйи солиб деди:

— Беш афғоний баҳридан ўта қол, оғайни. Ўн беш афғоний пулим бор, уйга ярим пуд ун олиб кетаман.

Ноилож аттор Асадхонга оғзи учиб кетган ифлос шиша идишда кўкимтир суюқлик бера туриб, деди:

— Унга айт, тўрт қошиқ эрталаб, икки қошиқ тушда ва тўрт қошиқ кечқурун ичсин.

Асадхон ярим пуд унни олиб рўмолга боғлаб, қизи ва касал хотини кутиб ўтирган даштдаги чодирига равона бўлди.

Синиқ шишадаги кўкимтир суюқликка бир олам умид боғлаб бораркан, қайта-қайта такрорларди:

— Тўрт қошиқ эрталаб, икки қошиқ пешинда, тўрт қошиқ кечқурун...

Яна рўмолдаги унга қараб ўйларди: «Бу ундан Жамолай онасига яхшилаб ўмоч оши пишириб беради, иссиқ-иссиқ ичиб олса, худо хоҳласа эртага на иссиғи, на йўлати қолади».

Бир оздан сўнг Асадхон жилмайиб қўйди, унинг қалбини умид учқунлари ёритди. Яхшики инсон бир оздан кейин бошига нима тушишини билмайди. Бўлмаса кўчманчи Асадхон қаллоб аттордан ўттиз афғоний эвазига олган шишадаги кўкимтир суюқликка бир жаҳон умид билан қарармиди?! У бечора хотинининг оғир касалга чалинганидан беҳабар эди. Хотини зотилжам бўлганди, уни фақат йўталга қарши ўткир дорилар билан даволашса, тузалиши мумкин эди.

Шу тунда Жамолайнинг онаси улардан абадий, бир

умрга узоқлашади. Бебахт аёл қизига, тўй маросими кийимларини тайёрлаб, уни тўйини кўрсам деган бир олам орзу-армонлар билан оламдан кўз юмади. Бу заҳматкаш аёл қизининг қўлларига, қулоқларига яхши ниятларда асраб қўйган тақинчоқларни ҳеч қачон тақмайди, уўдириб сузлар ёзилган тангачаларни кўйлагига тиколмайди... Бошига тушадиган бу савдоларни Асадхон ва қизи хаёлларига келтиришмасди. Ҳа, шукурки, бирпасдан сўнг нима ҳодиса рўй беришини аввалдан билмаймиз...

Бабрак Арғанд

ҚИЗИЛ ДАФТАРЧА

«Бу чўп-устихон қўллар ва муъжазгина елкалар шунча оғриғу қийноққа чидаш беради, деб сира ишонмагандим.

...Ёшлигимда ечиниб баданимни офтобга тутишдан ийманардим, ўзимни ношуд-нотавон ҳис қилардим. Бунинг учун мен айбдор эмасман, қўлимдан нима ҳам келарди? Вақти келиб вояга етганимда ўзгармай қолавердим, аммо бир оз бўлса ҳам эни-бўйимга қўшилди. Гарчи ҳозир кетма-кет берилган токдан панжаларимнинг жон-ҳоли қолмаган бўлса ҳам ҳар ҳолда...».

Ёзувнинг давомини ўқиб бўлмади. Ён дафтарнинг бу варағи олдинги варақлари билан қўшилиб, ғижимланган эди. Ён дафтар кимники экан? Бу ерда нима қилиб ётибди. Эгаси тирикми-йўқми, дея ўз-ўзимдан сўрадим. Ҳеч бирига жавоб йўқ.

Қизил хол-хол муқовали ён дафтар Панжшир жанг майдонларидан бирида қўлимга тушиб қолди. Ён дафтардаги эсдаликларнинг шакли-шамойилидан шунинг англадимки, унинг битувчиси теран инсоний ҳиссиёт соҳиби ва ҳарбийларча аниқликка мойил киши. Дафтарнинг муқовасида уни янчиб ўтган аскар пошнасининг изи яққол муҳрланиб қолган. Ён дафтарда яна қуйидаги ёзувлар бор эди.

*Ун биринчи ақраб — чоршанба
Кобул. Пули-чархи қамоқхонаси.*

...Бугун мени яна қийноқ хонасига олиб боришди. Унинг деворларига сачраган қон лахта-лахта бўлиб қотиб қолган.

Мени суроқ қилишга чақириб, эшигидан ичкарига қараб итаришганда суякларим қисирлаб кетди.

Қийнайдиган асбоб-ускуналари қалашиб ётган стол ортида стулга ястанган терговчи бурнини ковлаб ўтирарди. У ютоққан назар билан, турма кийимига ўранган қилтириқ буй-бастимга қараб чиқди. Бир лаҳза сукутдан сўнг қиқирлаб кулди. Унинг қонталашган кўзларига кўзим тушганда мендан нима исташини англадим. Хонадан янги қон ҳиди анқирди. Мендан олдин бу ерда азобланган қизнинг овози ҳали ҳам қулоқларимда шанғиллаб турар, хонанинг чор-бурчагига урилиб, чарх ураётгандай туюларди.

Терговчи столида уюлиб ётган тирноқларга кўзи тушган ҳар қандай гапирмайдиган одам ҳам бир зумда тилга кириб кетарди. Мени у ердан қайта олиб чиқиб кетишаётганларида оёқ панжаларим енгил ва ачиб-куйиб турарди, лекин менинг айтгулик бироқ гапим йўқ эди. Камерага қайтаётганимда тор ва балчиқ ҳиди анқиган даҳлизда Аббос билан тўқнаш келдим. У қовоғи солиқ, изтиробли кўринарди.

— Бу кеча Фариднинг ҳам юлдузи сўнди,— деди у.

*Олтинчи жади, 1358 йил.
Кобул, Пули-чархи қамоқхонаси.*

Инсон ҳаётида шундай кунлар бўладики, бу кунлар инсон учун энг азиз ва муътабардир. Мисоли туғилган кун, туй куни дейсиз. Гўё бугун қайтадан туғилдим. Мен ўз назаримда уч бор қайтадан туғилганман: биринчи марта онадан туғилганимда, иккинчи марта Афғонистон Халқ Демократик партиясининг аъзолигига қабул қилинганимда ва учинчи марта бугун... Агар имконим бўлганида катта байрам дастурхони тузатган бўлармидим, шаҳарни безантирардим ва бу кунни ўз туғилган куним, озодлик куни деб

¹ 6-жади 1358 йил—1979 йил 27 декабрга тўғри келади. Шу кун Афғонистонда революциянинг иккинчи босқичи ғалаба қозонган.

атардим. Бу кеча ҳар бир ишга шошилиш керак, ҳатто ёзишга ҳам...

*1358 йил (1979 йил)
Тўртинчи дал, Кортеё Чор, Кобул.*

Биз озодликка чиқдик. Бугун эрталаб «Ҳожи Фақир» кучасидаги олча дарахтлари тагидан ўтиб кетаётиб, бир тудга ёш-ялангларни кўрдим. Бу ёшлар барака байрами бошлангандай қушиқ айтишар ва ер депсиниб рақсга тушишарди. Уларнинг орасида оқ кўйлакли, оқ шарф таққан, зардўзи нимча ва янги туфли кийган бир кишига кўзим тушди. Нақ Ҳожи Фақирга куёв тушганга ўхшарди. Уни кўриб марҳум акамни эсладим. Қалби тўла орзу-армонлари билан дунёдан кўз юмган абадиятга туташ Фарид акамни... Қанийди ҳозир орамизда бўлса...

*Ун тўртинчи дал, 1358 йил. (1979 й.)
Кортеё Чор, Кобул.*

Бугун нотавон танамда ҳануз ҳам ишқ барҳаётлигини, бўлганда ҳам бор қудрати билан барҳаётлигини англадим. Шамла севсанг арзигулик қиз...

*Учинчи хут, 1358 йил (1979 й.)
Кортеё Чор, Кобул.*

Бугун пешин соат иккида кўзларим шармандали фожиа гувоҳи бўлди. Аксилинқилоб бераҳмлик ва қасоскорлик билан босиб-янчиб, дераза шисаларини синдирар ва илм даргоҳларига ўт қўярди. Улардан иккитаси масжидимизга уч ойдан бери муллалик қилган кишининг қорнини нақ бўридек чавақлашди. Ваҳшийлар унга ҳамла қилишди, бечора қандай қисмат бошига тушишдан беҳабар мўлтираб тикиларди. Пичоқ нақ дастасигача санчилиб қовурғасига етганда, додлаганча ёрдамга чақирди. Гуё бадани қизиб кетгандай дўкон деворига суянди ва шу ерда жон берди. Оёқлари чўзилиб, йўловчиларнинг йўлини тўсди.

*18 ақраб, 1359 йил (1980 й.)
Кортеё Чор, Кобул.*

Бизнинг унашганимиз расмий эълон қилинди. Биз келип-куёвлик узукларини алишдик. Энди биргаликда бемалол сарф қилишимиз мумкин. У ўз исмини узукнинг ички томонга «Шамла. Асад, 1359 й (1980 й)» деб ўйиб ёздирибди. Менинг эса бундай қилиш эсимга келмаган экан. Шамла шу ҳафтанинг охирига тўйни ўтказишимизга рози бўлди: Аммо онам розимас...

...Ниҳоят, тўй бўлди. Йиғин охирлаганда ҳарбий ўртоқларимдан бири яқин вилоятлардан бирига сафарга жўнашимни айтди. Қаерга, деб сўраш эсимга келмабди. Бизга сафарга ҳеч қандай юк олмаслик буйруқ бўлган, аммо мен Шамла туҳфа қилган пичоқни ўзим билан бирга олиб кетишга қарор қилдим.

*Ун иккинчи жавзо, чоршанба, 1360 йил. (1981 й.)
Ҳонобод дарвозаси, Қундуз шаҳри.*

Шамланинг сўнги мактубини ўта қийин кечган узоқ муддатдан кейин бугун олдим. У она бўлган, мендан ишларимни тугатиб, уйга қайтиш тараддудини кўришимни сўраганди. Лекин мен кета олмайман.

Қундуз шаҳрида яна бир муддат қолишим керак. Майли, ҳозирча инқилобда туғилган кичкина ўғилчамиз менинг ўрнимга Шамланинг қучоғини тўлдириб турсин. Кичкинамитиш ёрмагунча, у билан учрашмасликка аҳд қилдим, деб эртага Шамлага ёзаман. У ўқиб ичаклари узилгудай кулса керак...

*Йигирма бешинчи хут, душанба, 1361 йил (1982 й.)
Ҳонобод дарвозаси, Қундуз.*

Барча ишимни битириб, Кобулга қайтишга тайёр эдим. Эртага эрталаб йўлга тушишим керак. Бироқ эрталаб соат ўн бирда командиримиз бизни чақириб, босмачиларга қарши сўнги тор-мор қилувчи ҳужумга тайёргарлик кўришимизни айтди. Партия ташкилотининг секретари ҳам шунини таъкидлади. Айтишларига қараганда, ватандошларимиз

душманнинг қаттиқ сиқуви остида қолган, уларга ёрдам беришимиз даркор. Операция анча оғир бўлади дейишяпти. Аммо мен бу гуруҳ билан бораман...

...Офицер ўртоқлар орасида Панжширга кетсак керак, деган гаплар юрибди. Партия ташкилоти секретари ва батальон командири ҳам буни тасдиқлашди. Бир неча кундан кейин оилаларимиз ёнига қайтамиз. Аммо мен Шамлага кичкинамининг соқол-мўйлови чиқмагунча у билан кўришолмайман, деб ёзаман. Яна бир ичаклари узилгудай кулишсин...

*Йигирма тўртинчи савр, 1361 йил. (1982 й.)
Уноба қишлоғи, Панжшир.*

Оғир кунни бошдан кечирдим. Унг кўзим шикастланди. Чамаси тоғма-тоғ кезиш менга оғир келди. Аҳён-аҳёнда ўзимча жуссам қурол билан кураш олиб боришга яратилмаган, мен лабораторияда стол ёнига ўтириб ярим кечагача воронка, склянкалар билан овора бўлишим керак эди, деб қўяман. Аскарликка кўникиш қийин кечяпти. Менинг болаликдан милтиқ ва жангга унча ҳушим йўқ, лекин ҳозир аскарман, Панжширнинг гўзал дараларидаги тоғ полкининг оддий аскариман. Бошга тушганни кўз кўради.

...Бугун Шамлага хат ёздим, аммо ўзимни взвод командири қилиб тайинлашганларини ёзиш ёдимдан кўтарилибди. Менинг взводим эртага соат етти-ю ўттизгача босмачилар галасининг Хенждаги уясига бостириб бориб, ўз қудратини кўрсатиши керак... Командир ярим кечада чақирди. Афтидан, муҳим гапи борга ўхшайди...

*Йигирма биринчи жавзо, 1361 йил, (1982 й.)
Хенж, Панжшир.*

Бугун фахрий медалга тақдим қилишди. Гуёки жасорат кўрсатганмишман. Партия комитети ва ҳарбий қўмондонлик взводнинг ҳамласини юксак баҳолади. Биз бу опера-

цияда талафот кўрмадик. Душманнинг уяси тор-мор бўлди. Теварак-атрофдан келган халойиқ бизни ўраб олиб, чипта баркашларда тутмайиз кўтариб келишди. Биз тўйиб-тўйиб тут едик. Қанийди мана шу уруғсиз тутдан бир чиптасини Шамла билан жажжи ўғлимга юбора олсам.

Қосим Али тутга бўкиб касал бўлди. Бу постимиздаги иккинчи касал. Эртага уларни штабга жўнатаман. Қосим Али навбатчи врачдан етарлича дори олди. Айтишларича, йигирма тўртинчи жавзо куни инқилоб сипоҳийларидан минг кишилик группа бизга келиб қўшиларкан. Босмачи бандаларининг ҳолига вой!..

Ўзим илгаридан заифгина эдим. Ҳозир менга нимадир куч-қудрат бағишлагандай назаримда. Гуё жисми-жоним темирдан бўлганга ўхшайди...

* * *

Эсдаликлар худди шу жойда узилиб қолганди. Лекин бошқа бир шахс эсдаликлар охирида қўйидаги сатрларни қўшиб қўйибди:

«Менинг взвод командирим эди у. Кеча қоронғида бандитлар бизнинг постимизга беҳосдан ҳужум қилишганда, у яна бир бор нимага қодирлигини кўрсатди. Афсуски...

Уни касалхонага олиб кетаётганимда нима ҳодиса рўй берганини менга гапириб берди.

— Сен билан Навобни штабга жўнатгач, мен одатимга қарши дам олишга кириб кетдим,— деди у.— Кутилмаганда душман ўқларининг қулоқни қоматга келтиргудай пақ-пуқи яқиндан пайдо бўлганини билмай қолдим. Улар нақ биздан беш метр нарида отишарди.

Шиддатли ва кутилмаган жанг бошланди. Сал ўтмай ёнгинамизда миномёт снаряди гумбурлаб ёрилди. Бир лаҳзада ҳаммамиз чанг-тўзон орасида қолдик. Мунгли жимлик чўкди. Уртоқларни чақирдим, ҳеч ким жавоб бермади. Кўзларимни ишқаб атрофга боққанимда чанг-тўзон тарқаган эди. Аста-секин ингроқ овозлари эшитила бош-

лади. Урнимдан турмоқчи эдим, бошим айланиб йиқилдим. Сўнг нима бўлганини билмадим...

Ҳушимга келганимда душман бизнинг пост томонга қараб яқинлашиб келарди. Енгларимни шимариб, атрофга алангладим, қарасам якка ўзимман. Нарироқдаги учта аскаримиз юзтубан ётибди. Нега ҳеч ким инграмайди? Ҳеч нарсани англаб бўлмасди, ўйлаб ўтиришга эса вақт йўқ. Душман, саккизта ўртоғимнинг умрига номардларча замин бўлган ёв, ёпирилиб келарди. Уларни бир сидра ўққа тутдим. Мен очган ўт бу пасткашларнинг саккизтасини ер тишлатди. Кейин автоматга янги магазин ўрнатдим.

Қош қорая бошлади. Ўқ-дорининг ҳам таги кўришиб қолди. Мен охирги ўққача отишга ва сўнггисини ўзимга сақлаб қўйишга қарор қилдим. Охирги ўқни ўзига сақлаб қўйиш бу менинг ҳарбий хизматдаги шиорим эди. Аскарларимиз орасида бунинг тарафдорлари кўп. Аммо душман қароримни амалга оширишга йўл қўймади. Бармоғим тепкида, тинимсиз отиб турганимда елкамни бир нарса жизилатди, оҳ деганча қолдим. Баданимга илиқ бир нарса силқиди. Ярадор бўлгандим. Миямга ялт этиб бир фикр келди, ўзимни ўликка солдим. Улар позицияларимизни эгаллашди.

Бизнинг жасадларимизни постимизнинг ўнг томонида вужудга келган чуқурликка устма-уст қалаб ташлашди. Ўзларининг жасадларини ҳам шу ерга ташлашди. Аъзон-баданим зирқирар, суякларим қақшаб оғрирди. Мурдалар тинчиб қолишганди.

Вақт имиллаб ўтарди. Улар окопларни ташлаб, овқатлангани пастга тушиб кетишди. Фақат бир кишини посбон қилиб қолдиришди. Менинг бор вужудим кўз-қулоққа айланиб мурдалар орасидан эҳтиётлик билан кўтарилдим ва Шамла туҳфа қилган пичоқ билан посбонга ҳамла қилдим. Чамаси душман ҳам ўлгудай бепарво экан, ғиқ этмай юзтубан йиқилди. Унинг қуролини олиб окопга чўккаладим.

Бир оз вақтдан кейин беш киши қоринларини қаппайтириб, қайтиб келишарди. Улар қоринларини силаб, ўз қилмишларидан ҳикоя қилишар, қаҳ-қаҳ отишарди. Яхшилаб нишонга олдим-да, тепкини босдим. Ўқ овози варанглаб кетди. Кўз очиб юмгунча бешови ҳам ер тишлади.

Қаердандир яна отишма бошланди. Бизникилар отишарди. Командир мени душман хаёл этиб, тўплардан ўт очиб мажағимни чиқармасайди, дея хавфсирардим.

«Қалашников»¹ тариллаб сайрарди, мен унинг овозидан роҳатланардим. Учинчи магазинни жойлаштирганимда қарасам, ўқлар унча нтоат қилмаяпти. Қўлимдаги «Қалашников» бор оғирлиги билан пастга босар, бошим гир-гир айланар, ўзим ҳолдан тоя бошлагандим. Шу пайт душман ожизгина билагимга митти қўрғошин ўқни совға қилди. Жим қолдим. Миямга яна ўша фикр келди: охирги ўқни сақлаб қўйиш керак.

Дара ичи тинчий бошлади. Ўзимизнинг кучларимиз тобора яқинлашиб келарди. Бу разиллардан учтаси тирик қолган, аммо менда ортиқ қувват қолмаганди. Биттаси хотинчалиш овозда сўради:

— Бу падарлаънат қаердан пайдо бўлди?

Иккинчиси сўкинди-да:

— Мен кўксини нишонга олган ўқ ҳеч хато кетганмас,— деди.

Афтидан буларнинг йўлбошчиси бўлса керак, жирканч овоз билан буйруқ қилди.

— Бу ҳаромзоданинг оёқ-қўлидан кўтариб пастга улоқтиринглар.

Бир лаҳзадан кейин ялпайиб ётардим. Қон хидидан нафасим қайтди. Ниҳоят, эрталаб ўзимга келдим. Қулоқ солсам анчагина одамлар тепага чиқиб, пастга тушиб юришибди. Ажабландим. Улар фақат учтагина киши эди-

¹ Қалашников — бу ерда Қалашников томонидан ихтиро этилган автомат назарда тутилади.

ку. Бироқ келаётганлар ўн-ўн икки чоғлиқ эди. Қўрқа-писа бемажол кўзларимни очдим. Ахир, постни қайта тиклаш учун келган ўзимизникилар-ку?!

— Уликларни штабга элтинглар!— деган командирнинг овози эшитилди.

Икки киши мен тарафга кела бошлади. Улардан бири кучли, дағал қўллари билан оёқларимдан тутди, бошқаси елкамга қўл чўзди. Мен секин кўзларимни очиб, дедим:

— Ўртоқлар, мен тирикман!

Ҳа, ўртоқ Навоб, шунақа воқеалар бошимдан кечди. Мана энди, кўриб турганингдек, замбилда ётибман, эртага нима бўлади, билмайман. У шу гапларни зўр-базўр етказди-ю, ҳушидан кетди.

«Бугун уни штабга олиб бориб қўйдик. Доктор, жароҳати жиддий, кўп қон йўқотибди»,— деди. Орқага қайтдик. Ҳозир тирикмикин ишқилиб?..

Ён дафтарнинг қолган варақлари бўм-бўш эди. Баъзи белгиларига қараганда бу ҳодиса кеча юз берган бўлса ажаб эмас. Шошилганча пастга тушдим-да, взвод командиридан штабга бориб ўқ-дори олиб келишга рухсат сўрадим. Рози бўлди. Соат тушки ўн иккида штабга етиб, у ердан касалхонага йўл олдим. Беморларни бир-бир кузатиб чиқдим, аммо уни таний олмадим. Ие, ахир, уни умримда кўрмаганман-ку?! Юрагим эзилиб кетди. «Агар ўлган бўлса Шамла бечора нима қиларкин?» деган ўй хаёлимдан кечди.

Чиқиб кетаётганимда навбатчи докторга дуч келдим. Ундан нима деб сўрашни билмасдим.

— Кечаги ярадорлардан биронтаси ўлдими?— сўрадим ундан.

У афсусланиш билан калласини лиқиллатиб, иккита бармоғини кўрсатди. Икки киши! Бошим айланиб, кўнглим беҳузур бўлди. Мени суяб палатага олиб кирдилар, у ерда бир оз ётдим. Миямда йигитнинг оиласи ҳақидаги фикрлар

чарх урарди: «Шамла ва болакайнинг аҳволи нима кечади?» Бу фикр қалбимни эзиб турарди.

Ён дафтарни докторга топширишга қарор қилдим. Уни Кобулга жўнатсин. Балки Шамла учун бу энг яхши эсдалик бўлар.

Мен қизил дафтарчани докторнинг столидаги ярадорларга тегишли калитлар, соатлар ва бошқа ашёлар ёнига қўйдим. Қўзларим жиққа ёш эди. Қизил дафтарчадаги воқеалар қаҳрамони менинг яқин кишиларимдан бўлгандай назаримда.

Палаткадан чиқиб кета туриб миямда бир фикр яшиндай чақнаб ўтди. Қайтиб кириб, столдаги барча буюмларни титкилаб чиқдим. У ерда тўртта соат, иккита партбилет, бир тилла узук ва саккизта ҳар хил калит уюм бўлиб ётарди. Уларни текшириб чиққан бўлдим. Доктор тушунган қиёфада мен тарафга тез-тез нигоҳ ташлаб қўярди (мақсадим нималигини тушунди, шекилли). Мен тилла узукни олиб ички томонини диққат билан кўздан кечирдим. У ерда: «Шамла. Асад, 1359» (1980 й.— *ред*) деб ёзилган эди! Қувончдан орқа миям лўқиллаб, оёқ-қўлимни титроқ босди. Бир лаҳза кўзларимни докторнинг кўзларига тикдим.

— Аҳволи оғир, лекин ўлмайди,— деди у менга қараб жиддий қиёфада.

Дуст Шинворай

„ХОН“ЛИК ИСТАБ...

Ёзнинг жазирамаси авжига минган. Кун шунчалик иссиқки, ҳатто сояда юриш қишлоқ аҳлига малол келади. Тунлари жуда дим. Устига устак чивин азоби ундан ҳам ошиб тушади. Тўғри, бир оз шамол эсиб қолгудек бўлса, баданга ёпишган чивинлар тарқалгандек бўлади. Шамол тўхташи ҳамано яна одамларнинг қуруқ, қонсиз баданларига ёпишадилар.

Қишлоқ ёнгинасидан дарё оқиб ўтади. Дарёнинг тинимсиз шарқирашига одамлар шунчалик ўрганиб кетишганки, унга ҳеч ким эътибор ҳам бермайди. Бу ерда ҳамиша сокинлик ҳукмрон. Гоҳо бу сокинликни итларнинг ҳуришигина бузиб туради.

Илгарилари ёз маҳалида қишлоқ аҳли кечалари уйлари-нинг томига чиқиб, иссиқ ҳамда чивинлардан жон сақлашарди. Бу йил бўлса уй ичида азобларга чидашга мажбур бўлдилар, чунки ҳамма ўзидан хавотирда.

Қишлоқнинг мудофаачи аскарлари тун бўйи мишжа қоқишмади. Улар қоронғи тушгандан то эрталабгача қишлоқ чеккасида қурилган мактаб биносини қўриқлаб чиқишди. Тонг ота бошлагандагина босмачиларнинг келиш хавфи йўқ, деб тарқалдилар. Душманлар ҳам бундан хабар топиб, куннинг айни шу пайтини ҳамла учун қулай фурсат деб топишди. Улар икки гурӯҳга бўлинишди: бир гурӯҳи қишлоқ масжиди томонга, икинчиси эса мактаб томонга йўл олишди. Омборга ўт қўйдилар, мактаб ва масжид деворлари остига портловчи моддалар қўйишди. Бир-

пасдан кейин гумбурлаган портлаш овози бутун қишлоқни ларзага келтирди. Уни эшитган қишлоқ аҳли ё мактаб биноси ёки устоднинг уйини босмачилар вайрон қилдиёв деган фикрга келдилар.

Қишлоқда устодни танимаган одам йўқ. Мадрасалардан бирида диний таълим олиб қайтгач, у шу қишлоқда қолишга қарор қилганди. Устоднинг кўп уринишлари натижасида қишлоққа мактаб қурилди. Унда ўзи диний фанлардан дарс берар, шунингдек қишлоқда имомлик ҳам устоднинг зиммасига юкланганди. Кечки ва эрталабки намоз вақтларида катта-ю кичик қуръони шарифнинг тавсифларидан дарс оларди. Шунинг учун уни қишлоқ аҳли ҳурмат билан «устод» деб айтарди.

Эрталабки намоздан кейин одамлар масжидда ўнеча қуролли кишилар пайдо бўлганини кўришди. Қуролли кишилар битталаб уларни тинтув қила бошлашди. Сўнгра ўзларини мужоҳидлар¹ деб атовчи босмачиларнинг бир группаси яширинган жойга қараб юришга буйруқ бердилар. Қишлоқдан ўн-ўн икки чақирим узоқлашгач, тоғ этагига етганларида босмачилар ўзларини бир оз хотиржам сездилар. Орқаларида мактабдан кўтарилаётган тундундан бўлак ортларидан қувиб келаётган ҳеч кимса йўқлигини кўриб, анча дадиллашдилар.

Айни пешин чоғи. Иссиқдан одамларнинг юзларидан тер оқарди. Катта дарахт тагидаги муздек булоқ бошида қуролли кишилар ва бир гала қишлоқ аҳолиси бир оз дам олиш учун тўхташди.

Қуролли кишиларнинг бошлиғи қўлидаги милтиғини шеригига тутқазди-да, чўкка тушиб ҳовучлаб сув ича бошлади. Гоҳо у чўнтагидан нимадир олиб оғзига соларди. Устод ва қишлоқ аҳли рўза кунларида рўза тутмаган кимсага ҳайрон бўлиб қараб туришди. Афғонистон мусулмон-

¹ Мужоҳид — ислом ақидалари учун курашувчи. Афғонистондаги босмачилар бандалари кўзда тутилади. (Рео.)

ларига қарши давом этаётган бу урушда инглизлар, французлар, қодиёнлар, америкаликлар қатнашяптилар, бу ҳам ўшалардан бири бўлса керак,— деб ўйлади устод.

Бу жаноб кўринишидан ёши тахминан 28—29 ларда, бўлиб кийимлари кирлигидан унинг асл ранги қанақалигини ҳам билиб бўлмасди. Афт-башарасидан ювинмаганига ҳам талай вақт бўлгани кўриниб турарди.

Бошлиқ ҳайдаб келинганларнинг барчасининг чўнтақларини тинтишга ва қўлга илинарли нимаики бўлса унга келтириб беришларига буйруқ берди. Лекин камбағал қишлоқ аҳлидан чодир, сандал, салла, нимчалардан ўзга арзигулик бирор нарса чиқмади. Бошлиқ шубҳаланди: бир томондан қишлоқ аҳлининг қуп-қуруқ, қасд олиш хавфи йўқлигидан хотиржам бўлса, иккинчи томондан босмачи ҳамтовоқлари бирор арзигулик нарса топишган бўлса ҳам мендан яширишаётгандир деган хаёлга борди.

Тинтув тугагандан сўнг бошлиқ устодни имлаб олди га чақирди. Устод яқинлашаркан салом берди, у бош қимирлатиб саломга алик олган бўлди. Кейин устодни бошдан-оёқ кўз қири билан кузатиб тургач, менсимайгина, масхраоумуз сўради:

— Мулла, кофирмисан мусулмон?

Шунда устод:

— Бу қанақа бемаъни савол? Бизларни мачитда намоз ўқиётган пайтимизда ҳайдаб чиқишди-ку. Субҳоноллоҳ, алҳамдулиллоҳ, биз ҳаммамиз мусулмонлармиз...— деди.

«Мужоҳид» мулла сўзларини кесиб, тундлик билан деди:

— Сайаханалла вала ҳамдула бўлади. Нотўғри, нотўғри...— Бошлиқ «ғ» ҳарфини талаффуз эта олмай, нуқул «нотўғри» ўрнига «нотўғри» дерди.

Устод аламдан титраб:

— Жаноб мужоҳид! Мен нотўғри айтаётганим йўқ, сен нотўғри айтаяпсан. Ҳатто «алҳамдулиллоҳ» сўзини тўғри

талаффуз қила олмаяпсан-ку, сен қанақасига яна мужоҳидман дейсан?— деди.

Қуроллилар бошлиғи ўзининг ҳақлигини кўрсатмоқчи бўлиб қўлидаги милтиғининг қундоғини устодга тўғрилаб ғазаб билан:

— Менга онам билан бувим шундай ўргатишган, сен бадбахт ўзинг чала мулласану, яна «нотўгри» дейсан,— деди.

Устод унинг хатарли ҳаракатларини кузатиб тураркан, ичида: «Бу босмачилар аслида онгсиз бир ҳайвондирлар. Улар учун инсон ҳаёти ва ўлими оддий гап. Жоҳилга энг яхши жавоб сукутдир», деди-да, бошқа оғиз очмади. Шу сонияда устод қишлоқда бўлиб ўтган мудҳиш воқеани эслади. Яқинда босмачилар қишлоқ мактабининг иккинчи синф ўқувчиларига ўқиётганлари учун баданлари илматешик бўлгунга қадар милтиқлардан ўқ узишган, сўнг масъум гўдаклар жасадларини дарёга улоқтирган эдилар.

Босмачилар бошлиғи яна:

— Мулла! Агар ростдан ҳам илмли бўлсанг, қани муслмончиликнинг асосларини айтиб бер-чи,— деди.

Устод кўзларини юмиб, гапира кетди:

— Шариятнинг беш асоси қуйидагилар: калимаи шаҳодат, намоз, закот...

Бошлиқ унинг гапларини чўрт кесди:

— Нотўгри! Нотўгри! Шариятнинг асоси беш эмас, тўртта: калима, намоз, закот ва яна... яна...

Бошлиқ тўртинчисини топиб айтгунича устод:

— Рўза ҳамда ҳаж беш асосга киради,— дея хулоса қила қолди.

Бошлиқ ҳамтовоқлари олдида хижолат тортгандек бўлса-да, бари бир устоднинг сўзлари нотўғрилигини кўрсатишга уринарди.

— Сен ҳозир ўзингни ғамингни еб рўзани ҳам шарият асосларидан бири деяпсан. Менга бувим исломнинг асоси тўртта деган. Нима, сен бунинотўгри деб ўйлайсанми?—

деб милтиғи қундоғини устодга тўғрилади-да, қаҳрдан тишларини ғижирлатиб:

— Мен мусулмон мужоҳидиман, сен кофир менинг сўзларимни нотўғри деяпсан,— деди.

Устод бу одам аҳмоқ ва жоҳиллигини тушуниб, ўзини тутди.

Иккови ҳам жимиб қолишди. Шу вақт ҳамқишлоқларидан бири устодга яқинлашди-да, чеккароққа тортиб, қулоғига астагина шивирлади:

— Устод! Эҳтиёт бўл! Бу кишини сен танимадинг, бу Ҳолу босмачи-ку!

Устод босмачи Ҳолуни шу пайтгача кўрмаган, бироқ унинг инсон тасаввурига сиғмайдиган ваҳшийликлари ҳақида кўп эшитганди. Босмачи Ҳолу номини эшитиб устодни титроқ босди.

...Ҳолунинг тўлиқ исми Ҳолмуҳаммад бўлиб, ёшлигида уйдагилари эркалаб, Ҳолу деб аташарди. У ўша қишлоқдаги бир катта судхўрнинг ёлғизгина ўғли. Судхўрнинг қизлари кўп, лекин ўғли ёлғиз бўлганлиги туфайли отаси уни мактабга ўқишга бермоқчи бўлганида кичик суюкли хотини бунга қаттиқ норозилик билдирди.

— Мен ёлғизгина ўғлимни миясини бўлмағур мактаб билан ачитмайман. Бошқа болалар мактабга нон топиш учун, бирорта лавозим эгаси бўлиш учун боради. Бизга худо ҳамма нарсани бисёр берган. Ўғлимизнинг мактабга зарурлик жойи йўқ.

Шундай қилиб Ҳолу мактабга бормайдиган бўлди. У ўн беш-ўн олти ёшларга кирганида отаси вафот этди. Номақбул ва эрка ўғил бадхулқ ярамас одамлар билан ошно тутинди ва улар ичида улгайди. Уни дўстлари наша чекишга ўргатишди. Жуда қисқа вақт ичида отасидан қолган бойликлар кулини кукка совурди. Барча бойликлардан ажраб бўлгандан сўнг, қўлида бирор ҳунари бўлмаган Ҳолу ўртоқларини тўплаб, пасқам паналикда ўғрилик ва қотиллик қила бошлади. Босқинчи Ҳолу бир қанча киши-

ларни тунади, нечасини ўлдирди. Бора-бора бу пасқам жой «Ҳолу жойи» деб ном олди. Бундан ҳамма хабардор эди.

Савр инқилобидан сўнг «мужоҳидлар» деб ном олган бир гуруҳга бошчилик қила бошлади. Энди уни «Ҳолу мужоҳид» деб атай бошладилар.

Ҳолу тўпланганларга қўмондон жойлашган маконга юришга буйруқ берди. Уларнинг қўмондони бу ердан етти-саккиз километр узоқликдаги тоғлар орасида жойлашган эди.

Энди буёғи олдинга силжиш азоб эди. Чунки тинтув вақтида оёқ кийими, чодра, саллаларни «мужоҳид»лар тортиб олишган эди. Тоғу-тошларда ялангоёқ юришдан ортиқ азоб йўқ.

Бирмунча йўл юрилгач, ўн-ўн икки нафар киши қўмондан ҳузурига етиб боришди. Қўмондонни кўриб, устод донг қотиб қолди. Рўпараларида уч йил бурун бутун оиласи билан қишлоқдан бошқа ёқларга қочиб кетган Пирухон турганини тушунди.

Қўмондоннинг тўлиқ исми Пиру Гул эди. У яна Мирза Пиру, Пирухон, Хон Пирухон номлари билан машҳур эди. Пирунинг таржимаи ҳоли Ҳолу «мужоҳид»никидан бир оз фарқ қилади.

...Қишлоғида мактабнинг ҳали номи ҳам бўлмаган пайтда, у бир ўқимишли одамдан хат-савод ўрганди. Сўнг кўп маблағлар сарфлаб, Зоҳир шох даврида кичик бўлсада мартаба курсисига ўтириб олди. Пирухон чегарадаги божхоналарнинг бирига ишга жойлашди. Бу ишга тайин қилингунча Пиру озмунча заҳмат чекдими?! Пиру ўн икки йил давомида шу кичкина лавозимда ишлади, юқорига интилмади, юқори лавозимга кўтарилиш вақти етгудек бўлса, у хўжайинларга катта-катта пора тутқазиб, яна ўз ишида қоларди. Чунки агар бошқа ишга ўтса, сердаромад чегара божхонасидан маҳрум бўлар, пул тегирмони қўлидан кетарди! Жуда қисқа вақт ичида Пиру катта маблағ

тўплади. Шу пуллар эвазига юзлаб жариб¹ ерларни қўлга киритди.

Мирза Пиру табиатан жуда зийрак, чаққон, шу билан бирга жуда хасис одам эди. Савдогарлардан ундирадиган катта-катта поралар, бечора ҳайдовчилардан зўриқ билан оладиган совғалар билан кифояланиб қолмай, энди у даромаднинг бошқа йўлларини ахтара бошлади.

Бир куни миясига ғалати бир фикр келди. Мана шу катта кўчадан ҳар куни қанчадан-қанча йўловчилар ўтади. Қаловини топсанг қор ҳам ёнади! Билган одамга мана шу катта йўл ҳам каттагина даромад манбаи-ку?!

У бир тобутни хас ва тошларга тўлдириб, катта йўл бўйига — кат устига қўйиб қўйди. Сўнг шу ердан ўтган ҳар бир ҳайдовчини тўхтатиб деди:

— Бу бир бечора аскарнинг тобути. У ҳув узоқда кўриниб турган тоғли ерда яшарди. Тобутини қариндошларига элиб берасан-да, кира ҳақингни олиб қайтаверасан...

Бу гапни эшитган ҳар бир ҳайдовчининг ҳуши учиб Пируга ялиниб-ёлворар ва 400—500 афғонийни унинг чўнтагига солиб жўнаб кетарди. Чунки у кўрсатган тоғли ерда босмачилар уяси борлигини ҳамма биларди. Қараб-сизки, кўп ўтмай Мирзо Пирунинг чўнтаги тўлиб, бу соғин сигирнинг сутидан хўжайинлар ҳам бенасиб қолмадилар. Шу сабабдан улар Мирза Пирунинг ҳар қанақа кирдикорларига кўз юмардилар.

Мирза Пиру катта бойлиги эвазига «хон» лақабига эга бўлди. Бойликда бу атрофда унга тенг келадиган йўқ эди.

Пирухоннинг бир йирик судхўр қўшниси бўларди. Шу қўшниси ҳасаддан гоҳида унинг кўзига чўп солишга уринар, қасд олишга қулай фурсат изларди.

Кўнлардан бир куни судхўр эски уйи ёнига янгисини солмоқчи бўлди. Кечга яқин лой тайёр бўлди, эрталаб

¹ Ж а р и б — Афғонистонда ер ўлчови, бир жариб — тахминан гектарнинг бешдан бирига тенг келади. (Тарж.)

гишт теришга мардикорлар чақирилганди. Бундан хабар топган Пиру бир одам орқали қассобдан мол гўшти олдирди ва кетмон солганда бир булак гўшт чиқадиган қилиб лойга аралаштирди.

Эртаси куни мардикорлар иш бошлашганда худди Пирухон ўйлагандек бўлаверди. Мардикорлар аввалига ҳайрон бўлишди, кейин ғала-ғовур бошланди. Улар бу золим судхўр бир умр бева ва етимларнинг қонини сўрган, бизга ибрат қилиб гўшт парчаларини кўрсатди. Биз мазлум инсонларнинг гўшт ва қонлари билан оёқ ва қўлларимизни булғамаймиз, деб ишни тўхтатиб чиқиб кетишди.

Бу хабар қишлоққа яшин тезлигида тарқалди. Фалончи золим судхўрникида лойнинг ичида одам гўшти кўришибди, деган миш-мишлар барчанинг қулоғига етди.

Судхўр эл орасида шармандайи-шармисор, у кимга рўпара келса, ҳамма ундан юзини ўгирарди. Шундай қилиб, Пирухон ўз рақибини мағлуб этди.

Мирза Пиру ўз қишлоқдошларига аввалига пулларини ижарага берди. Сўнг барча ерларини сота бошлади.

Бироқ Пирухоннинг «хонлик» даври унча узоққа чўзилмади. Савр инқилоби ҳар бир ерсиз деҳқон ва мардикорга Пирухон кабиларнинг ерларини бўлиб берди. У бечоралар шу вақтгача унинг ерларида оч-наҳор тер тўкиб, меҳнат қилишар, хотин бола-чақалари эса унинг молларига қарашарди.

Пирухон ўз таъбирича, аҳмоқ ва сариқ чақага қиммат коранда, энди унинг ерларига эгалик қилаётганига ҳеч чидай олмасди. У мен шу ерлар учун буду-шудимни берганман, қандай қилиб шунча нарсани бекордан-бекорга кимгадир беришим керак, деб аламдан ёнарди.

Шундай қилиб, Пирухон боғу-роғларини ташлаб бутун бойликларини олди-да, қишлоқни тарк этди.

Мирза Пирунинг хонлиги, шон-шавкати қўлидан кетганлиги алам қиларди. У Пешовар чегарасига яқин жойлардан бирида ҳовли ҳамда 100-150 жариб ер олишга қарор қилди. Қўлидаги нақд пул ва моллари ер, ҳовли ҳа-

қининг ярмигагина етарди. Қолганини қандай йўл билан бўлса-да тезроқ топиши керак. Унинг учун энг осон йўл босмачиларга бошлиқ бўлиш эди. У мужоҳид номи билан бир тарафдан кўприкларни, мактабу касалхоналарни бузиш, вайрон қилиш эвазига кўплаб доллар ва калдора¹ни қўлга кирита олиши мумкин. Иккинчи тарафдан қуролсиз аҳолининг уйларини талаш, серқатнов катта йўлларда ўғрилиқ билан камомадини тўлдира оларди. Шу мақсадларни кўзлаб, ҳозир мана, «мужоҳид»лар бошлиғи бўлиб ўтирибди.

Устод ва унинг ҳамқишлоқлари ҳозир Пиру олдида туришарди. Пирухон узоқ хаёлга чўмган. Олдида турган одамларга эътибор ҳам қилмасди. Анча вақтдан кейин илтифотсизлик билан устодга қараб:

— Мулла, эшитишимча ўзинг ҳам, манави ҳамқишлоқларинг ҳам кофир бўлганмишсизлар,— деди.

— Алҳамдулиллоҳ, мен ҳам, ҳамқишлоқларим ҳам барчамиз мусулмонмиз. Биз шариятга хилоф ҳеч қандай иш қилганимиз йўқ,— деди шошилиб устод.

— Бу ерда ислом хавф остида бўлса-ю, сен қандай қилиб ўз қишлоғингда тинчгина яшаб турибсан!— сўради Пирухон.

— Биз бу ерда ислом учун бирор хавф-хатар сезаётганимиз йўқ. Агар ришвату-у поралар йўқ бўлса, бокира қизларимиз ва сингилларимизни сотиш ман қилинса, ислом хавф остида қолмайди. Ҳалоллик — ҳақиқий мусулмонликдир. Биз мусулмонлар юртини ташлаб кетганларни қоралаймиз. Ахир, юртидан кетганларнинг қай аҳволга тушишини ўзингиз яхши биласиз-ку?!

Пирухоннинг жаҳли чиқди:

— Сизларнинг кофирлигингиз исботи учун битта далил келтирай. «Мужоҳид»лар мактаб, шифохоналарни вайрон қилишди, лекин ярамас кофирларинг сенинг мактабингни

¹ К а л д о р а — Покистонда пул бирлиги.

асраб турибди, кулини кўкка совуришга йўл қўймаптилар. Бу кофирлик эмасми?

Устод таажжубланиб жавоб берди.

— Мактаб илм бешигидир,— деди таажжубга тушиб устод.— Ҳар бир мусулмоннинг илмли бўлиши фарздир. Лекин сен ҳозир шундай ўйлаяпсанки, гуё мактабни ёндириш куфр эмас...

Устод яна бир нималар демоқчи бўлди-ю, аммо бошлиқ уни тўхтатиб қўйди:

— Сен бетавфиқнинг сўзларингга қулоқ осиб ўтиришга менда вақт йўқ. Сен гуноҳларинг эвазига бизга олтмиш минг афғоний жарима тўлайсан. Икки кун муҳлат. Ё пулларни бирорта одам орқали бу ерга олиб келтирасан, ё бўлмаса жазонинг ўлим!

«Бу бахтсиз қишлоғимда ҳатто бирорта одамда бунча пул йўқ, олтмиш минг афғонийни қаердан оламан» деб ўйлади устод. Сўнг бошлиққа қарата деди:

— Мен бошқа динга тобе эмасманки, сенга жарима тўласам. Қолаверса, жиноятчи ҳам эмасман. Айт-чи, сенларни мўмин-мусулмонларнинг мол-мулкини талаб, ўзлариники қилиб олишга ким ҳуқуқ берган?

Устод шу ўринда Қуръондан баёнлар келтирмоқчи эди, лекин бошлиқ унинг сўзларини тундлик билан чўрт кесди:

— Сен аҳмоқ билан бошқа бир оғиз ҳам гаплашмайман, вассалом,— деди у бақириб ва олдида турган одамларига устодни нарироққа олиб бориб товушини ўчиришга буйруқ берди.

Оломон бир қалқиб тушди. Пиру қишлоқ аҳлига қарата деди:

— Қимда-ким ўз гуноҳларини ювмоқчи ва ўз жонини сақлаб қолмоқчи бўлса, эллик минг афғонийдан жарима тўласин, бўлмаса сизлар ҳам жаҳаннамга равона бўласизлар.

Бошлиқ қишлоқ аҳлига икки кун муҳлат берди. Катта пул ҳеч кимсада топилмас, энди бечора деҳқонларнинг ўлимга маҳкумлигига шак-шубҳа йўқ эди.

Орадан икки кун ўтди. Тонг вақти. Қишлоқ аҳли эрта-лабки намозга тараддуд қўрмоқда. Саҳар чоғи бир неча қуроли соқчилардан ташқари барча «мужоҳид»лар маст уйқуда ётишарди. Улар одатда қуёш анча кўтарилганда туришади. Шу пайт узоқ-узоқлардан ғалати овозлар эшитилди. Соқчилар хавфни сезиб бошлиқларини шоша-пиша уйқудан уйғота бошладилар. Босмачилар учун бу кутилмаган хавф эди.

Маълум бўлишича, ҳамқишлоқларини тоғ томонга ҳайдаб кетишаётганда икки одам кўриб, тезда инқилоб аскарларига хабар беришган эди. Аскарлар кундузи босмачилар жойлашган ерни обдан кузатишиб, қоронғи тушгач, улар турган ерни ўраб олишди. Ҳатто бир мушук ўта оладиган жой ҳам қолмаганди. Бир зумда душман манзили ўт ичида қолди. Пешингача қаттиқ жанг бўлди. Аскарларга яна ёрдам кучи етиб келди. Уров борган сари торая борарди. Босмачилар кўп талафот кўрди ва, ниҳоят, қаршилик кўрсатиш бефойдалигини тушунгач, таслим бўлишди...

Дарада милтиқлар овози ўчди. Қишлоқ аҳли устод жасадини олиб келиб кўмишди. Деҳқонлар буюмлари эгаларига қайтарилди ва ҳаммага ўз қишлоқларига қайтишга рухсат берилди. Ўғрилиқ моллар, пуллар Пиру, Ҳолу ва уларнинг ҳамтовоқлари елкасига ортилиб, аскарлар уларга қонуний жазо бериш учун олдиларига солиб ҳайдаб кетдилар.

Назари Ориёно

АВТОБУСДА

Чолнинг тарам-тарам ажин босган, офтобда қорайган чеҳрасида ёш фарзанди билан дийдор кўришганидан хурсандлиги билиниб турарди. Унинг қуруқшаган дўрдоқ лабларида кўнгли таскин топганлиги, анчадан бери эзиб келаётган паришонхотирлиги тарқаганини илғаш мумкин эди. Чол атрофини зич ўраб олган ва гапларини бесабрлик билан кутаётган аскарларга бир-бир қараб чиқди. Кейин бошини қуйи солиб, бир лаҳза ўйга толди.

Чол кеча узоқ йўлдан келди. Кечани биринчи дуч келган чойхонада тунаб ўтказди. Узоқ сўраб-суриштиришлардан сўнг ҳарбий бўлинмадан ўғли дарагини эшитди. Мана, ҳозир ўша бўлинманинг ошхонасида ўғлининг аскар ўртоқлари қуршовида ўтирибди. У ҳозир бир пайтлар дала ишларида ҳориб-толиб келгач, Абдул Азизнинг баққоллик дўкони қаршисидаги қишлоқ майдонида болаларининг йиғилишиб оқ терак, кўк терак ўйнайдиган, қарияларнинг янги гапларини пойлаганларини эслади. Аммо энди вазият ўзгарган, бу жойларда аскарлик муҳити ҳукм сурарди.

Аскар Муҳаммад ўз вазифасини адо қилгач, кечга яқин ўртоқлари билан қисмга қайтиши биланоқ отаси келганини ва икки соатдан бери йўлига кўз тикиб ўтирганликларини айтишди.

Муҳаммад кўз очиб юмгунга қадар ошхона эшиги тагига етиб келди. Остонада бир зум нафас ростлагач, юраги гурсиллаб урди-да, ҳаяжонини босолмай, отаси бағрига отилди.

Ота-бола бир-бирини кўрмаганига роса бир йил бўлганди. Сарсон-саргардонликда, ҳолдан тойдирувчи диққина-фаслик, истак-интилишлар, орзуларга тўла кечган кунлар ҳар иккаласи учун ҳам қийин бўлганди.

Ота ва ўғил бир-бирларини кўришиб ҳайратда қолдилар. Аввалига ҳар иккаласи ҳам ётсираб туришди. Янглишган бўлсам керак, дея хаёл қилди Муҳаммад. Наҳот отаси бир йилда шунча ўзгарган бўлса? Отаси жуда қари ва ҳорғин кўринар, анча озган, сочлари оппоқ оқарган. Пешона ва кўзларининг атрофи, қулоқларининг ости, юзлари бўйлаб саноқсиз ажинлар тушибди. Ўғил ҳам аввалги ғура бўла эмасди, албатта. Бўйи чўзилган, кафт ва бўйинлари тўлишиб, кўркам қадди-қоматига хушбичим ҳарбий либос ярашиб турарди.

Афтидан, йигитларнинг димоғи чоғ, юриш-туриши ёмон эмасга ўхшайди. Шунча қийинчиликларни бўйнига олиб бекорга овора бўлиб келган экан. Она истаги шу бўлгандан кейин келмай иложинг қанча?!

Муҳаммаднинг юзи-боши чанг-ғуборга ботган эди. Чол аввал унга эътибор бермади. Эҳтимол, кўзларим заифлашиб, бошқа бировни унга ўхшатаётиман, деб ўйлади. Қарийиб тенгдош, қадду-қомати ҳам баравар ёшларни мана бу бир хил рангдаги, бир хил бичимдаги кийимда осонликча ажратиб олиш қийин. Лекин кўп ўтмай, ота-бола бир-бирининг оғушига ташланишди...

Муҳаммад отасининг кўкимтир томирлари бўртиб чиққан, бармоқлари бир нечта жойидан ёрилган, қадоқ босган қоп-қора устихон қўлларини унди, сўнг унинг елкаларини осойишта, икки қўллаб тутиб, ўзини сал орқага ташлади-да, отасини бошдан-оёқ кўздан кечирди. Ота янги сурп иштон-кўйлаги устидан эскифурушлардан олган костюмини кийиб олган, бошига нимдош, оч-сарик, аммо ювилган салласини ўраган ва одатича калиш кийиб олганди. Бу оёқ кийимини азалдан яхши кўриб, йилнинг тўрт фаслида баравар кияди, шунга одатланиб қолган. У кулиб туриб отасининг кўзларига тикилди ва ҳазил оҳангда деди:

— Дадажон, кўз тегмасин, яшариб кетибсиз, кийим-бош ҳам башанг.

Ўғлига нисбатан доим чеҳраси очиқ ва у билан ҳамшиша ҳазил-мутойиба қиладиган отаси кўзини қисиб қўйди-да, меҳр тўла нигоҳини тикиб:

— Болам, бу онангининг иши... Катта шаҳарга кетяпсиз, у ерда сизни ҳар хил одам кўради, Муҳаммаднинг ўзини-ку қўяверингку-я, ўртоқлари ҳам сизни кўрса, туз ташувчи ҳаммолдай елкангизнинг яғири чиқиб ётса, нима бўлади, деди. Сизлардан на уйда қулоқ тинчийди, на кўчада. Ишқилиб, омон бўлинглар, болаларим!

Отаси ҳали хушчақчақ, турмуш оғирликлари белини унча букиб қўймабди. Унинг гаплари кўнглига таскин бериб, умид боғишлади. Кўп ўтмай, атрофи йигитларга тўлди. Улар атрофдаги қишлоқ ва шаҳар-қишлоқлардаги аҳоли аҳволдан, халқни талаётган босмачи ва қароқчилар тўқнашувларидан гап очишди. Муҳаммаднинг отаси ўз қўли билан ёпиб берган ширмой нон дастурхонга қўйилди.

Ҳамма отадан бир оғиз гап эшитишга интиқ эди. Ешлар кетма-кет савол беришарди, Муҳаммад илгари отаси ҳақида қизиқ гапларни гапирган, бу эса унга нисбатан ҳамма-нинг қизиқувини қўзғотганди.

Ошхона ичи гавжум эди. Ҳавони сигарета тутуни тутиб кетган, пиёла ва чойнаклар кети-кетига тегмас, радиокарнайдан қанақадир ёқимли қўшиқ тараларди. Аммо Муҳаммаднинг отаси теварагини ўраб олиб, унинг ҳикоясини эшитишга муштоқ аскарларга заррача эътибор бермасди. Улар чол сиймосида оталарининг, акаларининг, амакиларининг, тоғаларининг, ўзининг узоқ-яқин қариндошларининг кўргандай бўлди. Бу дийдор ва суҳбат лаззатини қўлдан беришга ҳеч кўнгиллари бўлмасди. Чол оёқларини чўзиқ стол тагига узатди-да, пиёладаги совиб қолган чойни бир хўплашда ярмигача бўшатгач, суҳбатдошларига қараб:

— Мен сизларга қандай қутулиб чиққанимизни ва ким бизни қутқариб қолганини гашириб бераман, — деди.

Кейин чойнинг қолганини ҳам симирди-да, бўшаган пиё-

ланинг устига, меҳнатдан озиб кетган панжалариши қўйиб, ҳикоясини бошлади:

— Мен машинадан кеч қолмай, деб бир кун олдин шаҳарга тушдим. Автобус бекатига яқин турадиган дўстларимдан бирининг уйида тунашга тўғри келди. Эрталаб соат бешда йўлга тушдик. Мен ўнг томондаги бешинчи қаторга чўкдим, ёнимда новчадан келган, буғдойранг, озғин кўринса ҳам суюқларидан куч ёғилиб турган миқти йигит ўтирарди. Унинг ранги бир оз олинганроқ кўрингани учун одатдан ташқари йилтиллаётган ёниқ кўзларига қараб касалмикан, деб ўйладим. Учинчи қатор, чап тарафимизда яна бир йигит чодирли аёлнинг ёнида, безовта бўлаётган бир болани қўлида кўтариб ўтирарди.

Машина қўзғалаётган сўнгги лаҳзада ҳайдовчининг дастёри олд эшикни очди. Машинага қора иштон-кўйлак кийган, қўққайма салла ўраган ёш йигит чиқиб олдинги ўриндиққа ўтирди. Ҳайдовчи ким экан, деб ўгирилиб, қараб ҳам қўймади. Афтидан унинг бунга майли ҳам йўқ эди. Автобусдаги қолган йўловчилар ўрта яшар кишилар ва қариялар эди. Автобуснинг орқа ўриндиқлари бутунлай бўш эди, шаҳардан чиққунимизча ўриндиқларни қўл кўтарган йўловчилар тўлдиришди.

Машина юриши биланоқ йўловчиларнинг гап-суҳбатга товлари йўқлиги маълум бўлиб қолди. Ҳамма оғзига талқон солгандек жим, қўрқа-писа бир-бирига тикилар, гўё соқовлар тилида нималарнидир бир-биридан сўрар ва ўринча нигоҳларини яширишга ҳаракат қилишарди. Мен ҳамма жон ҳовучлаб ўтирганлигини, лекин сир бой бермай индамаётганлигини сездим. Ёш йигитнинг оғушидаги безовталанаётган бола аҳён-аҳёнда бу тинчликни бузар, фақат баъзи кишиларгина унинг ғингшиганига қараб қўярди. Яқинроқ ўтирган бир-икки кампир раҳмдиллик кўрсатиб, болани овутмоқчи бўлишди. Аммо бола баттар ўжарлиги тутиб, ёш йигитдан ажрагиси келмасди. Ҳамма уни ўз ҳолига қўйиб, икки томондаги йўл манзараларини томоша қила бошлади.

Олдиндаги ёш йигит бир неча бор орқага ўгирилиб қаради ва йўловчиларни диққат билан кўздан кечирди. Айниқса, бола кўтарган йигитга ва менинг ёнимда миқ этмай, жимжит узоқ-узоқларга тикилаётган йигитга кўпроқ қаради. Ёнимдаги йигит нимранг чит иштон-кўйлак, жигаранг нимча, эскирган туфли кийган, бошидаги оқ тўқима дўппи тагидан қалин сочи диккайиб чиқиб турарди. Унинг гурунглашишга ҳозир ҳафсаласи йўқдай кўринарди.

Автобус катта тезликда шитоб билан юрарди. Шаҳардан чиққанимиздан сўнг йўловчилар ўзаро нималариндир шивирлаб гаплашишди. Мен эшитмадим, фақат одамлар қандайдир номаълум нарсадан ташвишда эканликлари билинарди.

Тахминан бир соатча йўл боссак-да, деярли ҳеч кимсadan, садо чиқмасди. Қарши томондан келаётган машина камдан-кам учрар, ҳатто дала-дашт ва чўл чеккасида учрайдиган кўчманчиларнинг туя карвонлари ва бошқа хилма-хил уловлари ҳам кўринмасди.

Мен ҳайрон бўлиб, ёнимда ўтирган йигитга кўнглимни ёрдим. У маъқуллагандай бош силкиди-да, бошқа сўз қотмади.

Ўзимча, бу йигит нима иш қиларкин, дўкондормикин ёки муаллимми, ишчимикин ёки деҳқон, деб ўйладим. Ўйлаб ўйимга етолмагач, қўл силтаб қўя қолдим.

Ҳаво ёришиб, офтоб чиқди. Биз «Жўйи Калон»га — чор атрофи кўм-кўк, йўлнинг икки томонида тол, чинор ва бир неча қари тут дарахтлари соя солиб турган сўлим жойга етиб келдик. Автобуснинг ичи салқин, хушбўй ҳавога тўлди.

Бир пайт қарасак, автобуснинг икки томонида қурол-яроғ осган, афти-башарасини салла учи билан ўраб олган маҳаллий энгил-бошли одамлар пайдо бўлишди ва йўлни тўсиб «тўхта» ишораси бериб, қўл кўтаришди. Улар дарахтлар орасида пистирма қўйганлари маълум бўлди. Ҳайдовчи чор-ночор тормоз берди.

Улар беш киши бўлиб, автобуснинг икки томонидан

ўраб кела бошлашди, нарироқдаги икки киши эса ўтирган ўринларидан қўзғалишмади.

Юзлари ярмигача тўсилган, қўлларида учта 303-калибри ва битта Қалашников автомати бор эди. Яқинлашиб келаётганлардан биттаси чориқ кийган, қолганлари ялангоҳқ. Ҳаммасининг устидаги кийим увадаси чиққан, кир-чир, иккитаси ёшроқ, қолганларининг ёши бир жойга бориб қолган, ҳаммаларининг соқоли ўсиқ эди.

Ёшлардан бири автобусга чиқиб, қария-йўловчилардан бирига ҳамманинг ёнида соати борми, пули борми нимаики бўлса ҳозир йиғиб чиқишни тайинлади.

— Бизни алдамоқчи бўлган кишининг ҳолига вой,— деб қўшиб қўйди у.

Олдинда ўтирган чол нега бундай қияпсизлар, одамларга озор бераётирсизлар, деб эътироз билдирди.

Ёш йўлтўсар Қалашников автоматининг қўндоғи билан чолнинг елкасига туширди, сўнг қулочкашлаб шапалоқ солди ва:

— Шуни кутган эдингми, шуни?— дея ўшқирди, сизлар ҳам мусулмонмисизлар?.. Биз бечора мусулмонлар сизларни деб дарбадар, хори-зормиз, исломни ҳимоя қиламиз, сизлар бўлсангиз мана шу арзимаган ёрдамчиларни ҳам аяйсизлар. Сизлардан хотинлар яхши...

Бу калтак, таъна-дашномларни эшитган бошқа бир чол чидаб туролмай, мулойимлик билан деди:

— Биродар, биз мусулмонмиз ва алҳамдулиллох, шукур, нима қилишни биламиз, бироқ бу қилиб турган куфр ишларингизни қандай тушунмоқ керак?!

Унинг гапи огзида чала қолди, йўлтўсар уни юзи-кўзи демай дўппослаб кетди. Оқибатда қолганлар ҳам журъат қила олмай, жим ўтираверди. Ростини айтганда, ҳаммамизнинг рангимизда ранг қолмаган, кўпчилигимиз қўрқувдан дир-дир титраб бу балолардан қутулишга шошилардик. Ким нимани яширган бўлса, ёки яширишга улгурган бўлса ўзига қолди, қолганлари ўғриларга. Бирови йўлтўсарнинг хушёр назари остида ҳаммадан пул ва соатларини йиғиб

чиқиб, ҳайдовчининг ёнида ўтирган ҳалиги йигитнинг қўлига топширди.

У ҳаммани кўздан кечириб чиқди-да, орасида меннинг ҳам эллик афғонийим ётган пулларни санади. Ташқарига тез-тез аланглаётган йўлтўсар болохонадор қилиб сўкинди-да, қайта тинтув ўтказмоқчи бўлди, аммо биз билан бирга кетаётган йўловчи йигит ўртага тушиб:

— Бошқа йўқ, ислом йўлига бахш этиш учун йўловчиларнинг топган-тутгани шу, бундан ортиққа уларнинг чамалари келмайди,— дея ялиниб ёлборди.

У мулойимлик билан йўлтўсарни автобусдан туширди. Пастда шошилиб турган бошқа йўлтўсарлар:

— Қўй, бас энди, булардан шу олганимиз ҳам етар,— деб бақирди.

Бизга ҳамроҳ йигит бир-икки қадам ташлаб, уларга қизиқ ниманидир деди, унинг гапидан маза қилиб кулишди. Сўнг йигит шахдам юриб автобусга чиқди.

— Бир амаллаб тинчитдим, халифа¹! Тез бўл, яна айниб қолишмасдан ҳайда.

Автобус қаттиқ силкиниб олдинга ўрмалади, йигит соатига қараб олгач:

— Ҳийла вақтимиз кетди-да,— деди ачиниб.

У сигаретни ютоқиб ичига тортди ва ҳеч нарса бўлмагандай олдинга тикилди. Биз қандай қилиб соатини қайтиб олдийкин, йўлтўсарлар билан не боисдан кулишганин, деб ҳайрат билан унга боқардик.

Ёнимда ўтирган йигит биринчи бор оғир сукутни бузиб:

— Қизиқ, қандай қилиб йўлтўсарлар шу билангина қаноатланишди? Нега кийим-бошимизни ечинтиришмади?— деб қўйди.

Мен ҳам ажабланиб гапини қувватладим.

— Бу ҳамроҳ йигитимиз абжиргина чиқди, уларнинг тилини яхши биладиган кўринади.

¹ Х а л и ф а — ўз ишининг устаси, устоз маъносида. (Тарж.)

Йигит гапимга қўшилиб бош лиқиллатди. У аввалгидан кўра бўғриққанроқ, ҳориганроқ кўринди.

— Қасалмисиз?— деб сўрадим ундан.

— Йўқ, чарчаганман, анча кундан бери ухламадим,— дея жавоб берди у.

— Нега?

У бир дақиқа индамай қолди, сўнг ғамгин оҳангда:

— Уч кун бурун онамни ерга қўйишган экан... Бир-биримизни кўра олмадик,— деди.

Мен бу гапдан таъсирланиб, куйиндим. Авзойини кўриб бошқа гап сўрашга тилим бормади. Жим ўтириб, автобусдаги йўловчиларнинг узук-юлуқ, норози оҳангдаги гапларига қулоқ солдим. Бзовта бола, афтидан унинг отаси бўлган йигитнинг тиззасида ширин ухлаб ётарди. Икки кампирнинг адоқсиз гапларига қулоқ солиб ўтирдим. Улар эшитган бошқа ўғриликларини бир-бирига гапиришарди. Автобус ичига чўккан сукунат бузилган, ҳамма дилидагини тўкиб солгуси келарди, аммо қўрқув-даҳшат ҳаммамизнинг тилимизни кесиб турар, оғиз очирмасди.

Ҳайдовчи жазирама дашт бағрида чўзилиб ётган тепа ва тақирлар, олдинга қараб иштилаётган, дабдаласи чиққан, ўйдим-чуқур йўлдан кўзини узмасди. Ҳайдовчининг шогирди олд ўриндиқда ўтирган ҳалиги йигитнинг қулоғига энгашиб бир нималарни гапирар, сўнг ҳар иккови чегараси йўқдай туюлган чўл томон дам-бадам қараб қўйишар ва пичир-пичир қилишарди.

Ҳаво дим. Кетма-кет чекилган сигаретдан нақ нафасниг қайтади. Айниқса, сигарет ва чилим тутунини ёқтирмайдиган менга қийин бўлди. Хайрият, ёнимдаги ҳамроҳим сигарета чекмасди. Қуёш анча кўтарилиб қолган, қоп-қора, эриган қўрғошиндай залварли булутлар унинг юзини тўсиб турарди. Автобуснинг ичи қизиб кетган, йўловчиларнинг бошидан оёғигача тер қуярди.

Машина шиддат билан илгарилаб борарди. Автобуснинг аёвсиз лўкиллашлари, бирдан тўхтаб, олдинга сапчишлари йўловчиларни гоҳ олдинга, гоҳ орқага итқитарди,

ҳаммамиз қий-чув кутарардик. Биз қарияларга бундай аҳволга чидам бериш қийин-да. Шунга қарамай хатарли жойдан узоқлашаётганимизни ва бу «ислом» корчалонларининг ифлос, разил башараларини қайтиб кўрмаслигимизни ўйлаб хурсанд бўлар эдик.

Аммо келажакда сени нима кутаётганини ким ҳам айта олади. Ҳаётнинг ҳазиллари кўп. Сен бир ажал домидан, аянчли хатардан қутулиб, тақдир олдга қўйган иккинчи тузоққа оёқ қўясан, шундай хавф-хатарга рўпара келасанки, ҳаёт-мамотинг қил устида осилиб қолади. Биз ҳам бир тузоқдан қутулиб ва ўзимиз ҳам билмаган ҳолда шошилганча иккинчи тузоққа, олдингисидан ҳам хатарлироқ тузоққа қараб шодон елиб борардик. Бошига не келишини бандаси не биледи. Биз ўзимиз, ўз оёғимиз билан жар ёқасига яқинлашдик.

Икковимиз гап билан бўлиб бир оз муддат ташқарига эътибор бермай қўйгандик. Ногаҳон қаттиқ силкинишдан олдинга, сўнг орқага қалқдик, ҳаммамиз ғала-ғовур кутардик. Автобус кескин тормоз бериб тўхтади. Ҳаммамиз нима бўлганини билолмай ҳайрон эдик.

Қарасак чала вайрон кўприк яқинида жулдурвоқи кийимдаги ўн беш-ўн олти яшар қиз турибди. Унинг бошида унниқиб кетган дўппи, қоп-қора, яғири чиққан чодир елкасига сирғалиб тушган, ялангоёқ. У қўлларини кўтариб, тўхташга ишора қиларди.

Ҳаммамиз қизиқсиниб, ҳовлиққанча унга қарадик, шунда биринчи бор ҳайдовчининг овозини эшитдик:

— Бу қандай бало ўзи? Сал бўлмаганда машина остига тушай деди-я!..

— Бирданига қаёқдан пайдо бўлиб қолди? Ердан чиқдим, ё осмондан тушдим?..— деди кимдир.

Биз олдинда, ҳайдовчининг ёнида ўтирган йигитнинг ўрнидан сапчиб туриб, ҳайдовчининг шогирдини бир чеккага сурганча: «Шошманглар, кўрайлик-чи нима гап экан, қўзғолманглар», дея пастга отилганини кўриб ажабландик. Қиз жойидан қимирламай, телбалардек автобусга қа-

раб турарди. У бировни оғушига олмоқчи бўлган одамдай, қўлларини икки ёнига ёйган, кўзлари чўгдай ялтирларди.

Қизнинг лаблари аста қимирлаб, нималарнидир пичирлар, «бу ёққа юрманглар» деган ишорасини қиларди у.

Қўққайма салла ўраган йигит қизга қайрилиб ҳам боқмай олдидан ўтди-да, кўприк томонга кетаверди. Биз юзибоши чангга ботган, ниқобсиз башаралари мудҳиш, учта қуролли кишини кўриб даҳшатга тушдик. Улар яп-янги, калта автоматларни тутганча сойининг қуруқ ўзанидан бирин-кетин чиқиб келишарди. Олдинда келаётган киши югурганича йўлнинг чап томонига ўтиб, автоматининг милини автобусга тўғрилади, иккинчи киши худди шу йўлнинг ўнг томонини эгаллади. Биз шундагина яна тузоққа илинганимизни англадик. Рангимиз қув ўчиб, нафасимиз бўғилди.

Мен автобусдан тушиб улар томонга кетаётган ҳамроҳ йигитимизнинг ҳоли не кечаркин, деб хавотирланардим. «Қандай ажойиб йигит экан! Ҳар ким ўз ғам-дардига гиррифтор, ҳамма тулкимижоз бўлиб қолган, бутун борлиқни, ундаги бору йўқни унутган, ҳамма ўзим бўлсам, деб жонини жабборга бераётган бир замонда ҳали ҳам ўтмишдаги баҳодирларнинг ёққан машъалини баланд кўтариб, якка-ёлғиз ёвуз кучлар билан жангга отланадиган мана шундай жасур йигитлар топиларкан-да!» деб ўйладим ўзимча. Шу ўйлар билан банд бўлиб бир пайт қарасам йигит автобусга қараб қайтиб келяпти. Маузер тўппончаси қўлида, қаҳригазабдан башарасини заҳар босган. Бу ўша ҳамроҳимиз эканлигига сира ишониб бўлмасди. Афти-ангори бутунлай ўзгариб, ваҳший ҳайвон қиёфасига кирган эди.

«Бу қанақа ҳазил бўлди? Ҳамроҳимизнинг бу кимсалар билан қанчалик алоқаси бўлиши мумкин? Тўппончани қаёқдан олди, у билан нима қилмоқчи? Тушимми бу ё ўнгим? Ўғрига шерик, карвонга ёр, деганлари шу бўлмасин танин?» дер эдим ўз-ўзимга.

Кейинроқ билсак бу одамларнинг қўрбошиси — ҳалиги

қўқайма саллалы йнгит, бутунлай бошқача тус олган ваҳшиёна бир қиёфада ва дарраңдаларга хос кутилмаган бир ёвузлик билан ўт чақнаган, қасоскор кўзларини айёр тулкидай қисганча йўловчиларга тикиб нақ бало-қазодай автобус эшигидан кириб келди ва энг аввал ҳайдовчига ўқталди.

Оҳ, одамларни таниб олиш нақадар қийин экан. Агар ташидан қизиққон ва кўнгли очиқ, ҳар қадамга бизнинг тарафимизни олиб, йўлимизга ғов бўлган ҳар бир тўсиқ олдида кўкрагини қалқон қиладиган, бизга фақат яхшилик истайдиган бўлиб кўринган бу йнгитимиз аслида бўридан ҳам йиртқиχροқ бир чўпонлигини, бизни ўз оёғимиз билан тақдир кушхонасига олиб бораётганини ва ўз қўли билан пичоқни бўғзимизга тортиб, теримизни шилмоқчилигини билсак, қаёқдан бунчалик осонликча қўлимиздан қутулиб кетишга қўйиб қўярдик. Гарчи қари бўлсак ҳам, дастпанжамизда уни янчишга, тириклай бошидан терисини шилиб олишга куч-қувватимиз бор эди!

У ҳайдовчига қараб:

— Мен сени илгаридан танийман. Сен тўгри йўлга юришни истамаётисан, сен кофирларнинг хизматини қилаётисан!— деди у.

Ҳайдовчи ўзини оқлаш учун оғиз очган ҳам эдики, оғзига бир мушт келиб тушди ва у қонга бўялган лабларини юмди.

— Сенга бу йўлдан юрма, деб неча марта айтилди?— зуғум қилди у.

Ҳайдовчининг ранги ўчиб, гап калавасининг учини йўқотганидан титроқ лабларини енги билан артди ва бизга жовдираб тикилганча тутила-тутила деди:

— Болаларим, гуноҳим нима?!— Шу он у йўлтўсарнинг турткиси билан автобусдан пастга юмалади.

Ҳеч ким оғиз очмади. Ҳаммамизнинг оёқ-қўлимиз шалвираб, рангимиз ўчган, бошимизни эгганча тақдиримизга тан берган эдик. Фақат иккинчи қаторда ўтирган чол, но-розилик билдирган бўлди.

— Туш пастга, соқолинг тўкилгур!— деди йўлтўсар унга.

— Уял, отанг қаториман!— деди жаҳли чиқиб чол.

Қуролли йўлтўсар унинг елкаларидан тутиб ҳақорат қилди ва эшик томонга итарди.

Ўзини дўкондормаи деб таништирган, менинг олдимда ўтирган ўрта яшар кишини ҳам машинадан туширишди. Сўнг чодирли аёл ёнида ўтирган йигитга юзланиб:

— Ўзингни қутқаришга хўп баҳона топибсан. Ёшгина йигит экансан, келиб исломга хизмат қилсанг, сени бало урадимми? Гарданингни ҳам қилиб хотинингни соясида юришни, бола кўтаришни биласан-а... Биз онла, бола-чақа, уй-жойимиз йўғидан кечани-кеча, кундузни-кундуз демай уйқумизни бекор ҳаром қилаётган эканмиз-да. Сенга ўхшаган номардлар бўлса сайр-томоша, кайфу-сафо қилиб юра-верасизлар! Туш тезроқ!— дея ўшқирди.

Қий-чув кўтарилди, аёл уввос солиб йиғлади, бу шовқин-сурондан бола уйғонди, унинг биғиллаши гала-ғовурга қўшилди. Ҳар биримиз зорланиб норозилик билдирдик, қуролли йигит бизга ўдағайлади. У автобус эшиги олдида эс-ҳушини йўқотиб, бошларига нима тушишини билмай, хаёлчан турган кишиларга овозларини чиқармасдан, ито-аткорлик билан бирин-кетин кўприк томонга қўлларини кўтариб боришларини, сўнг кўприк тагидаги қуриб қолган ўзанда ўтиришларини, агар бир оғиз гап қайтаришса бошларига қаро кун тушишини айтиб буйруқ қилди.

Улар йўлга тушишди. Бир зумдан кейин маузер кўтарган йигит ортига қайтди ва бизларни тинтув қила бошлади.

У бир лаҳза қолган-қутганларни назардан кечирди. Охири йиртқич нигоҳи ёнимда ўтирган йигитнинг қора мағиздан келган чеҳрасига тушди. Ён қўшнимнинг ранги оқаринқираган бўлса ҳам, бепарво кўринарди. Маузер ушлаган йигит унга ташқарига чиқишга ишора қилди. У зарра эътирозсиз, гинг этиб оғиз очмай, бўғизланишга бораётган, ўзининг бевақт ўлимига мутлақ таслим бўлган қўйдаи осуда, бошини ерга эгганча ўрnidан турди. Шунда кўз қири

билан менга маъноли, сокин назар ташлади. Йигит ўлимга кетишдан бурун мен билан видолашган бўлса керак, деб хаёл қилдим. Аммо бу қарашнинг тагида бир ажиб илиқ тафт, умидбахш нур бор эдики, мен унинг маъносини англай олмадим. Худди шу нарса мени бир лаҳзага ўлим ваҳимасидан қутқариб, ўзимга ва атрофимдагиларга разм солишга мажбур қилди.

Кўнгилни эзувчи сукунат ҳукм сурарди. Эркагу аёл пастга тушишга ҳозирланган йигитга ва қони қайнаган қуролли кишига қўрқа-писа тикилиб қолишган, кутилмаган воқеа қўрқувидан оёқ-қўлларига титроқ кирган, пешона ва бўйинларидан тер қуйиларди.

Хавфдан огоҳлантиришга шошилган ўн беш-ўн олти яшар қизча автобус олдидаги йўл ўртасида яланг оёқда қаққайиб, вазиятни жим кузатарди. Бир киши йўлнинг чап томонида, иккитаси бир-биридан узоқроқ ўнг томонда, биз ҳали кўрмаган қанақадир автоматларни тутганча қўрбошилларини кутиб туришарди.

Қўрбоши шеригимнинг орқасидан кетатутиб, гўдакни огушига олган йигитга юзланди-да:

— Болани онасига бер-да, пастга туш!— деди.

У йигитнинг кўзлари қинидан чиққудай олайганига, хотиннинг йиғи-сиғисига эътибор ҳам бермади ва эски-туски энгил-бош кийган, баланд бўйли йигитдан бир қадам орқада пастга тушаётиб, эшик оғзига етганда тиззаси билан боплаб тепди. Ҳали кўз очиб-юмгундай вақт ҳам ўтмаган эдики, ўзи ҳам ер тишлаб қолди, тўппончаси қўлидан отилиб чиқиб кетди.

Иккаласи бир-бирига ёпишганча чанг-тупроқ орасида юмалашарди. Бир вақт қўққайма салла қўрбошининг бўйнига тушди ва новча йигит ўнг қўлида тўппонча тутганича инсон ақли бовар қилмайдиган бир куч билан қўрбошининг бўйнига тушган сиртмоқни тортди, сўнг тўппончанинг оғзини қулоғининг остига тираганча, олдинга юрмоқчи бўлган икки кишига қараб, амирона овозда буйруқ берди:

— Тўхта! Қимирлама! Йўқса қўрбошини ўлдираман!

Қўрбоши бутунлай ўзини йўқотиб қўйганди. Қисик кўзлари ола-кула бўлиб, косасида даҳшат билан айланарди. У шоша-пиша дудуқланганча шерикларига бақирди:

— Бу ёққа ке-лл-ма-ларинг! Ту-тўх-таб турр-ларинг!

Иккала автоматли йигит жойида тўхтади. Душман ғафлатда қолган эди. Уларнинг афти-ангори ҳанг-манг саросимага тушганларидан дарак бериб турарди. Қўрбошининг бундай кулгили ҳолатда қўлга тушишини хаёлларига келтиришмаганди.

Йўл ўртасида турган қизча гўё энди ўзига келиб, нима рўй бераётганини англагандай ҳайратланганича қўрбоши ва новча йигитга қаради. У аввалига лабларини қимирлатиб, бирон нарса айтмоқчидай тамшанди, сўнг қайтадан тилга кирган соқовдай бирдан фарёд кўтарди:

— Акам, ёрдам бeringлар, акам!..

Мен қўрбоши акаси бўлса керак ва ўшанинг буйруғи билан жиноят қурбони бўлган, машинанинг олдига чиқиб уни тўхтатган, деб ўйладим.

— Ёрдам бeringлар, акамни қутқаринглар!— деган овозлар яна жаранглади.

Қиз автобус томонга югурди. Шу вақт автоматнинг бўғиқ париллаши дим, оғир ҳаво бўйлаб янгради. Қиз орқасидан биров туртгандай мункиб йиқилди, сочлари ёйилди ва кўзлари олайган кўйи қўлларини олдинга чўзиб эшитилар-эшитилмас шивирлади:

— Ёрдам... қи-линг-лар!

Қизалоқ йўлнинг чап ёқасидаги панада турган йўлтўсарининг автомат ўқларидан юзтубан йиқилганди. Ҳайрат ва афсус билан бу саҳнага қараб турганимизда узоқдаги киши автоматдан ўт очиб, йўлнинг чап томонидаги қизни отган одамни оёғини осмондан келтирди. Бизга яқинроқ турган учинчи босмачи қуролини ташлаб, қўлларини кўтарди. Энди қуруқ сой ўзанига тушиб кетган ҳалиги одамлар ҳам қайтиб чиқиб, юракларини ҳовучлаганча бу манзарага боқиншарди. Босмачилар галасида саналган ҳалиги

йигитни ўзандан чиққанлар қўлини орқасига боғлаб, автобуснинг орқа томонига ташлашди.

Бола кўтариб олган новча йигит иккита автоматни ўзи олиб, учинчисини ёнимдаги йигитга берди-да, ўзи қиз жа-садига яқинлашди. У қизнинг бошини тиззасига олди ва ўнг қўли билан очилиб қолган кўзларини авайлаб ёпди. Бечоранинг кўзларидан қайноқ ёш томчилари қуйиларди. У қизнинг сочларини текислади ва ўрнидан қайта туришга мажоли келмай, бир неча муддат шу кўйи ўтириб қолди. Қиз худди бошини парқу ёстиққа қўйиб, ноз уйқуга кетган-га ўхшарди...

Ҳамма ҳозиргина кўз олдиларида юз берган воқеадан қаттиқ изтироб чекиб, давра қуриб туришарди. Ёш-яланг, қарияларнинг йиғиси анчагача тинмади. Кўпларнинг кўзи довюрак йигитда эди. Ниҳоят у оғир сукунатни бузди.

— Бу меининг синглим эди, у мени деб мапа шу виждон-сиз, бераҳм каллакесарлар, ўғрилар қўлида нобуд бўл-ди...— деди йигит.

Биз қизалоқни тоза одеялга ўраб, қўлга кўтарганча ав-тобусга олиб кирдик ва охириги ўриндиққа ётқиздик. Унинг оёқ томонига акаси ўтирди.

Кейинроқ гапириб беришларича ака-синглининг тарихи қайғули эди. Бундан бир неча ой бурун унинг ўн саккизга кирган укасини босмачи галалари олиб кетган экан. Булар ёлғиз ўзлари қолиб, биров билан ишлари бўлмай, озгина ерларига экин экишарди. Ота-оналари анча йил олдин бан-даликни бажо келтирган, рўзгорнинг барча ташвишлари катта аканинг бўйнига тушди. Укаси борида ҳаётлари ту-зук ўтарди. Аммо укалари дом-дараксиз кетиши билан турмушлари ёмонлашди. Укасини қидириб юриб, катта ака ҳам босмачи тўдаларидан бирининг чангалига тушади. Бу гуруҳ ҳам ўша бандага қарашли эди. Синглисининг ўзи ёлғиз қолди. Катта акаларини душманлар бир қанча ҳаф-та қора ишларни бажаришга, юк ташишга, мажбур этиш-ди, сўнг қўлига қурол бериб, нима буюрсак шуни қиласан, бўлмаса ўзингдан кўр, деб таҳдид қилишди. У бегуноҳ

одамларни талашдан бош тортди ва охири қочди. Лекин босмачилар шум ниятларини амалга ошириш ва йигитни ўзларига оғдириш учун бир неча кун илгари қайсидир йўллар билан синглисини гаров тариқасида олиб келишди ва агар шартларига кўнмаса, синглисини ўлдиришларини айтишди. Йигит каллакесарларнинг разил ниятларига тунгач, укаси ва синглисини қутқариш учун пайт пойлади...

* * *

Асқар Муҳаммаднинг отаси автобусдаги сафарининг узундан-узоқ қиссасини тамомлагач, жим қолди. Уларнинг ҳаммаси ўз хаёлларига шўнғиб кетган, отахон ҳикояси қизиқтириб қўйганидан қўллари ғазаб ва нафратдан аллақачон тугилди.

Чол пешонасидаги терларини артиб, деразадан ташқарига қаради. Офтоб ботиб борар, уфқ шафағи чинор дарахтлари ортида аста-секин кўздан ғойиб бўларди.

Спужмай Рауф

ҲУСНИХАТ МУАЛЛИМИ

Синькаланган симобий салла, думалоқ кўзойнак, қора камзули тугмачасини унинг чўнтаги билан туташтириб турган соатининг занжири, оч ранг узун пальто ва шу рангдаги шим, суяк сопли катта пичоқ, қора чарм портфель — буларсиз ҳурматли ҳуснихат ўқитувчимизни кўз олдига келтиролмаймиз.

Унинг кийиб юрган пальтосини вотерпруф¹ дейишарди. У вақтлар мен, «вотерпруф» нималигини билмасдим. Аммо тасаввуримда «вотерпруф» дегани эътиборга лойиқ нарса ва бу ёлғиз ҳуснихат ўқитувчимизга хосдай туюларди.

Қизиғи шундаки, «вотерпруф» пальто барча мавсумлар учун мослангандай, бирор кун ҳам ҳуснихат ўқитувчимизнинг эгнидан тушмасди.

Уша вақтлар биз тўртинчи ёки бешинчи синфда ўқирдик. Ҳуснихат ўқитувчимиз — бу урта яшар киши бизнинг баланд девор билан ўралган мактабимизга бемалол кириш ҳуқуқига эга бўлган ягона эркак эди.

Унинг овози паст ва қалтироқ, кўзлари кичкина бўлиб, ҳамиша ёшланиб турар, гўё доим йиғлаётгандек кўринарди.

Ҳар кун синфга кираркан қора портфелини стол устига қўяр ва пальтоси чўнтагидан суяк сопли пичоғини чи-

¹ Сув ўтмас дегани (ингл.)

қарарди-да, синф хонасининг ўртасига туриб олиб, ҳар биримизнинг қамиш қаламимизни учларди. Сўнг дарча ёнига бориб қаламни кўзларига яқинлаштиргач, унинг учини ёруғга солиб синчиклаб кўрарди-да, бизга тутқазарди. Кейин доска ёнига борар, оппоқ бўрни ўртасидан синдириб, бирор-бир байтни ёзарди. Бу ишларнинг барчаси тез бажарилади. Бошимизни биз қуйи эгиб, янги учланган каттакон қамиш қаламимизни сиёҳдонга ботирганча нўноқлик билан қиртиллатиб ўша байтни бир неча бор дафтаримизга кўчириб ёзардик.

Ҳуснихат ўқитувчимиз шилпиқ кўзларини оқ кўзойнаги ортидан бизга қадарди, нигоҳи бизнинг нигоҳимиз билан тўқнашган пайтда эса, зудлик билан синф сатҳининг заҳиштларига тикилиб оларди.

Ҳуснихат ўқитувчимизни нега жуда яхши кўришимизни ҳеч биримиз билмасдик. Балки бунинг сабаби ҳуснихат ўқитувчимиз бизнинг баланд девор билан ўралган, ҳовлиси кенг мактабимизга киришга ҳақли бўлган ягона эркак бўлганидандир; балки ҳуснихат ўқитувчимиз эркакларнинг сирли дунёсига очилган бирдан-бир дарча бўлгани учундир?.. Ҳар ҳолда ҳуснихат ўқитувчимиз бизнинг назаримизда ер юзидаги энг чиройли эркак эди, қаерда бўлмасни чиройли эркак тўғрисида сўз кетса, менинг тасаввуримда ҳуснихат ўқитувчимиз синькаланган салласи, кичик-кичик ёшланган кўзлари, «вотерпруф» пальтоси билан жонланарди...

Кунлардан бир куни бувим одатдагидай менга чўпчак айтиб берарди. Бу галги чўпчаги энг чиройли эркак ҳақида эди. Эмишки, ўша киши қаердан ўтса, шу юртдаги аёлларнинг уйқуси беҳаловат бўлармиш. Чўпчак жуда қизиқ эди. Шунда бирданига бувимнинг гапини бўлдим:

— Ўша кишининг синькаланган салласи бормиди?

Бувим ўзини эшитмаганга олди. Яна сўрадим:

— Унинг «вотерпруф» пальтоси бормиди?

Бувим тундлик билан жавоб берди:

— Нималар деяпсан ўзи?!

Бирпасдан кейин яна сўрадим:

— Ўша кишининг кичик кўзлари ёшланиб турармиди?

Бувимнинг аччиғи келди, унинг кўзларида жаҳл учқунлади. Масхаралаган товуш билан деди:

— Агар кўзлари кичик-кичик бўлиб ёшланиб турса, аёллар ёшланиб турадиган шилпиқ кўзларга ошиқ бўлармиди? Эҳ-ҳе ўша эркакни кўрсанг эди — ана қадду қома-ту, ана кўзлар, ана табассуму, ана меҳрибончилик. Оҳ, су-рама, қандай меҳрибон эди у.

Шу он сергакланиб бир чеккада асабий ҳолда чордона қуриб ўтирган бувамга кўз ташладим.

Бувам оппоқ соқолли жиккак киши эди. У бир неча кунда, бир марта учи ўткир кичкина қайчи билан соқоли-нинг учларини диққат билан, айти ҳолда шоша-пиша чил-пиб юрарди. Унинг кичик-кичик кўзларидан ҳар доим қан-дайдир ғазаб ёғилиб турарди. Бувимнинг нигоҳидан эса мунгли бир ҳасрат ёгилади. Балки ўшанда у ўз тасавву-рида жуфти, яъни бувамни ўша энг чиройли ва энг меҳри-бон эркак билан таққослаб кўргандир?.. Энди ўша сергак-ланган нигоҳни эслаганимда менга дунёдаги барча аёллар-нинг, ҳам тирикларининг, ҳам дунёга келадиган аёлларнинг ҳасрати ўша ҳорғин ва меҳрибон икки кўзда жамулжам бўлгандай туюлади-ю, юрагим эзилади.

Бувам биз томонга ўқрайиб қараб қўйди ва ўша дунё-даги энг чиройли, энг меҳрибон эркакни боплаб сўқди.

Шунда бувим эҳтиётсизлик қилганини сезиб қолди, шекилли, овозини пасайтириб, энг чиройли, энг меҳрибон эркак ҳақидаги чўпчагини давом эттирди. Мен маъюс торт-дим. Назаримда бувим ҳуснихат муаллимимизни ҳақорат қилгандай эди. Менинг тасаввуримдаги энг чиройли эркак у тасвирлаган чиройли эркакка ҳеч ўхшамас эди-да.

Бошимни қуйи солдим. Бувимнинг қариликдан кўм-кўк томирлари бўртиб чиққан қўлларига, хина боғлаган, тас-биҳ доналарини тезлик билан бирин-кетин ўтказётган

бармоқларига тикилдим ва ўксиган ҳолда унинг афсона-сига қулоқ тутдим. Ушанда ҳам энг чиройли эркак ҳақида гапирганида хаёлимда кичик-кичик ёшланган кўзли, синь-каланган салла ўраган, «вотерпруф» пальтоли киши гавдаланарди. Аммо бувимга ҳеч нима демадим.

Синфимизда ўқувчилар анча эди. Бўйим паст бўлгани учун бўлса керак, мени биринчи қаторга ўтқазиб қўйишган эди. Биз қора кийим киярдик. Қора кийим бизга азадорлик тусини берарди. Бошимизга ўраган оқ рўмолимиз эса, ёшимизни катта қилиб кўрсатарди. Юзларимиз сарғайган, кўзларимиз маъносиз, бошимиздан оёғимизгача бутун вужудимиздан подонлик ёғилиб турарди.

Кунлар, ойлар бирин-кетин ўтиб борарди. Биз ўзимизнинг қоғоз тўла катта портфелимизни эрталаб уйдан мактабга кўтариб борардик, ўз стулимизга ўтирардик ва кўзларимизни доскага қадардик.

Хаёлимизга қоғоз тўла портфелимиз ичидаги ҳуснихат дафтаригина келарди, диққат билан унинг муқовасини ўрардик. Журналларда ранг-баранг гуллар расмини кўриб қолсак, уни йиртиб олардик ва эҳтиёт билан қирқиб ҳуснихат дафтаримизга ёпиштириб қўярдик. Дафтар саҳифаларини рангли қаламлар билан чизиб чиқардик, уни безаш бобида ҳаммамиз пинҳона ўзаро рақобат қилар эдик. Бўлак ҳеч нарса бизнинг хаёлимизни банд этолмасди — на тўртбурчак, на учбурчак ва на бошқа шакл. Буларнинг барчаси доскага чизиларди, сўнгра ўчириб юбориларди. Ундан кейин эса қўнғироқнинг жаранг-журунги. Бу бир хилликни ҳуснихат соатига урилган қўнғироқнинг жаранг-журунги бузарди. Ҳаммамиз бир-биримиздан пинҳон тутиб, иштиқлик билан ҳуснихат соатини кутардик, дарс яқинлашганда эса синфимизда аллақандай жонланиш вужудга келарди. Қўнғироқ чалиниши биланоқ шу ерда борлигимиз эсимизга тушгандай бўларди ва бараварига синф деразалари томон ёпирилардик, унинг хира ойналарига боқиб юз-кўзларимизни тuzатардик, сочларимизнинг кўпроқ қисми кўринсин учун рўмолимизни орқароққа тан-

ғиб, оёқларимиз нозикроқ кўринсин учун пайпоқларимизни таранг тортардик ва туфлиларимизни этакларимиз билан артиб тозалардик. Сўнгра ҳуснихат дафтари, қамиш қалам ва сиёҳдонни шоша-пиша стол устига қаторлаштириб тизар ва сабрсизлик билан ҳуснихат муаллимимизни кутардик. Бу ишларнинг ҳаммаси жуда тез, бир-икки минут ичида қўнғироқ чалинишидан ўқитувчи синфга кириб келгунга қадар бажариларди.

Ҳуснихат ўқитувчимиз кўзлари ёшланган ҳолда синфга кириб келар, ўз столи олдига бориб портфелини стол устига қўярди, сўнгра пичоғини чиқарарди. Синф ўртасига бориб қаламларни учлашга тайёр бўлиб турарди. Баъзан у бизни кўрмаётгандай туюларди. Бундай пайтларда қаламимиз учини столга уриб синдирардик-да, уни учлатиш учун муаллим олдига бориб турардик. Гоҳида «қани эди қаламни учлаш кўпроққа чўзилса-ю, ўқитувчи олдида узоқроқ турсак»,— деб орзу қилардик. Лекин ҳуснихат ўқитувчимиз қалам чиқарадиган машина сингари қаламимизни тез учлаб қўлимизга тутқазарди. Биз ҳасрат билан учланган қаламимизга қарардик ва ўрнимизга ўтириб бир амаллаб унинг учини синдиришга уринардик. Ўқитувчимиз ҳеч қачон нима учун қаламимизнинг учи тез-тез синишини суриштирмасди ҳам.

Йиллар ўтди, мактабни тугатдим, кўп ерларда бўлдим. Мен учун эркакларнинг тилсимли дунёсининг сирлари қолмади. Мен ҳуснихат муаллимимизни энди деярли унутгандим... Лекин кўп йиллар ўтгач ҳам негадир ҳуснихат ўқитувчимизнинг ўзини эмас, балки унга тегишли айрим нарсаларни тушимда кўрардим.

Бир гал гўё кир ювган эмишман-у, кирни ёйиш учун дорчўпга борсам, арқон ўрнида ҳуснихат ўқитувчимизнинг соати билан камзули тугмачасини туташтириб турадиган занжир турган эмиш. Кирларни тушириб юборибман, шамол уларни учуриб кетармиш ва мен ҳузур қилиб фазода секин-аста йўқолиб бораётган кийимларни тамоша қилармишман. Мен шошганча занжирни юлиб олиб уйга олиб

лаб юрар ва доимо иссиқдан нолирди. Орқасидан кўрган-
нимда ҳам терлаб кетаётгандек кўринди. Қўйма резина чо-
риғи оёқ кўтарганида товонига урилар ва атрофга тупроқ
сочарди. У ҳозир ҳар кунгидан секинроқ қадам босарди,
қўлида катта халта бор. Қўшнимиз гўшт сотиб олганди,
шекилли, қонли халтани кўриб кўнглим алланечук бўлди,
томоғим бўғилди. Атрофимга қараб олиб, ўғринча тупур-
дим. Қўшним орқасига ўгирилди ва мени кўрди. У оғзи
қулоғига етиб кулди. Қўшнимнинг ҳар доим оғзи қулоғида.
Кейин у гапга тушиб кетди. Кеча уйларига меҳмон келга-
ни, қассоб ёмон гўшт бергани, гўшт қаттиқ пишгани, меҳ-
мон олдида хижолат чекканларини гапира бошлади. Меҳ-
мон кетгач, хотини икки соат уни буғ қозонда қайнатибди,
шунда ҳам у юмшамабди. Охири ҳаром ўлган молнинг
гўшти бўлса керак, деб азонда тиланчиларга ҳайри-эҳсон
қилиб берибди. Бугун эса тузукроқ гўшт олиш ниятида
яна дўконга чиққанмиш.

Қўшним ғалати бўлаётганимни сезиб мendan сўради:

— Касал эмасмисиз?

— Йўқ.

Қўшним хиралик қилиб яна сўради:

— Нега юзингиз оқариб кетибди?

— Мактабда ўқийдиган вақтимизда бир ҳуснихат ўқи-
тувчимиз бўларди. Бугун тасодифан ўшани кўриб қолдим,
қарилик оғир аҳволга солиб қўйибди. Балки...

Қўшним гапим тугамай, туриб, қиқирлаб кулди. Унинг
бепарво ва лоқайдлигига ҳайрон қолдим. Қўшним қарши-
сида ўзимни алланечук ноқулай сездим. У яна гапга ту-
шиб кетди. Хотини ёғли гўштни яхши кўриши, ҳозирги
пайтда ёғли гўшт кам топилиши, хотинининг фикрича
гўшт ёғли бўлса овқатга ёғ солинмаслиги, шу йўл билан
ёғ камроқ сарфланишини гапириб кетди. Хотинининг айти-
шича, ёғли гўшт одам соғлигига фойдали, одамни семир-
тирармиш. Хотини яна ҳам семиришни ҳоҳлармиш. Қўш-
нимнинг ўзи ҳам семизлик, айниқса, хотинлар учун ёмон
эмас, деган фикрда экан. Лекин бугун олган гўшти, афсус-

ки, ёғли эмас эмиш. У яна бир бор қониққан гүшти менга рўпара қилди...

Қўшним тоқатсизланганимни сезмай, сўзида давом этарди, мен унинг овозини тузук-қуруқ эшитар, овози узоқ-узоқлардан келаётгандай туюларди: «гүшт... ёғ... қассоб... семизлик... саломатлик... ёғли гүшт... семиз хотин... қовурма...» сўзларигина қулоғимга чалинарди.

Узоқдан уйларимиз кўзга чалинди. Шу онда уйим негадир кўзимга жуда узоқдай кўринди.

Уйга кирдим. Бирпас ўтгач, бир тишлам нонни оғзимга солдим. Шунда яна қўшнимнинг қонталаш халтаси кўзимга кўриниб кетди ва оғзимдаги луқма томоғимдан ўтмай қолди, уни ювиндили пақирга тупуриб ташладим.

Уйқу таъсирида ингичка ички бир овоз мени саволга тутди. Бу қўшнимизнинг кечаги сўроқлари эди: саволларнинг бирортасига дурустроқ жавоб бера олмадим.

— Нега юзингиз оқариб кетибди?

Уйқусираб ўрнимдан турдим. Соатимга қарасам, салкам саккиз бўлибди. Ие, тезроқ идорага шошилишим керак!

* * *

Шу воқеадан кейин бир неча кун ўтгач, радиога ўлганлар рўяхатини эълон қилишди. Қулоғимни динг қилиб эшитиб турдим. «... собиқ ўқитувчи ... ўлими муносабати билан...»

Мен қолган гапни эшитишга мажолим қолмади. Ахир, бу бизнинг ҳуснихат ўқитувчимиз-ку?!.. «Наҳотки... Нега ўша куни олдига бормадим?» Шу сонияда унинг синькаланган салласи, думалоқ оқ кўзойнаги, камзулидаги кичкинагина тугмачани чўнтагига туташтириб турган соат занжири, «вотерпруф» пальтоси, қора портфели эсимга тушди. Кейин яримта нон, кирланган салла, ҳасса хаёлимдан ўтди. Юрагим сиқилиб, бошимни тиззаларим усти-

га қўйдим. Узоқ йиллар менинг мурғак дилимни ва барча талабалар дилини ларзага солиб келган ҳуснихат ўқитувчимизнинг сиймосини кўз олдимга келтирмоқчи бўлдим, лекин қўлимдан келмади. «Нега инсон табиати шундай экан? Бир-биримизни тез унутиб қўймаймизми? Қуни кеча ҳуснихат муаллими бизга ҳаёт дарсларини ўтарди. Энди бўлса...» Мен қийналардим. Бир куни келиб ўзим ҳам ўлишимни ўйлагач аъзон-баданим музлаб кетди.

Кўча бўйлаб эшагини етаклаб кетаётган чорбозорчининг овози қулоғим остида жаранглади: «Қартошка-а келди!», «По-мидор-р-р, олиб қолинг-г!».

Маҳбуб Сангар

МЕН ИНҚИЛОБ ҚУЁШИ ЧИҚИШИГА ИШОНАМАН

(Хотиралар)

ЯНГИ ЙИЛ АРАФАСИДА

Биз қамалиб ётган хонанинг темир дарвозаси қаттиқ бекилган. Бугун йилнинг охири кечаси. Ҳаво совуқ. Даҳлиздаги заиф ва зўрға ёнаётган чироқларнинг нурлари узоқдан зўрға сезилиб туради. Шунчалик жимжитлик ҳукм сурганки, бутун улкан зиндон бўм-бўшдек туюлади. Беш киши бир даҳлизда алоҳида-алоҳида хоналарда бандимиз, қонли ва даҳшатли йилнинг охири кечасини биз тарих ихтиёрига топширмақдамиз. Ҳаммамиз бедор, янги йилнинг келишини ғоят ширин эзгу умидлар билан кутмақдамиз.

Эски йилнинг охири дақиқалари ўтмоқда. Мана, шу охири сониялар қолганда мен чидай олмай, юрагим тарс ёрилиб кетгудек бўлиб гупиллаб ура бошлади, даҳшатли қронғулик ва жим-житликни бузиб, ён хонада қамалиб ётган дўстимни янги йил билан табриклайдим: «Янги йилнинг муборак бўлсин!» Овозим гуё бутун Пули-чархи зиндонини бузиб юборгудек бўлди, ҳаммаёқдан менинг овозим акс садо бериб жаранглай бошлади. Қарасам бутун бандилар бир-бирларини Янги йил билан табриклашаётган эканлар.

Биз бир-бирларимизни янги йил билан табриклар улгурмаган ҳам эдикки, бемехр ва бешуур зиндон қоровули даҳлизга қаҳр билан кирди-да, бўкириб ҳаммамизни сўка бошлади: «Эшакбаччалар, итбаччалар, ҳали ҳам ухламадиларингми, итлардек вовиллаб ҳеч кимга тинчлик бермайсанлар. Жим бўлинглар, лаънатилар!» Барча бандилар жи-

миб қолдилар. Биз лол-мим демасдан ичимизда унга муносиб жавоб бердик.

Шундай қилиб, биз бечора бандилар, Янги йилнинг охирги муборак кечасида ҳам қаттиқ ҳақоратли сўкишларни эшитишга мушарраф бўлганмиз.

*(1358 ғ. й. (1979 мелодий йил)
— ҳамал. Пули-чархи зиндони)*

ТАХТУ ТОЖГА УЧ, ҚОНЛАРГА ТАШНА ОДАМ!

Биз ҳалқ душманларига қарши курашмоқ, зўравонлар шохларини синдирмоқ, зулм ва истибодни ўлкадан йўқ қилмоқ учун сенга ўтроқлик ва самимият ҳислари билан кўп чўздик, бирлашдик. Эсингдадир, халқ бахт-саодатга эришиш учун кўп азоб-уқубатларни бошидан ўтказди. Савр инқилоби ғалаба қозонди. Аммо сен ҳийла-найранглар йўлига яна ўтдинг, ҳаммани алдаб тахту тож учун интилдинг, енг ичига кириб олган заҳарли илондек бизларни номардона чақдинг. Ниҳоят тахту тожни эгаллаб олганингдан кейин бирма-бир зиндонларга ташлаб, йўқ қилмоқ йўлига ўтдинг.

Эй, икки кунлик қудрат учун мағрур бўлган шуҳратпараст ва пасткаш одам! Сен яхши тушунгинки, ҳийла-найрангнинг умри қисқа бўлади, ёлгон узоққа бормайди! Сен бизнинг ҳаққоният ва самимият сари кутарилган қўлларимизни кесдинг, аммо тез кунда қудратли ва ғазабкор халқимиз сенинг ҳам қўлларингни кесади, ҳатто бошингни ҳам кесади! Сенинг зўравон шохларинг тез кунда қайрилади, туб-тубидан қўпорилади. Халқ ғазабига учраб, бизлар учун кавлаган чуқурга ўзинг йиқиласан! Ўзинг кавлаган бу улкан чуқур тез кунда сени ўз бағрига олади. Ҳа, мен бунга ишонаман!

*/1358 ғ. й. (1979 мелодий йил) 8— ақраб,
Пули-чархи зиндони/*

¹ Маҳбуб Сангар ғазабга тўла бу сатрларни хонин ва жосус Ҳафи-зулло Аминга қарата ёзган.

ХОТИРА ҚУНИ

Офтобнинг нурлари Пули-чархи зиндонининг баланд деворларидан ошиб ўтиб қийинчилик билан менинг хонамга ҳам етиб келди.

Менинг ғамгин, бечора, дардли қалбим зиндонда кўрган бениҳоя оғир азоблар ва мусибатлар тазйиқидан сўнг аллақандай безовталиқ билан тез-тез уриб турибди.

Бечора қалбим шу куни яна қаттиқ куч билан ура бошлади, халқим бахт-саодати йўлида майдонларга отилиб чиққан ва ватан душманлари томонидан кўчаларда қонларига беланган ва отиб ўлдирилган шаҳидлардан бири мард Абдурахмон¹ ёдида яна куймоқда.

Бугун шаҳидлар яъни ўлганлар куни, уларнинг жасоратини ва ажойиб қаҳрамонликларини эслайдиган, эъзозли, табаррук кундир.

Мен мана шу даҳшатли зиндоннинг темир панжаралари орқасидан туриб, ҳали ҳеч кимга эгилмаган мағрур бошимни ўша қаҳрамонлар хотираси учун эгаман, уларнинг қотилларига, уларни пок ва табаррук қонларига белаб, номардона ўлдирган қора реакция ва истибдод вакилларига бутун ғазаб ва нафратларимни юбораман!

*/1358 ҳ. й. (1979 мелодий йил) 3-ақраб,
Пули-чархи зиндони/*

ВАТАНИМ ФАШИСТЛАРИГА УЛИМ!

Мен китоблардан ўқиган ва мўътабар мўйсафид боболардан эшитганим бўйича, инсоният душманлар ўтган замонларда инсонларнинг ор-номусларини бераҳмлиқ билан оёқ ости қилганлар, ўзларининг шум ниятларини амалга

¹ Зоҳир шоҳ зулми-истибдоди пайтида генерал Абдул Вали буйруғи билан Жалолободда 3-ақраб куни ўлдирилган шаҳид Абдурахмон кўзда тутилади (тарж.).

ошириш учун одамларни уриш, қийнаш, азоб бериш, таҳқирлаш ва яна кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган минглаб азоб-уқубатларни қуллаганлар. Улар одамлар қонларини тукишдан, инсонга турли-туман азоблар беришдан лаззатланар эканлар.

Европадаги нацистлар ва фашистларнинг ваҳшийликларини эшитган ва фильмларда кўрган бўлсам, энди Пули-чархи зиндонида ватаним фашистлари азобларини бошимдан ўтказмоқдаман.

Ватаним фашистлари қаҳрамон ва олийҳиммат халқим уйларини куйдирмоқдалар, халқим ўғлонларини тириклай гўрга тикмоқдалар. Афғон фашистлари одамлар қонларини ичиб тўймайдилар, инсонлар гўштларини еб қониқмайдилар. Бундай қора ишларни, беҳисоб жиноятларни ўзларига ифтихор, деб ўйламоқдалар. Ҳа, фашистлар самолёт ва вертолётлардан одамларни тириклай ерга улоқтирмоқдалар, бечора ва ҳимоясиз халқим номус-орини беаёв оёқ-ости қилмоқдалар. Паҳлавон ва баҳодир халқим ғазаби тугён қилиши муқаррар!

Ватаним фашистларига ўлим!!!

*11358 ж. й. (1979 мелодий йил) 28-ақраб.
Пули-чархи зиндонид*

УСТОД ХАЙБАР

Қоронғу кеча. Мен ўз хонам ойнаси ташқарисидан қопланган темир панжаралар орқали Пули-чархи зиндонининг баланд томларига, ундан ташқариларга, узоқ томонларга тикиламан. Фикримнинг тезучар лочинлари мени ўзларининг мустаҳкам қанотларида жуда узоқ-узоқларга олиб кетган...

Ҳозир ўтган йили юз берган мудҳиш ҳодисани эсладим. Ўша кечанинг ўта қоронғу бир асносида қаҳрамон ва меҳрибон партиямиз асосчиларидан бири, мамлакатимиз ишчилар синфининг севимли раҳбари устод Мир Акбар Хай-

бар юзи қора ва ярамас террористлар — ватанимизнинг ашаддий душманлари томонидан ўзининг муборақ қонига бўяб отиб ўлдирилган эди. Тараққийпарвар ҳаракатимизнинг пасткаш душманлари устод Хайбарни қоронғу кечада отиб ўлдириш билан олға қараб кетаётган жуда зўр ҳаракатимизнинг олдини тўсмоқчи бўлган эдилар. Ҳа, бу муртадлар ва мустабидлар кўзлари кўр бўлиб, қаттиқ адашган эдилар, улар яқин кунларда қора тупроққа киришлари муқаррар.

Улуғ Хайбар руҳини ҳеч ким йўқота олмайди, у абадий барҳаётдир! Ватанимнинг заҳматкаш, мағрур халқи Хайбарнинг шижоатидан, донишмандлигидан, улуғ ҳамда олийҳимматлигидан унга улкан ҳайкал ясаганлар.

Хайбарнинг забардаст ва буюк армонлари унинг қаҳрамон ва жанговар партияси орқали амалга ошажак!

*/1358 ҳ. й. (1979 мелодий йил) 27-ҳамал.
Пули-чархи зиндон/*

ЗИНДОН

Бу ер «Пули-Чархи» деб аталмиш баҳайбат зиндон. Қўм-кўк мусаффо осмон. Мовий осмонда беҳад юлдузлар бир ўчиб, бир ёниб менга кўзларини қисмоқда. Олис-олис-лардан менга нур келаётир. Янги ҳаётнинг оппоқ нури келмоқда.

Мен кичик хонада ётибман, кеча-ю кундуз азоб-у уқубатлар билан ўтмоқда. Ҳар бир дақиқа ўлимга қарши боришдир. Уришлар, тепишлар, таҳқирлашлар, сўкишлар, электр токи бериб азоблашлар — ҳамма-ҳаммасини бошимдан ўтказяпман, аммо у золимлар қонларимни тўкабериб, ичабериб, сира ҳам тўймадилар. Ҳар кеча мени ўзлари чарчаб ҳолдан тойгунларича бири қўйиб, бири олиб дўппослайдилар, оғизларимни қора қонга тўлғазадилар.

Мана ҳозир ҳам ерга уриб туширилган, қанотлари мажақланган бечора қушдек хонамда ётибман, минг азобда тўлғаниб, инграб чиқаман. Бадаиларим ўтдек ёнаётир...

Қанотларим қайрилган, уриб синдирилган, қўзғалишга мажолим йўқ. Менга яна зўравонлик қилишади, ҳақоратлашади, сўкишади, боғлаб уришади.

Лекин мен чурқ этмайман. Мендан ҳеч нарса ола олмайдилар, мен қандай бўлсам, шундайлигимча қоламан.

Золим мени таҳқирламоқчи бўлади, йўқ мен таҳқирланмайман.

Золим мени йўқотмоқчи бўлади, йўқ, йўқота олмайди.

Олдимда икки йўл бор: ё тирик қоламан, ё мени ўлдиришади. Ўлдирсалар пок, улуғ ном менга насиб бўлади. Золимга эса мен асло таслим бўлмайман.

Кўп ўтмай, зимистон ва зулмат кечадан сўнг оппоқ тонг отади. Меҳрибон офтоб ярақлаб чиқишига мен ишонаман!

*/1358 ҳ. й. (1979 мелодий йил) 26-ақраб.
Пули-чархи зиндони/*

Муҳаммаддин Жвок

БАНГИЧА

Хушовоз Бангича ҳақидаги шофёр айтиб берган ҳикоя мени ўзига ром этди.

Унинг сози ва овози, ажойиб ғазаллари насим шамолдек инсонларга ором ва ҳузур бағишларди. У Соланг йўли нариги томоннинг булбули эди. Бу жойларнинг хуш табиатини Тошқўрғон, Айбак, Балх, Бағлон аҳолиси яхши билади. Эҳ, Бангича, Бангича!— деди шофёр мени қизиқтириб қўйиб.

Шофёрнинг ўпкаси тўлиб бир лаҳза жимиб қолди. Сўнг ҳикоясини давом қилди:

— Унинг бирдан-бир гуноҳи Афғонистон радиоси орқали ўзининг хуш овози билан қўшиқ шинавандаларини хушнуд этгани бўлди...

— Хўш, қандай гуноҳ?— деб сўрадим мен.

— Ватан хоинлари, босмачилар Бангичани ёмон кўришарди. Шунинг учун уни тириклай пўстини шилишга лойиқ топишди. Эҳ, бечорани даҳшатли азоб билан ўлдирдиларки...— Шофёрнинг кўзларида ёш томчилари кўринди.

Бангичанинг ўғли мактабда ўқирди. У Ёшлар жамиятининг аъзоси эди. Айтишларича, болани Афғонистон Ёшлар жамияти Совет Иттифоқига ўқишга йўллаган экан. Шунинг учун отасини ўлдиришди.

Бангича бобо бир куни Мозори Шариф шаҳрига борибди. У ерда одатга кўра Бангича қўшиқларининг мухлислари тўпланишибди. Шунда босмачилар бошлиғи ёнига келиб:

— Бангича бобо! Бу кеча тўй бор эди, созандаларнинг билан бориб тўйимизни бир қизитиб бер,— дебди-да машинасига ўтқазиб олиб кетибди.

— Кейин нима бўлибди?

— Буёғини, ҳеч ким билмайди. Баъзиларнинг айтишича, босмачилар бошлиғи унга бир бойлам пул берибди. Бангича бошлиқнинг хотамтойлигидай хайрон қолибди. У чилдирмакаш билан дуторчини ҳам машинага ўтиришини буюрибди. Машина Ҳулм томонга равона бўлибди. Буни кўрган баъзи бировлар «Бангичанинг пичоғи мой устида бўладиган бўлди» деса, яна бировлар шу бугун «Бангичанинг вақти-соати битибди», дейишибди, Бангича ортидан катта-ю кичик хомуш тикилиб қолишибди.

Мозори Шариф шаҳрининг ёшу қариси Бангича тамбурининг овозини кўпроқ кўмсайди. Бу шаҳарда ҳар бир хонадон Бангичани севишади. Ҳозир ҳам тўйлар ўтмоқда, хонадалар Бангича қўшиқларидан ҳам айтмоқдалар, лекин хушовоз Бангичасиз тўйлар файзсиз туюлади. Унинг овози на Шибирғонда, на Майманада, на Бадри Жамол тахтида ва на Самангонда эшитилади. У дарёга чўккан марварид донасидек бедарак кетди.

Мозори Шариф шаҳрига келган ҳар бир ҳулмлик мусофирдан:

— Босмачилар Бангичани қамаб қўйибдимми?— деб сўрашади.

Бангича номини эшитган ҳулмликларнинг яраси янги-ланиб хонанда сози ва овозини кўмсаб тўлғонади. Унинг дарагини эшитиш мақсадида ҳулмликлар саҳро-ю даштларни кезиб чиқдилар. Уни чўпонлар ҳам, деҳқонлар ҳам, ҳунармандлар ҳам, ҳатто бойваччалар ҳам қидирдилар.

Кейин маълум бўлишича, босмачилар бошлиғи Бангичани олиб бориб, тонг саҳаргача куйлатибди. Унинг хуш овози булбулларни ҳам маст қилибди. Эрталаб Бангичани чақирибдилар. Босмачиларга сотилган Тош исмли бир мулла қозилиқ қилибди...

Бангича устидан олиб борилган судда иштирок этган

унинг дуторчиси кўзларидан тинимсиз ёш оқизган ҳолда бўлган воқеани одамларга шундай баён қилади:

— Аввалига мулла Бангичага Афғонистон радиосига бориб қўшиқ айтганинг учун қўмондонга амр бераман: сени тириклай пустингни шиладилар. Мен бу амрни қози сифатида бераман. Ҳозироқ ҳукм ижро этилиши керак. Бошқа йўл йўқ,— дейди.

Мулла ҳукми эълон қилгандан сўнг босмачилар Бангичанинг қўлларини боғлаб, тоғ этагидаги бир баланд дарахтга осдилар. Сўнгра қўлидан терисини шилишни бошладилар. Оҳ...— дуторчининг ўпкаси тулиб ҳўнграганча йиғлашга тушди.— Ўшанда атрофда турганларнинг ҳаммаси йиғларди. Унинг қийноқ азобида чеккан поласини эшитганлар юрагига бир умрга ўчмас муҳр босди. Бангичанинг оҳи бутун фалакни тутди. Осмон ҳам гўё мотамда, қовоғини солиб олганди. Аммо босмачиларнинг дийдалари нечоғлик қаттиқ эди. Уларда инсонларга хос туйғулардан, раҳмшафқатдан заррача йўқлиги ҳамманинг нафратини кўзғатди. Мен билан чилдирмачи калтаклар азобидан беҳуш йиқилган эдик. Бир вақт ўзимизга келсак, бир ғорда ётибмиз. Одамларнинг айтишича, Бангича жасади писта дарахтига боғланганча уч кун турибди. Кейин уни кўмдиларми, йўқми, билмадик. Эҳ, босмачилар кимлигини ўшанда билдим. Улардан бири мен юздан ортиқ кишини ўлдирдим деса, яна бири мен бирқанча уйларга ўғирликка кирдим, неча-неча машиналаб юкларни ўмардим деб мақтанарди. Бунга ўхшаган фожиаларнинг кети узилмасди...

Дуторчи сўзлаб туриб ҳушидан кетди. Одамлар сув келтириб унга сепа бошладилар.

УКАСИ ЙЎЛИДАН...

(Ҳилманд хотираларидан)

Туш пайти, Лашкаргоҳ шаҳри яқинидаги улкан қабристон. Аскарлар яқиндагина ҳалок бўлган Боқибуллонинг гуллар билан безатилган тобутини танк устидан авайлаб

туширмоқдалар. Ҳилманд оператив батальони қўмондонни подполковник Наби:

— Ҳа, аскарлар, эҳтиёт бўлинглар, тобут чайқалмасин, гулдасталарни ҳам бирин-кетин туширинглар, гуллари тўкилмасин, эҳтиёт қилинглар, шунқорларим!— деб меҳрибонлик ила буйруқ берар ва қабристон тепасидаги барча ишларга ҳар доимгидек чаққонлик билан бош-қош бўлиб турар эди.

Боқибуллонинг тобути бундан тахминан олти ойча олдин шаҳид бўлган ўғли Охундзода қабри олдида ўтирган юз ёшли, оқ ҳарир салла ўраб, яктак кийиб олган, қадди букик, мотамсаро отаси ёнига аста-секин келтирилди.

Лашкаргоҳ шаҳрининг катта-кичиклари ҳам оператив батальон аскарларига қўшилиб, қабристонга келган эдилар. Бир лаҳза ҳамма жимиб қолди. Ногирон, мотамзада, илгариги шаҳид бўлган ўғли қабри тепасида кўз ёш тўкиб, дуо қилиб ўтирган бечора аламзада отага: «Энди янгитдан шаҳид бўлган мана бу Боқибулло ўғлингиз жасадини тупроққа топширмоққа ижозат беринг, отажон!», деб айтишга кимда журъат топиларди, дейсиз?!

Ҳамма қийин аҳволда қолган эди. Катта-кичик барча тўпланганлар интизорлик билан оператив батальон қўмондонни ўртоқ Наби томонга умид билан назар ташладилар. Оёқларининг учидан сочларигача эҳтиросга тўлиб-тошган подполковник қўлларини кўксига қўйиб илгариги шаҳид бўлган ўғлининг қабри тепасида алланарсаларни шивирлаб ўтирган отага яқинлашди ва бўғиқ овоз билан деди:

— Мавлави соҳиб, худо иродаси экан, иккинчи ўғлингиз ҳам халқимиз саодати йўлида қурбон бўлди. Бундан олти ой олдин ҳалок бўлган ўғлингиз Охундзода «Айнак» аҳолисини душман зулмидан қутқариш йўлида ботирлик кўрсатиб, қаҳрамонона ўз жонини қурбон этган эди. Ҳозир «Айнак» аҳолиси душман оловлари алангасидан қутилганлар, ором ва тинч ҳаёт кечирмоқдалар. Мен ҳозир қўмондон сифатида Охундзоданинг ботирлиги, яхши инсоний

хислатларини эслаб, у Сизнинг ҳам катта ифтихорингиз, қолаверса, Ватан фахридир, деб дадил айта оламан.

Мавлави соҳиб, яқинда шаҳид бўлган ўғлингиз Боқибулло руҳи ҳам, Сиздан розилик сўраяпти... Боқибулло ўғлингиз ажойиб қаҳрамонликлар кўрсатди, унинг Нова¹ ва «Бобо жи»² амалиётидаги қилган қаҳрамонликлари тилларда дoston бўлиб кетган. У «Бобо жи» амалиётларида олти дафъа қаҳрамонлик намуналарини кўрсатди. Мана энди дилбандингиз—бизнинг қаҳрамон сафдошимиз Сизнинг олдингизда рухсат сўраб турибди.— Шундай дея қўмондон узундан-узоқ нутқини тугатди.

Мавлави соҳиб қовжираб қолган гавдасини тиклади ва бошини бир оз кўтариб деди:

— Йўқ, қўмондон ўғлим, Боқибулло ўлган эмас! У тирик! У фақат укаси йўлидан кетди, холос. Мен янглишмасам, худо умр берса, мана бу йил юз ёшга бораман. Кўзларим кўрмаса ҳам, қўл-оёқларимда сал-пал ғимирлаб юриш учун ҳали мадор топилади. Мен Покистонлик хўжайинлар амри билан бу ерда ўз ватандошлари қонларини тукаётган қонхўр душманни нес-нобуд қилиш учун ўз ўғилларимни тарбиялаб катта қилганман. Барча ўғилларимни мен онасининг илик бағрида яйраб тинч ўтириши учун катта қилган эмасман. Ўғилларим менга фарзанд бўлишдан ташқари шогирд ҳам эдилар, мен билан бирга баробар юмуш қилардилар, ер ҳайдар эдилар, арпа-буғдой экардилар. Мен буларга дунёда инсондай бўлиб яшашни ўргатдим, қўмондон ўғлим!

Аскар болаларим, билинглarki, бу ватан ҳаммамизнинг ватанимиз. Ҳаммада ватаннинг ҳаққи бор. Ҳам Охундзода, ҳам Боқибулло ўз ихтиёрлари билан Ватан саодати учун хизмат қилиш йўлини танладилар. Менинг иккала фарзандим ҳам, Она-Ватан озодлиги ва бахтиёрлиги йўлида шаҳид бўлибди. Бу улуг йўлда икки ўғлим эмас, қўмондон со-

^{1,2} Ҳирот вилоятидаги районлар номлари.

ҳиб, бошқа қолган тўрт ўғлим қурбон бўлсалар ҳам розиман. Бу Майванд¹ уруши давридаги синовдир. Ушандай имтиҳон пайти яна келди. Майванд уруши даврида бизларни ота-боболаримиз душмани бўлмиш фарангилар Хинд йўлидан / ҳозирги Покистон йўлидан — тарж./ келиб, юртимизни оташгоҳга айлантиргандилар. Бу жангу-жадалнинг пир-у муршидлари ҳам яна ўша Покистон томондан, Эрон томондан келиб, юртимизни нотинч этмоқдалар, мактабларни куйдириб, муаллим ва ўқувчиларни ваҳшиёна ўлдирмоқдалар. Майли, тинч ва осойишта даврлар ҳам келар, аскар болаларим...

Чол оқ ҳарир салласи учлари билан ногирон кўзларидан оқаётган алам ва қайғу ёшларини қалтироқ, озгин қўллари билан артди. Сўнг бир оз тўхтаб олгач, деди:

— Қани энди ўша гулдасталарингдан менга ҳам бер, шаҳид бўлган шунқорларим қабрлари устига гуллар тўкай.

Аскарлар ногирон ота сўзларини тинглагач, Боқибуллони ҳам эҳтиёткорлик билан укаси Охундозода қабри ёнига қўйдилар. Ота бечора кўзлари кўрмаса ҳам бутун вужуди билан бу жараёни ҳис қилиб турган эди. Оператив батальон аскарларидан уч киши ногирон ота илтимосига кўра, танклар устидан туширилган иккита гулдастани Мавлавий соҳиб олдиға қўйдилар. Ота озгин қўллари билан битта гулдастани олди-да, қўмондон Наби ёрдами ила Боқибулло қабрига яқинлашди ва қалтироқ товуши билан деди:

— Боқибулло, ширин кўзим, мен сени Она-Ватан шаънига бағишладим. Мен сендан розиман! Сен ҳам мenden рози бўл, бўталоғим...

Сўнгра ота титроқ, озгин қўллари билан иккинчи гулдастани олди ва Наби қўмондонга мурожаат қилиб:

— Энди қўмондон ўғлим, менга ёрдам берсанг, олти ой олдин шаҳид бўлган ўғлим Охунзоданинг қабрини кўр-

¹ Қандаҳор вилоятидаги жойнинг номи. У ерда 1871 йилда афғонлар инглиз босқинчиларини тор-мор этганлар.

сатсанг, унга ҳам бир гулдаста қўяман. «Отам акам Боқибулло қабрига гулдаста қўйди-ю, менга гулдаста қўймади» дея руҳи озор топмасин тагин...

Ниҳоят, отахон аскарларга яқин келди.

— Энди мени ҳам ўз ҳолимга қўйинглар. ...Сизларга оқ йўл! Боринглар, ҳали олдинда ишларинг кўп. Белларингдаги ҳиммат камари доим маҳкам бўлсин! Боринглар, Ватан тақдири сизлардек олий ҳимматлилар қўлида,— деди-да чеккароқдаги бир эски қабр ёнига чўккалаб ўтирди.

Отахон ногирон кўзларини узун оқ қўйлаги этаклари билан артди ва оқ ҳарир салла ўралган бошини узун, озгин тиззалари устига қўйиб бир зум жим қолди. Оператив батальон аскарлари ҳамда Лашкаргоҳ аҳолиси аламзада, олийжаноб отани ўз ҳолига қолдириб таъсирланган кўйи аста-секин қабристондан чиқдилар ва шаҳар томонга равона бўлдилар.

Муҳаммад Олим Ифтихор

МИРХОНБЕК

У нақ подшоҳнинг ўзгинаси эди. Деҳқон ва чўпонлар уни кам кўришса ҳам доимо уларнинг юрагига ғулгула солиб турарди. Одамнинг калласини олиш унинг учун қаламнинг учини чиқаришдай гап эди-да, ахир. Хизматкорлари ва қавм-қариндоши уни «катта хўжайин» деб чақирарди, атрофидагилар ундан ҳайқишарди.

Унинг икки лунжи пақ арабий қўйнинг пўстдумбасидай икки елкасига осилиб тушганди. Қорни худди тепаликнинг туртиб чиққан ёнбағридай хартумга ўхшаш энгагидан қат қат шаклда бошланиб, ҳар қатламдан кейин қўйига тобора қабариб чиққанди. Сонлар ва болдирлари ҳам ҳар бири гуштан кўтарилган бир тоғ эди, оёқ панжаларини фақат тирноқларидан ажратиб олса буларди.

Сунгги пайтларда у бугдой, нон ва оддий ширинликларни огзига олмай қўйганди, таъбирича нон ва ширинлик одамни семиртириб юборармиш. Нонуштага атиги барранинг бир сонидан тайёрланган кабоб ё товукнинг икки сонини, ёки икки-учтагина каклик, ярим қадоққина қаймоқ, устидан эса олма мураббоси тановул қиларди. Тушликка ҳам аксар вақт уй товугининг ёки курканинг тушини ёгда қовуриб келтиришар ва дастурхонни безаб турсин деб те-варагига чепс¹, пакавра² ҳамда кўфта сабзавотлардан қў-

¹ Чепс — юпқага ўралган дўлма.

² Пакавра — қовурилган картошканинг бир тури.

йишарди. Алкаголсиз ичимликлар, мева шарбати ҳар овқатланганида албатта қўйиларди. Аммо шарбатни фақат ўзининг яқин дўстлари билан уйда ёки овда, меҳмонда ёки сайлга чиққанларидагина ичарди. Бир овқат билан иккинчисининг оралиғида икки-уч марта қуруқ мева, чой ёки қаҳва истеъмол қилар, кечасига парҳез таомлар, қатиқ, қурт, оҳу гўштидан ёки қўй гўштидан кўфта пишириб беришар, дастурхонга фирини¹ ва моғут² қўшишарди, хуфтонга бир озгина маъжун³, гувориш⁴ билан бирга чумчуқ кўфтаси ва шунга ўхшаш оғир-енгил, тиббий ва ҳакимона таомлар тайёрлар эдилар.

Ҳозир у анчагина озиб қолган эди. Икки киши ёрдамида халажойга бориб келганига ва кишилар ёрдамида арава ёки машинага чиқиб туша олганига шукур қиларди.

Унинг наслу насаби маълум эмасди. Аммо ёшликда исми Темуршоҳ бўлган дейишади. Сайисликдан ҳукмронликка кўтарилган отаси унга мамлакатнинг уч тарафида поёнсиз ерлари ва боғлари, саноқсиз қалъа-қўрғонлари, сандиқ-сандиқ тилла-жавоҳирларини мерос қолдирган экан.

Бора-бора уни бир тарафда «бек» деб аташар, иккинчи тарафда «хон» деб ва учинчи тарафда «мир» деб аташар, бу учта эҳтиром белгиси бўлмиш лақаблар таркибидан янги номи вужудга келган, ўзининг номига ҳожат қолмагани учун бутунлай нутишганди.

У шоҳ ва саройдаги амалдорларнинг нафақат ҳамтовоғи, балки аркони давлатнинг устунларидан бири эди. Бар-

^{1,2} Фирини, моғут — шакар, сут ва ундан парвардага ўхшатиб ишланган ширинлик.

³ Маъжун — бир неча дорилар аралашмасидан тайёрланган иштаҳадориси.

⁴ Гувориш — иштаҳа очадиган, овқатни ҳазм қилдирадиган дори.

ча сарой аҳли кўз олдида шоҳга берган ваъдасининг катталигига қараб, унга эҳтиром бажо келтиришарди. Мирхонбекнинг шоҳга:

«Қачон хоҳласанг Аму, Ҳилманд, Ҳирируд дарёларига одамлар танасидан тўғон қураман, агар ажнабий давлатга жанг эълон қилсанг лашкарининг чораги ва уларнинг сарф-харажати Мирхонбек гарданига!» — деб айтган ингичка, титроқ овози ҳали ҳам қулоқларида жарағлайди.

Ҳоким ва губернаторларни тайинлаш каби кўпчилик ишлар унинг маслаҳатисиз битмасди. Шунга қарамай, баъзи ҳолларда саройдан норози эди. Ўзи ва саройнинг маргабаси, шон-шавкатига қинғир қараган ҳар бир кўзни косасидан юлиб, қарши фикр билдирган бошни дарҳол танасидан жудо қилишни жуда-жуда истарди.

* * *

...Уша куни машина Лондондаги ҳашаматли бино қаршисида тўхтади. Унинг келгани ҳақидаги хабарни нуфузли қироллик лорди Месел хонадонига етказишди. Ходиму-мулозимлар оёққа турғизилди, уни елкаларига олиб лифтга чиқаришди ва саккизинчи қаватга кўтаришди.

— Вискига майллари қалай, жаноб,— дейишди озгина суҳбатдан кейин.

— Йўқ-йўқ ҳозир маствозлик вақтимас... Расволик, ғирт расволик! Эс-сиз, туф-е...

— Нега энди, ҳа, тинчликми?

— «Нега» деб сурашингиздан ҳали сизнинг хабарингиз йўқми? Яқинда инқилоб бўлди, Афғонистон қўлдан кетди, бундан ортиқ нима бўлсин яна?!

Шундай деб, бек ҳушидан кетди.

Мирхонбекнинг отаси англизлар Афғонистонда бўлган пайтларида қироллик лорди Меселнинг сайиси эди. Инглизларга қилган катта хизматлари эвазига кейинчалик катта мартабаларга эришди. Амонуллахон давлати қулаши можаросида катта роль ўйнади, натижада ҳукмронлик мартабасини қўлга киритди ва то умрининг охиригача шу лавозимда бор қудрат-эътиборини сақлаб қолди. Лорд Месел билан Мирхонбек хонадонлари ўртасидаги алоқалар ана шу даврлардан буён қалинлашиб кетганди.

Ҳушидан кетган Мирхонбекни зудлик билан касалхонага олиб боришди. Бир муддатдан кейин ҳушига келди, лекин кетма-кет такрорланган қалб сактаси, хуружлари уни тинч қўядиган эмасди. Шу сабабли ойлаб касалхонада ётди.

Мирхонбек ўша ерда ётиб, мамлакат билан алоқа боғлади. Эшитишига қараганда, чўпонлар ва деҳқонлар ундан юз ўгиришган, инқилобий кучлар сафига қўшилиб, ер ислоҳоти даврида унинг ерларини ўзаро бўлишиб олишган. Фақат уч-тўртта қулваччалари, яна бир нечта унинг орқасида мол-давлатли ва амалдор бўлган ювиндихўрлари унга содиқ қолган бўлиб, фармонига мунтазир эканлар.

У қироллик лорди Месел хонадони ёрдамида Лондон ва бошқа Европа пойтахтларида анчаларнинг ҳамдардлиги баҳонасида диққат-эътиборини ўзига жалб қилди ва шу йўл билан алоқаларини ажнабийлар билан мустаҳкамлади.

Дастлабки ойлар Фарбдаги дўстларининг тасаллиси, панд-насиҳати, ташвиқоти таъсирида умид билан, кўнгли тинч ҳолда ўтди. Аммо бора-бора вақтнинг ўтиши ва инқилобнинг барбод бўлишини кутиш чўзилгани сабабли, кўпчилик қулваччаларининг инқилоб ғилдираклари тагида гумдон бўлгани, бошқаларининг аксилинқилобчилар қаторидан қочиши, унга хиёнат қилгани хабарлари борган сари умидларини саробга айлантирди.

Мирхонбек касалхонани тарк этгач, юртлар кезиб, денгизлар ошиб, инглиз дўстлари берган адрес бўйича Вашингтонга кириб келди. У ерда маълум бир шахс билан учрашиб, «совға-салом»ини топширди.

* * *

Шундай қилиб, у Ленгли (Марказий разведка бошқармаси жойлашган шаҳар)га келиб қолганди.

— Агар лаънати касаллик бўлмаганида, мамлакат марказига яқинроқ жойда бўлганимда ҳозиргача оломон атрофимни ўраб олган бўларди. Ахир, Афғонистоннинг тўртдан бир қисми ўз жиловимда эди-да!— деди у мотам тутгандек бошини эгиб.— Энди инқилобнинг таъсир доираси кундан-кунга ошиб бораётир. Шу сабабдан сизларга ёрдам қилай, деб келдим.

— О, бизни қийнаб турган нарса ҳам шу. Бу инқилоб Амрико ва Оврупони ларзага солди, шунинг учун йўлини қидиришимиз керак,— деди бошлиқ.— Ҳозирча чегара яқинидаги бир-икки гуруҳ кучларни сизнинг ихтиёрингизга топширамиз, сизни етарлича пул ва аслаҳа билан таъминлаб қўямиз. Ташкилотимизнинг бўлимлари ўша ерда ҳам мавжуд. Улар биз билан сизларнинг донмий алоқада бўлишимизни таъминлашади. Агар буйруқларингиз ва раҳбарлигингиз муваффақиятли бўлса, бошқа кучлар ҳам сизларга келиб қўшилишади. Сизга омад тилаймиз!

Мирхонбек ишонч ва ғурурдан ўзини йўқотиб қўйди. У айтилган жойга эсон-омон етиб келди ва у ердаги сотқинлардан бир гуруҳига бошлиқ сифатида таништирилди.

...Қунларнинг бирида у бир группани пул, аслаҳа ва хат-хабар билан Афғонистон ичкарасига жўнатди. Орадан бир неча вақт ўтгандан сўнг, ёлғиз, бир киши қайтди. У кимларнидир ҳалок, бошқаларни эса қўлга тушганликла-

рини ва олдиларига қўйилган вазифа бутунлай барбод бўлганини ҳабар қилди. Мирхонбек жаҳлга миниб, иккинчи группани тўсиқларни парчалаб, йўл очишга юборди. Улар талафот бериб бўлса-да, чегара яқинидаги алоқадорий ишғол қилинганлигини ҳамда бу бекатнинг йўли кесилганлиги ҳақидаги шум хабарни келтирдилар. Кетма-кет бир талай группалар жўнатилди. Яна қўлига «ўлдирилди, ёндирилди» ҳисоботлари етиб келди, хуллас, анча-мунча муваффақиятга эришса ҳам кутилган натижани қўлга киритишга кўзи етмай қолди.

Мирхонбек қаҳру-ғазабга минди, боши эзилган илондай тўлғонди. У қолган-қутган одамларига жангга ҳозирланиш буйруғини берди.

— Сизлар билан ўзим бораман ва қадамма-қадам операцияни ўзим бошқараман,— деди у.— Қаерда бўлмасин мен нима десам худди шундай бажарасизлар. Кўрасизлар, биргина шов-шув орқали бутун мамлакатни ғалаёнга келтирамиз...

Улардан учтаси бу телбаларча буйруқнинг бемаънилигини кўриб, боришдан бўйин товлашди. Мирхонбек биттасини тўппончаси билан отиб қулатди, иккитаси йўлга тушишга мажбур бўлди. Мирхонбек ўз музофотидаги бошқа аскарларни ҳам кўндириб, қуролландирди.

Ғира-шира қоронғида вулусволи марказига кириб келишди ва қаршиларидаги тоғнинг шарқий этакларидан юқорига ўрмалашди. Сўнг дара бўйлаб олдинга юрдилар. Қаршилиқ йўқлигини кўргач, Мирхонбек қияликдан олдинга ҳаракат қилишга буйруқ берди. Сотқинлар колоннаси дара ичига тушиб улгургач, унинг икки ён бағри — рўпараларидан инқилоб мудофаачилари ўт очиб қолишди. Бир зумда дара қий-чувга айланди.

Отишма бир неча соат давом этиб, офтоб чиқиши билан тугади. Жанг пайти Мирхонбек аллақачон тоғ ёнбағридаги пастқамликка яширинган эди. У харсангтош орқаси-

дан қуйини ва дара атрофини кўздан кечиргач, назарда қарши тарафда ҳам айтарли одамлари қолмаганлигини кўриб, руҳи тушди. Икки-уч яқин кишиларга хитоб қилиб деди:

— Ҳў, анови ёнбағирдаги харсанг орқаси уларнинг қўмонда нуқтаси. Мен ўша томонга қараб отаман, сизлар панадан боринглар...

Мирхонбек узоқ масофага отадиган милтиқни елкасига тиради ва орқа томонидаги дарага писанд қилмай нишонга олди. Тепкини босганини билади, бирдан танаси ларзага келди ва дара туби томон ағдарилиб, оғир танаси мангулик қаърига равона бўлди.

Лаънати милтиқ орқага ёмон тепар экан!

Ҳут, 1359 йил (февраль, 1981 й.)

АНКЕТА

Сокин ва зулматли оқшом. Қишлоқ аҳли лампаларини ўчириб шу кунларда камдан-кам уларга муяссар бўлаётган тинч уйқу умидида ўринларига чўзилишди.

Ҳомид тўлғазган варақларини пахталик чопонининг чўнтагига жойлади-да, эртароқ ётиб ухламоқчи бўлди, лекин бир ҳафтадан бери соқолини олмагани эсига тушди. Ойна қаршисига ўтирди. Қараса гўштдор, қизил яноқларида қоқсуяк, худди юз чуқурчаларига ямоқ солгандай юпқа теридан бўлак ҳеч нарса қолмабди, кўз атрофларида, қошлари оралиғида, пешонасида тарам-тарам, саноқсиз ажини чизиқлари пайдо бўлибди, чеҳраси, ҳатто кўзларининг оқи дарахтларнинг баргидай, бугун ўзи эътибор берган қишлоқ тоқлари баргидай сарғайибди.

Соқолини олди ва лампани ўчириб, сафар каравотига чўзилди. Унинг ҳориб-толган танаси оромга муштоқ эди,

лекин мияси вулқондай гувиллар, асаблари ҳар хил хотираларни қўзғар, юраги нотинч урарди. Икки чаккаси тарс ёрилгудек лўқилларди, чопонининг ён чўнтагидаги қоғозлар орасидан бир нарсалар хона юзасига тукилар, хонани қонга, тилка пора таналар, илма-тешик бўлиб кетган жасадларга, оловга, порох ҳидига, портлашларга, чинқирикларга тўлдирарди...

У мудҳиш тушдан босинқираб, тўшакдан сакраб турди, мушакларини қимирлатиб ёзди ва чиқиб, муздай куз ҳавосидан бирпас нафас олди. Сўнг қайтиб келиб яна ўрнига ётди. У хаёлини чулғаб турган ўйлардан қочишга, ўтмишдаги воқеаларни унутиб, фақат келажак ҳақида ўйлашга уриниб кўрди. Шунда аҳволи бир оз яхшиланди, орзулари бамисоли меҳрибон дўстлардай жонига оро киришди. Қалбида яхши истаклар уйғонди: «Қошқийди бир амаллаб адресини топсам. Ялиниб, ёлбориб бўлса ҳам унга савод ўргатардим, кўзини очардим, турмуш моҳиятини тушутирардим... Буларни англагач, мен билан ҳаммаслак, сафдош бўларди...»

У уйқуга кетди.

Уша куни Ҳомидга хужжатларини тўлдириши, бунинг устига беш кеча-кундуз тузук ухламагани сабабли, ҳордиқ олишга рухсат этилган эди. У ётган хона эса бир фирқа аъзосининг ташқари ҳовлисидаги меҳмонхона эди.

— Тах-тах-тах...

Сергак уйқуда ётган Ҳомид, ўқ товушларидан сапчиб ўрнидан турди-да, дераза ёнига борди.

— Гурс... тах... гурс...

Бу тоғларда аксилинқилобчиларнинг анчагина йирик кучлари бор эди, улар мана шу тор йўлдан ўтиб ён-атрофдаги қишлоқларга босқин ясашарди.

Тасира-тусир борган сари авжига минарди. Ҳомид кийинди ва Қалашников автоматини олиб йўлга тушди. У ётган уй билан пост оралиғи ярим километрдан ошмасди, у бирпастанда етиб борди. Ҳомид отишмадан душман кучлари

бу гал кўпроқ эканлигини, агар қаршилик давом этса, тонгга қолмай ўқ-дорилари тугашини фаҳмлади. Шунинг учун йўл яқинидаги ўз постига ёрдамга юборилган артиллерия батареясига бурилди. Командир ҳам ўша ерда эди...

Ҳомид яна аскарлар ёнига қайтди ва уларга токи ўзи ёки командир буйруғи бўлмагунча ўқ отмаслигини етказди.

Кўп ўтмай тўп гумбур-гумбур тоғларни ларзага солди. Снаряд дара ичкарасига тушиб портлади. Инқилобчилар очган ўт остида душман кучлари саросимага тушди, бир қанча эгасиз от кишнаганча даранинг торайиб келган оғзидан ташқарига йўл солди. Иккинчи снаряд дара оғзидаги тоғ қоясига, кейингилари эса дара қаърига тегиб портлади.

Жанг икки соатча шиддатли давом этиб, сўнг палапартиш отишмага айланди.

Ҳомид иккита ўртоғи билан олд окоплар томон эмак-лашди. Яна икки соатча вақт ўтди. Ҳомид ётган окоп қаршисидаги уфқда оқ ва қора ранглар элас-элас кўзга ташланди. Аста-секин бута ва чакалакзорлар, баландликда ўсаётган тоқзорлар, ушоқ кулбалар кўринди, улар сутдай оппоқ, туман орасида хаёлий манзараларга ўхшарди. Уқтин-уқтин ўқ овозлари дара томондан эшитилиб турар, афтидан уларнинг эндиги мўлжали фурсатни қўлдан бермай ярадор ва мурдаларни ташиб олиш эди.

Ҳомид ва иккита сафдоши олдинга силжишди. Каттагина харсанг тош ортидан дара ичкарасини кўздан кечиришди. Тасир-тасир отишмалар, қатновлар тўхтаган эди. Қаршидаги тоғ камарида нимагадир кўзи тушган Ҳомид қайтиб дарага тушди. У ҳар жойда сочилиб ётган бўш гильзалар ва катта-кичик қон доғларини кўрди. Кенггина ариқ ўзанидан кечиб ўтиши билан ўзидан йигирма метр чамаси нарида тўп снаряди тушган чуқурликда ётган икки отнинг ўлакчасига кўзи тушди.

Кутилмаганда визиллаб ҳавога учган ўқ овози ва дара қаридан келаётган туёқ товушлари Ҳомидни ташвишга солди. Орқага қайтишнинг иложи йўқ эди. Ноилож ерга ётди ва унча катта бўлмаган ҳарсангтош орқасига эмаклади. Ҳомид қисқа бир ўт очишнинг ўзидаёқ иккаласини гумдон қилишини аниқ ҳис қилди, бармоғи тепки томонга чўзилди, бироқ отишга улгурмади.

— Самад, кўзингни анови томондан узма, ярадорни мен олиб келаман, бу жой анови кофирлар томондан жуда яхши кўринади, — деди келганлардан бири ва ўзи эмаклаганча тоғ камарига қараб кўтарила бошлади.

Ҳомиднинг шарпаси ҳеч қайсисининг эътиборини тортмади, у шу кўйи бир муддат Самаднинг чеҳрасига тикилиб қолди. Қулоқлари, оғзи ва юзини салласининг учи билан танғиб олганига қарамай, уни аниқ таниди. Акаси! У чинқириб юборди, сўнг ақлдан озган кишилардай тош панасидан сапчиб чиқиб, ўзини Самаднинг қучоғига отди. Самад даҳшатдан жон-пони чиққан йиртқич ҳайвондай, милтиқ найзасини бир неча бор Ҳомиднинг орқасига санчиди...

Ҳамроҳи ҳам елкасида бир жасад билан етиб келди ва ҳар иккаласи отларига сакраб минишди-да, яшин тезлигида ғойиб бўлишди.

Ярим соатдан кейин бу воқеа ҳақида постдагилардан бири командирга рапорт берди:

— Биз тўғриси, бу хатти-ҳаракатнинг маъносига тушуна олмадик ва Ҳомиднинг ҳаётини хавф остида қолдирмаслик учун ўт очмасликка қарор қилдик.

Худди шу пайт дара ичкарасидаги бир катта қоя тош тагида банданинг қўрбошиси ўз қулидаги ўнбошилари билан гулхан атрофида ўтириб тановул қилишарди. У Самадга «ғози» унвонини берди ва қўлга тушган янги маълумотларни мирзасига туттириб, ўқишга буюрди.

Ниҳоят, навбат анкетага келди. «Афғонистон Халқ Де-

мократик партиясининг ҳақиқий аъзолигига ўтиш учун анкета: Исми Абдулҳомид... отамнинг исми Абдулаҳад... Ёшим 21 да, маълумотим ўн иккинчи синфни битирганман. Акам икки ярим йилдан бери дом-дараксиз, отам шу йилнинг жавзо ойида бандага қаршилиқ кўрсатгани учун онам ва укам билан биргаликда чопиб ташланди, улар ўн тўққиз яшар синглимни ва пул, озуқа, уй анжомларини ўзлари билан бирга олиб кетишди, ҳовли-жойимизга ўт қўйди. Кейинчалик эшитишимга қараганда синглим қайси бир шайхнинг ҳарамида ўз-ўзини ўлдирибди.

Қўрбоши хохолаб кулди:

— Офарин, ғози Самад, ўзинг мардсан, маълун Аҳаднинг қолган тухмини ҳам қуритибсан.

Покистондаги махсус лагерларда таълим олиб, яқиндагина шу бандага юборилган Самад худди кўзи қайтадан очилган кўрдай, анкетадан олинган бу даҳшатли сўзлар ўз укаси томонидан тўлдирилганлигини, унда тасвирланган воқеалар ўз оиласи бошига тушган кулфатлар эканлигини англади. Ўтмиш кўз олдида жонланиб, яшин тезлигида ўта бошлади. Деҳқончилик қилиб юрган даврлари кўз олдида келди. Эсида, ит уриштириш мусобақасида хон — ҳозиргина унга «ғози» унвонини ато қилган ўша хон ити майдонни ташлаб қочганида, Самадга ҳарифининг итини талатган. У ит баданининг бир қанча жойидан тишлаб гўштларини узиб олганди...

Самад аъзойи-бадани ловуллаб ёнган, титроқ босган кўйи тепкини босди ва гир айланиб отаверди, отаверди. Ҳозир Самаднинг қўлида турган Ҳомиднинг автомати оғзидан даҳшатли чақмоқ чақиб, дарага урилди. У «Сен у-у-нунг о-о-вози-ни, у-у-нинг «ака-а, ака-а!» де-ган ово-о-зи-ни эшитмадингми-я-а! Англа-ма-эдинг-ми-я-а!»— дея фарёд чекарди.

Самад ўкраб-ўкраб шу узук-юлуқ жумлаларни айтди-да, охирги икки ўқни қулоғи остига тираб миясига отди ва

қўрбоши билан бошқаларнинг жасадлари томонга йиқилди.

Бу вақтда осмон аста-секин ёришиб борарди. Қишлоқдаги халқ деярли ҳеч нарсдан хабарсиз, уйқусираган кўйи ўз ишларига қараб жунашарди.

4 далв, 1360 йил (февраль, 1981 йил.)



МУАЛЛИФЛАР ҲАҚИДА

АСАДУЛЛО ҲАБИБ. 1942 йилда Қобулда тугилган. Йирик прозаик, драматург, шоир ва олим. Асадуллонинг болалик йиллари асосан Афғонистоннинг шимолидаги Маймана вилоятида ўтди. 1961 йили Асадулло Қобул университетининг адабиёт факультетини аъло баҳолар билан тугатиб, сўнгра университетда ҳозирги замон дарий адабиёти курсидан дарс берди. 1968 йили, М. В. Ломоносов номи МГУнинг Осиё ва Африка мамлакатлари институтида стажер ва аспирант сифатида таълим олиб, Бедил поэзияси ҳақидаги кандидатлик диссертациясини муваффақиятли ёқлади.

А. Ҳабиб 1965 йили биринчи повести «Оқбадан» («Ойдин»)ни босиб чиқарди. Бу повесть Афғонистонда дарий тилида яратилган биринчи реалистик асардир. 1966 йилда эса ёзувчининг биринчи ҳикоялар тўплами «Уч мардикор» номи билан чоп этилди. Ушбу тўпلامдан А. Ҳабибнинг ўнта энг яхши ҳикоя ва новеллалари жой олган эди.

1980 йил октябрь ойида А. Ҳабиб АДР тарихида илк бор ташкил этилган Ёзувчилар уюшмасининг биринчи раиси сифатида мамлакат ижодий кучларини бирлаштириш ва уларни инқилоб ишига сафарбар этишда катта ташкилотчилик ишларини амалга оширди. А. Ҳабибнинг инқилобдан кейинги ижоди янгича мазмун кашф этди. Энди унинг асарларининг бош қаҳрамони инқилобчи, курашувчи ва яратувчи инсондир.

Асадулло Ҳабиб чуқур билимга эга бўлган адабиётшунос олим ҳам-

дир. А. Ҳабибнинг «Оқбадан» повести ва бир неча ҳикоялари Москвада (1974) рус тилида «Ойдин» номи билан босилиб чиққан. 1982 йилда эса унинг шу повести ва бир неча ҳикоялари «Ойдин» номи билан Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида чоп этилди.

АЪЗАМ РАҲНАВАРД ЗАРЁБ. 1945 йилда туғилган. 1968 йили Кобул университетининг адабиёт факультетини тамомлаган. Илк ҳикояси тўққизинчи сифда ўқиётганида Кобулдаги «Пуштун жағ» адабий журналида босилиб чиқди.

Ҳозирги кунда Аъзам Раҳнавард Зарёб Афғонистоннинг энг йирик прозаини ҳисобланади. Унинг юздан ортиқ ҳикоялари, кўплаб адабий-танқидий мақолалари, пьесалари, чет эл ёзувчиларидан қилган таржималари эълон қилинган.

А. Зарёб асарлари кўпгина чет элларда, жумладан, СССР, Болгария, ГДР ва Эронда босилиб чиққан.

Зарёб «Кобул Нью таймс» газетасига муҳаррирлик қилиш билан бирга ахборот ва маданият министрлигида санъат бўлимини бошқаради.

Аъзам Раҳнавард Зарёб асарлари ўзбек тилида биринчи марта нашр этилмоқда.

АКРАМ УСМОН ҚУЗАГАР. 1937 йилда Ҳиротда туғилган. Афғонистоннинг машҳур ёзувчиларидан бири. Ҳабибия лицейини (1957 й) тугатганидан сўнг Кобул университетининг ҳуқуқ ва сиёсий билимлар факультетига ўқишга кириб, 1962 йилда муваффақиятли тамомлади. Ҳозир ахборот ва маданият министрлигида ишлаб келмоқда.

А. Усмон 1976 йили Тошкентда бўлиб ўтган Осиё ва Африка ёш ёзувчиларининг учрашувида қатнашган Афғонистоннинг ягона вакилидир. А. Усмон ҳозирги кунда АДР реалистик ҳикоянавислигининг тақиқли вакилига айланди.

А. Усмон Апрель инқилобига қадар ўттиздан ортиқ ҳикоя, новелла, очерк ва бошқа публицистик асарлар ёзган бўлса-да, лекин унинг асарлари тўплами босилиб чиқмаган эди. Фақат 1983 йили АДР Ёзув-

чилар уюшмасининг тавсияси билан унинг илк тўплами «Қамишлар гуллаганда» номи билан чоп этилди.

Акрам Усмон Қўзагар асарлари ўзбек тилида биринчи марта нашр этилмоқда.

АБДУҒАФУР БРЕШНО (1906—1974). Афғонистоннинг йирик маданият арбоби, моҳир rassom, композитор ва ёзувчиси эди. Брешно афғон халқ оғзаки ижодининг тарғиботчиси, мамлакат музика оркестрининг ташкилотчиларидан биридир.

У асосан дарий тилида ижод қилган. Брешнонинг новеллалари, халқ афсоналарига асосланган дoston-ҳикоялари оптимистик руҳ, ўз халқининг порлоқ келажакига бўлган ишонч билан йўғрилган.

Ўзбек китобхонлари А. Брешно ижоди билан ўз она тилида биринчи марта танишмоқда.

БАБРАҚ АРҒАНД. 1946 йил Кобул шаҳрида туғилган. Таниқли адиб ва олим. Кобул университетининг адабиёт факультетини тугатганидан сўнг, Болгарияга аспирантурага ўқишга юборилади ва у ерда журналистикага оид тема устида ишлаб, кандидатлик диссертациясини муваффақиятли ёқлади.

Б. Арғанд асари ўзбек китобхонларига илк марта таништирилмоқда.

ДУСТ ШИНВОРАЙ. 1935 йил Нанграҳор вилоятининг Деҳиболо қишлоғида камбағал деҳқон oilасида дунёга келган.

Дўст Шинворай ўрта бўғинга мансуб пуштузабон шоир ва носирларидан ҳисобланади. Шу билан бирга у афғон тили ва адабиётининг заҳматқаш тадқиқодчи олими, моҳир таржимон ҳамдир. Дўст Шинворайнинг шеър ва ҳикоялари «Анис», «Ҳивод», «Зерай», «Кобул» каби газета ва журналларда чоп этилган. У рус тилини яхши билади ҳамда совет ёзувчиларининг асарларидан пушту тилига таржималар билан шуғулланади.

Д. Шинворай асарлари ўзбек тилига биринчи марта таржима қилинмоқда.

НАЗАРИ ОРИЁНО, 1950 йил Ҳирот шаҳрида туғилган. Ибтидоий таълимни уйда олгач, бошланғич синфлар учун ўқитувчилар етиштириб берадиган техникумга ўқишга кирди. Кейинчалик Кобул университетида ўқиб, дарий тили ва адабиёти бўйича мутахассис бўлиб етишди.

Савр инқилоби ғалабасидан кейин, Назари Ориёно «Мардум» журналининг масъул редактори вазифасида ишлади. 1979 йилдан кейин, яъни Савр инқилобининг иккинчи босқичи бошланиши биланоқ Назари Ориёно армия хизматида жалб этилиб, ҳозирги кунда АДР армияси сафида офицер сифатида хизмат қилмоқда.

Н. Ориёно ижоди билан ўзбек китобхонлари биринчи марта танишмоқдалар.

СПУЖМАЙ РАУФ. 1948 йил туғилган. Афғонистоннинг дарий тилида ижод қилувчи таланти аёл ёзувчиларидандир. Спужмай Рауф (баъзан Спужмай Зарёб деб ҳам имзо қўяди) ўттиздан ортиқ реалистик новелла ва ҳикояларнинг автори ҳисобланади.

С. Рауф асарлари ўзбек тилида биринчи марта нашр этилмоқда.

МУҲАММАДДИН ЖВОК. 1916 йилда Қандаҳор шаҳрида туғилган. Таниқли адиб.

Савр инқилобидан сўнг мамлакат сиёсий-ижтимоий ҳаётида актив қатнашмоқда. Ҳозирги кунда Афғонистон Ёзувчилар союзи раисининг ўринбосаридир.

М. Жвок пушту ва дарий тилларида ижод қилади. Унинг йирик асарлари қуйидагилардан иборат: «Тавоннинг охириги кечаси», «Кечаги оина», «Ҳозирги оина», «Лубби лубоб» (тарихий асар), «Атоқли паштунлар», «Маталлар мажмуаси» каби асарлардир.

М. Жвок ижоди ўзбек китобхонларига илк марта таништирилмоқда.

МУҲАММАД ОЛИМ ИФТИХОР. 1952 йили Жуэжон вилоятининг Такзо номли қишлоғида деҳқон оиласида туғилган. АДРнинг ёш, умидли прозаикларидан.

Олим Ифтихор ўзининг илк шеърлари ва ҳикояларини 60-йилларнинг ўрталарида ёзган бўлса-да, лекин биринчи ҳикоялар тўплами 1983 йили Кобулда «Снарядлар тилга кирганда» номи билан чоп этилган. У ҳозир АДР Ёзувчилар Союзининг аъзосидир.

Муҳаммад Олим Ифтихор асарлари ўзбек тилида биринчи бор нашр этилмоқда.

А. МАННОНОВ

НАШРИЁТИДАН

Мана, Сиз афгон ёзувчиларининг ҳикоялари билан танишдингиз. Ранг-баранг, содда, оҳангдор бу ҳикояларда қўшни Афғонистон ҳаётининг нозик қирралари ҳаққоний, бутун мураккабликлари билан ўз тасвирини топган.

Шу ўринда афгон адабиёти ҳақида икки оғиз гапиришга тўғри келади. Маълумки, Афғонистон азалий, дўст қўшнимиз. Айниқса, яхши қўшнинг булганидан ким ҳам қувонмайди, дейсиз. Аслида, ҳаётда ҳам шундай. Бир замину замонда яшагандан кейин ҳамсоянгининг кундалик турмушини, ғам ва қувончларини, орзу ва армонларини билмоғинг, яхши-ёмон кунларида албатта мадад бермоғинг лозим. Кўпинча ҳаётда шундай бўладики, қўшнимиз ҳақида жуда оз нарса биламиз. Ниҳоят, ажойиб кунларнинг бирида унинг қалб сўзларини, босиб ўтган ҳаёт йўли хусусидаги қизиқарли ҳикояларини эшитганингдан сўнг гўё кўз олдинда янги олам намоён бўлади...

Қўшни бўлишимизга қарамасдан, совет — афгон адабий ҳамкорлиги жуда кеч йўлга қўйилди. Бунинг объектив сабаблари бор эди. Афғонистон ҳокимияти тепасида турган шоҳлар ҳамкорликка ҳар томонлама қарши бўлдилар. Бунинг устига аҳолининг саводсизлиги, умумий иқтисодий танглик бунга йўл қўймади. Афғон миллий эълоларининг совет адабиётига қизиқиши эса кундан-кунга кучайиб борди, натижада йнгириманчи асрнинг 40-йиллари ўрталарида классик, ҳозирги замон шоир-ёзувчиларимизнинг асарлари дарий ва пушту тилларига таржима қилинди. 50-йилларнинг бошларида эса рус ва қардош халқлар тилларида афғон адабиётидан таржималар беришга киришилди. Уша пайтдан бошлаб афғон адабиётининг классиклари Хушхалхон Хаттоқ, Раҳмон Бобо, шунингдек Гул Поча Улфат, Малангжон, Абдулла Бахтанай, Сулаймон Лойиқ, Аъзам Раҳнавард Зарёб кабиларнинг номлари кенг китобхонлар оммаси томонидан эътироф этилди. Булар эса қўшни халқ адабиёти йўналиши ҳақида бемалол фикр юритишимиз имконини берди. Шу билан бирга, биз афғон жамиятининг жонли тарихи, халқ миллий онгининг ўсиш жараёнлари билан яқиндан танишдик.

Мамлакатда партия яширин ҳолда иш олиб борарди, хусусий мулк, социал тенгсизлик мавжудлиги жиддий тўсиқ ҳисобланарди. Жафокаш

афгон халқи неча асрлардан буён давом этиб келаётган қуллик занжирларини улоқтириб ташлайдиган ёруғ кунни орзиқиб, сабрсизлик билан кутарди.

Ниҳоят, 1978 йил 27 апрелида Афғонистонда миллий-демократик революция галаба қозонди, инқилоб қуёши кенг далалар узра заррин нурларини соча бошлади. Савр инқилоби афгон зиёлилари, ёзувчи ва шоирлари учун катта имкониятлар эшигини очиб берди. Мамлакатдаги кескин социал ўзгаришлар янги ғоя, сюжет, образларга ҳаёт бағишлади. Кундалик матбуот саҳифаларида эълон қилинаётган бадий, публицистик асарларда ўз ерида яратувчилик меҳнати билан банд меҳнаткаш инсон образи кўпроқ ўрин эгаллай бошлади.

Апрель революциясига қадар Афғонистонда биронта профессионал ижодий союз бўлмаганди, ҳукумат ёзувчилар ҳақида қайғурмас ва бадий ижод базасини кенгайтириш ишига ҳеч қандай моддий ёрдам кўрсатмас эди. Адабий журналлар, кундалик матбуотда асарларини чиқариш азоб бўлиб, китоблар муаллифларнинг шахсий жамғармалари ҳисобига чиқариларди, холос. Адиблар бадий ижод билан машғул бўлиш ўрнига ҳаммавақт қизиқишларига мос келмаган майда-чуйда ишларга сафарбар этилган эдилар. Мана шулар ҳаммаси йиғилиб, ёзувчилар тақдири ва ижодига ўз асоратини қолдирди. Шунинг учун ҳам кузатсангиз, афгон адиблари асарларида психологик таҳлилдан кўра социал қарашларини бевосита баён қилиш устун туради.

Қўлингиздаги китобчада ҳам шу ҳолни кўрасиз. Биз мазкур ҳикояларни «Нафис адабиёт» талаблари даражасида ёзилган, деган фикрдан йироқмиз. Ҳақиқатан ҳам, афгон адабиёти ҳали ўрганиш, (қишлоқлардаги камбағал деҳқонлар ўз тилида ўқиш-ёзишга эди киришдилар) изланиш босқичида турибди. Афғон ҳикоялари қаҳрамонлари шиддаткор, дадил эмас, ҳамон эзилган, жабрланган тимсолида ҳаракат қиладилар. Шунга қарамай, қўшни афгон адабиёти изланишда давом этмоқда. Яқинда мамлакатимизда бўлиб ўтган «Афғонистон адабиёти ва санъати фестивали» кунларида бу изланиш мевалари яққол кўзга ташланди.

Шундай қилиб, афгон ёзувчиларининг ҳикоялари ўзбек китобхоналарига биринчи марта тақдим қилинмоқда. Бу ҳикоялар оригинал тилдан таржима қилинганлиги диққатга моликдир. Қўшни Афғонистоннинг бетакрор табиат манзаралари-ю, заҳматкаш халқи жонли характери, орзу-интилишларини ўзида мужассамлантирган мазкур асарлар сизда яхши таассурот қолдиради, деган умиддамиз.

МУНДАРИЖА

<i>Асадулло Ҳабиб</i> . Улкан ғамнинг интиҳоси. Дарий тилидан <i>Алимулла Ҳабибуллаев таржимаси</i>	5
Оқ кўйлакли қиз. Дарий тилидан <i>Аҳмадҷон Қуронбеков таржимаси</i>	15
<i>Аъзам Раҳнавард Зарёб</i> . Портрет. Дарий тилидан <i>Бахтиёр Омонов таржимаси</i>	27
От ўғриси. Дарий тилидан <i>Бахтиёр Омонов таржимаси</i> .	37
<i>Акрам Усмон Кўзагар</i> . Ташландиқ. Дарий тилидан <i>Абдураҳим Маннонов таржимаси</i>	48
Кўр бургут. Дарий тилидан <i>Аҳмадҷон Қуронбеков таржимаси</i>	65
<i>Абдуғафур Брешно</i> . Кўчманчи оила. Дарий тилидан <i>Насима Маннонова таржимаси</i>	71
<i>Бабрак Арғанд</i> . Қизил дафтарча. Дарий тилидан <i>Раҳмон Иномхўжаев таржимаси</i>	78
<i>Дўст Шинворай</i> . «Хон»лик истаб.. Пушту тилидан <i>Насима Маннонова таржимаси</i>	88
<i>Назари Ориёно</i> . Автобуста. Дарий тилидан <i>Аҳмадҷон Қуронбеков таржимаси</i>	99
<i>Спужмай Рауф</i> . Ҳуснихат муаллими. Дарий тилидан <i>Раҳмон Иномхўжаев таржимаси</i>	115

<i>Маҳбуб Сангар</i> . Мен инқилоб қуёши чиқишига ишонаман (хотиралар) Янги йил арафасида	
Тахту тожга ўч, қонларга ташна одам!	
Хотира куни	
Ватаним фашистларига ўлим	
Устод Хайбар	
Зиндон. <i>Пушту</i> тилидан <i>Ориф Усмонов таржималари</i> . .	
<i>Муҳаммаддин Жвок</i> . Бангича. <i>Пушту</i> тилидан <i>Насима</i> <i>Маннонова таржимаси</i>	
Укаси йулидан. <i>Пушту</i> тилидан <i>Ориф Усмонов таржимаси</i>	
<i>Муҳаммад Олим Ифтихор</i> . Мирхонбек. <i>Дарий</i> тилидан <i>Аҳмаджон Қуронбеков таржимаси</i>	
Анкета. <i>Дарий</i> тилидан <i>Аҳмаджон Қуронбеков таржимаси</i>	
<i>А. Маннонов</i> . Муаллифлар ҳақида	
Нашриётдан	: :

На узбекском языке

АПРЕЛЬСКИЕ ВЕТРЫ

(Рассказы писателей Афганистана)

Перевод с разных изданий

Тикриачи Умрзоқ Зоҳидов

Редактор *В. Омолов*
Рисом *А. Киви*
Расмлар редактори *А. Бобров*
Текст редактори *Р. Рахматуллина*
Корректор *С. Тоҳирова*

ИБ 3278

Босмаконида берилди 26.12.86. Босишга рухсат этилди 19.11.87. Формати 70x108^{1/8}, Босмакони қоғози №2. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма д. 7,0. Шартли кр.оттиск. 7,0. Нашр л. 7,0. Тиражи 30000. Заказ 10. Божоси 90 т. Шартнома 226—85.

ҒаССР нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети Тошкент «Мягбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасига карашли 2-босмакони. Янгийул, Самарқанд кучаси, 44. 1987.

Сарв шабадалари: Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари [Тўпловчи А. Маннонов].—Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.—160 б.

Қўлингиздаги тўплам афғон ёзувчиларининг энг сара ҳикояларидан жамланди. Уларда қўшиқ Афғонистон халқи ҳаётининг манзаралари жонли, реалистик бўёқларда тасвирланади. Ўзбек тилида ilk марта ўзлом қилинган мазкур асарлар Садр виқилоби гоёларига садоқат туйғуларига ҳамоҳанглиги жиҳатидан ҳам диққатга сазовордир.

Апрельские ветры: Рассказы афганских писателей.





